

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI**

**TÜRK TARZI BİR SİVİL TOPLUM KURULUŞU OLARAK
CAMİ YAPTIRMA VE YAŞATMA DERNEKLERİ**

SEMİH SÖĞÜT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MAHMUT HAKKI AKIN**

KONYA-2019

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Semih SÖĞÜT		
	Numarası	17810301045		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	TÜRK TARZI BİR SİVİL TOPLUM KURULUŞU OLARAK CAMİ YAPTIRMA VE YAŞATMA DERNEKLERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Semih SÖĞÜT

İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	SEMİH SÖĞÜT
	Numarası	17810301045
	Ana Bilim / Bilim Dalı	SOSYOLOJİ / SOSYOLOJİ
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	PROF. DR. MAHMUT HAKKI AKIN
	Tezin Adı	BİR SİVİL TOPLUM KURULUŞU OLARAK CAMİ YAPTIRMA VE YAŞATMA DERNEKLERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan başlıklı bu çalışma **26/06/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Mahmut Hakkı Akın	
2	Dr. Öğr. Üyesi	Faruk Kocarslan	
3	Dr. Öğr. Üyesi	İbrahim NACAK	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Semih SÖĞÜT		
	Numarası	17810301045		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN		
Tezin Adı	TÜRK TARZI BİR SİVİL TOPLUM KURULUŞU OLARAK CAMİ YAPTIRMA VE YAŞATMA DERNEKLERİ			

Bu çalışmada toplumsal hayatımızda hem görünürlükleri hem de işlevleri ile büyük bir yer kaplayan camilerin inşaat ve yaşatılmalarında önemli bir rol üstlenen cami yaptırma ve yaşatma dernekleri incelenmiştir. Bu derneklerin kendilerini devlet ve toplum karşısında nasıl konumlandıkları, karşılaştıkları zorluklar ve çözüm yolları incelememizin ana başlıklarını oluşturmaktadır. Türk toplumunda sivil toplum anlayışının var olup olmadığı tartışılan bir konudur. Bu çalışmada öncelikle Türk toplumuna hakim olan sivil toplum anlayışı irdelenmiştir. Sayıları ve yaygınlıklarıyla bu anlayışı temsil kabiliyeti olan cami dernekleri üzerinden bu anlayışa dair temel kodlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca İslam dininin bir mabedi olan camiye dair temel bilgiler ortaya konularak bu derneklerin dayandığı kültürel kodlar belirlenmiştir. Araştırmada mülkiyet özellikleri, işleyişleri, cami görevlileri ile dernek yöneticilerinin ilişkileri birbirinden farklı camiler seçilerek karşılaşılan farklı durumlar belirlenmiştir. Farklı durumlar karşısında derneklerin kendilerini nasıl algıladıkları araştırılmıştır. Ayrıca bu derneklere muhatapları olan devlet kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bakışı da incelenmiştir. Böylece Türk toplumunda, devlet ve sivil toplumun birbirine bakışı ortaya konulmuştur. Son olarak da mevcut ve muhtemel sorunlara araştırma esnasında çıkan çözüm önerileri sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Sivil Toplum, Türkiye'de Sivil Toplum, Cami, Cami Dernekleri.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Semih SÖĞÜT		
	Student Number	17810301045		
	Department	Sociology		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN		
Title of the Thesis/Dissertation	MOSQUE CONSTRUCTION AND SUSTENTATION ASSOCIATIONS AS A TURKISH MODEL CIVIL SOCIETY ORGANIZATION			

In this study, the construction and survival associations of mosques, which play an important role in the construction and survival of the mosques, which occupy a big place with their visibility and functions in our social life, have been examined. How these associations position themselves in the face of the state and society; the challenges and solutions they face; the main topics of our review. The question of whether there is an understanding of civil society in Turkish society is a matter of debate. In this study, first of all, the concept of civil society dominating Turkish society is examined. The basic codes of this understanding were tried to be revealed through the number and prevalence of the mosque associations which have the ability to represent this understanding. In addition, the basic information about the mosque, which is a sanctuary of Islam, was put forward and the cultural codes on which these associations were based were determined. In the research different conditions were determined by selecting different mosques from each other related to their properties and the relations between association managers and mosque officials. It was investigated how associations perceive themselves in different situations. In addition, the point of view of the state institution DİB that have interlocutors to these associations has been examined. Thus, in Turkish society, the point of view of the state and civil society is shown. Finally, solutions for current and potential problems are listed as they occur during the research.

Keywords: Religion Sociology, Civil Society, Civil Society in Turkey, Mosque, Mosque Association

KISALTMALAR LİSTESİ

DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DESTK	Devlete Entegre Sivil Toplum Kuruluşu
STİGM	Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Bu çalışma cami yaptırma ve yaşatma dernekleri örneği üzerinden Türkiye’de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının yapılarını ve devletle ilişkilerini incelemeyi hedeflemiştir. Bu amaçla öncelikle yasal, teorik ve pratik zeminlerde bu sivil toplum kuruluşlarının oluştuğu ortam araştırılmıştır. Bu ortamın diğer toplumlardan farklı olmasının Türk sivil toplumuna özgün bir karakter verdiği tespit edilmiştir.

Türkiye’de dini hayatın yönetimi de uzun tartışmalara neden olmuş bir konudur. Din ve devletin ayrılmaz bir bütün olarak anıldığı bir toplumdaki laik bir yönetime geçiş aşamasında geçmişten kalan kimi uygulamaların kabul edilip kimilerinin dışlandığı görülmüştür. Devletin dini pratiklerin toplumsal icrasında daha önce görülmemeyen düzeydeki belirleyici konumuna rağmen, bu pratiklerin yaşatıldığı mekanlar olan camilerin inşasının önceki dönemlerde olduğu gibi sivil topluma bırakılmış olması çelişkili bir duruma neden olmaktadır.

Yapılan görüşmelerle günümüzde bir kamu kurumu olarak kabul edilen camilerin oluşumunda ve yaşatılmasında sivil toplumun rolü araştırılmıştır. Bu amaçla hem sivil toplum temsilcileri hem de kamu çalışanları ile görüşülmüştür. Bu görüşmelerin analiz edilmesiyle din alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının yapı ve ilişkileri, bu süreçte meydana gelen sorunlar ve muhtemel çözüm yolları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın oluşumunda emeği geçen başta tez danışmanım ve bölüm başkanımız Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın olmak üzere Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde görev yapan bütün hocalarıma, tezi ayrıntılı bir şekilde okuyarak yönlendirmelerde bulunan Dr. Öğr. Üy. İbrahim Nacak ve Dr. Öğr. Üy. Faruk Karaarslan’a, bölümde birlikte görev yaptığımız araştırma görevlisi arkadaşlarıma, çalışma süresince gösterdikleri sabır ve anlayıştan ötürü sevgili eşim Betül ve oğlum Muhammed Ali’ye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca hayatım boyunca bana gösterdikleri destekten ötürü annem ve babama minnettarım.

Semih SÖĞÜT

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
SİVİL TOPLUM, KAMUSAL ALAN VE DEVLET.....	4
1.1. Sivil Toplum Kavramı.....	4
1.1.1. Hegel ve Sonrası.....	4
1.2. Türkiye ve Sivil Toplum.....	6
1.2.1. Türkiye’de Sivil Toplum.....	6
1.2.2. Türkiye’de Anayasalar ve Sivil Toplum.....	8
1.2.3. Türkiye’de Sivil Toplum Etrafındaki Tartışmalar.....	11
1.2.4. Türk Tarzı Sivil Toplum.....	16
1.3. Kamusal Alan Tartışmaları ve Camiler.....	21
İKİNCİ BÖLÜM.....	23
DİN HİZMETLERİ.....	23
2.1. İslam Dininde İbadethaneler ve Din Hizmetleri.....	23
2.1.1. İslam Dininde İbadethanelerin İsimlendirilmesi.....	24
2.1.2. Camilerin Fonksiyonları.....	25
2.1.3. İslam Toplumlarında Camilerin Önemi.....	26
2.1.4. Camilerin İmarı.....	27
2.1.5. Cami Görevlilerinin Görev Tanımları ve Göreve Atanmaları.....	29
2.2. Türkiye’de Din Hizmetleri.....	31
2.2.1. Laiklik Tartışmaları Etrafında DİB’in Kuruluşu.....	31
2.2.2. Din Hizmetlerinin Yürütülmesinde Sivil Toplum - Devlet Dikotomisi.....	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	36
METODOLOJİ.....	36
3.1. Araştırmanın Problemi.....	36
3.2. Araştırmanın Amacı.....	36

3.3. Araştırmanın Önemi	37
3.4. Yöntem	37
3.5. Araştırmanın Örneklemi	38
3.6. Araştırmanın Veri Kaynakları.....	39
3.7. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	39
3.8. Araştırma Soruları	40
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	41
CAMI YAPTIRMA VE YAŞATMA DERNEKLERİ	41
4.1. Camiye Dair Yaklaşımlar	41
4.2. Bir Camiyi İnşa Etmek	47
4.2.1. Temel Motivasyonlar.....	47
4.2.2. Yer Seçimi ve Berat Alma.....	51
4.2.3. İnşa Süreçleri	56
4.2.4. İnşa Sonrası Bir Camiyi Yaşatmak.....	60
4.3. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Cami Dernekleri	65
4.3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cami Derneklerine Yaklaşımı	65
4.3.2. İmamların Cami Derneklerine Yaklaşımı.....	69
4.3.3. Cami Derneklerine Diğer Bakışlar	79
4.3.4. Cami Derneklerinin Kendilerine Bakışı	83
4.3.5. Karşılıklı Beklentiler	87
4.3.6. Sorun Alanları	92
4.3.7. Sorunları Çözme Metotları.....	93
SONUÇ VE ÖNERİLER	102
KAYNAKÇA	106
Ek 1: Görüşülen Kişiler Tablosu	114
Ek 2: Görüşme Formu	115

GİRİŞ

İslam dini sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal kurallar da vazeden bir dindir. Bu kuralların uygulanması ancak bir toplumsal gerçekliğin inşası ile mümkün olur. Bu toplumsallığın oluşturulup yaşatıldığı mekanlar olarak camiler, İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar ibadet mekanı olmanın çok ötesinde birçok toplumsal işlev üstlenmiştir. Bu durum camileri gerek İslam toplumları gerekse bu toplumların yöneticileri açısından önemli mekanlar haline getirmiştir.

Hristiyanlığın aksine İslam'da Papalık ve ruhbanlık gibi kurumların bulunmaması nedeniyle camilerin inşası ve bakımı toplumsal bir meseleye dönüşmüştür. Yakın geçmişe kadar camilerin inşası devlet büyükleri ve halkın ortaklaşa gayreti ile gerçekleştirilirken camilerin bakım, onarım ve temizliği kısaca yaşatılması her dönemde toplum tarafından yüklenilmiştir. Osmanlı döneminde zirve noktasına ulaşan vakıf kurumu, bu toplumsal görevin sistematik bir şekilde yerine getirilmesini sağlamıştır. Osmanlı döneminde özellikle bakımı daha zahmetli olan büyük camiler vakıflarıyla birlikte inşa edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde bu vakıfların ve vakıf mallarının Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmesi ile birlikte cami inşa ve bakım çalışmaları tamamıyla sivil kaynaklara bırakılmış, bununla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından bu sivil kaynaklar denetim altına alınmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanmış imamların görev alanı olması bakımından kamu kurumu niteliği kazanan camilerin inşa ve bakımları ise sivil kaynakları kullanan ve gönüllülerden oluşan cami yaptırma ve yaşatma dernekleri tarafından yapılmaktadır. Bu durum camileri kamu ve sivil toplumun doğrudan karşıya karşıya geldiği bir mekan haline getirerek kamu ve sivil toplum arasındaki ilişkilerin gözlenmesi açısından uygun bir çalışma alanına dönüştürmektedir.

Cami yaptırma ve yaşatma dernekleri tür olarak 18.242 olan sayılarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde faal olarak çalışan 116.896 dernek arasında mesleki dayanışma dernekleri ve spor ile ilgili derneklerden sonra 3. sırayı almaktadır. İlk iki sırayı alan mesleki dayanışma dernekleri ve spor dernekleri ile ilgili çalışmalar bulunmasına

rağmen cami yaptırma ve yaşatma dernekleri ile ilgili bir çalışmanın bulunmaması bizi bu çalışmaya iten faktörlerden birisidir.

Ayrıca cami dernekleri hem paylaştıkları değerler hem de üstlendikleri görevler itibariyle kökenleri eskiye dayanan kurumlardır. Bu durum mezkur derneklerin devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkileri genetik kodlarında taşımalarına neden olmuş, bu kodların incelenmesi için uygun bir alan haline getirmiştir.

Son olarak hem halk nezdinde bir kamu kurumu olarak algılanan hem de en azından ibadet alanı olarak adlandırılan bir bölümlerinin yönetimi yasalarla bir kamu kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na kati olarak devredilmiş camilerin inşasında ve yaşatılmasında aktif rol almaları bu derneklerin ilçe müftülükleri ve onların saha elemanları pozisyonundaki imamlarla sürekli olarak karşılaşmalarını, devlet ile aralarındaki ilişkiyi hafızalarında canlı tutmalarını sağlamıştır.

Yukarıda sayılan nedenler bu çalışmanın vücuda gelmesinde teşvik edici olmuştur. Bu çalışma bu derneklerin sınıflandırılmasından ziyade devlet sivil toplum ilişkileri açısından nerede durduklarını, üstlendikleri kamu hizmetlerini, bu kamu hizmetlerini üstlenmeleri karşılığında devletten ne gibi beklentileri olduğunu ve bu hizmetleri gerçekleştirirken karşılaştıkları sorunları nasıl çözmeye çalıştıklarını araştırmaya odaklanmıştır.

Bu amaçla; ilk bölümde, öncelikle sivil toplum kavramının *devletli toplumdaki devlet karşıtı topluma* oradan da *devletle işbirliği içindeki topluma* doğru uzayan macerasına dair genel bir değerlendirme yapılmıştır. Sivil toplumun Türkiye'deki serüveni genel hatlarıyla incelendikten sonra; devletlerin herhangi bir konuya karşı tutumlarını göstermede önemli bir gösterge olarak kabul edilen yasalar düzeyinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin sivil topluma bakışı irdelenmiştir. Türk düşünce hayatında sivil topluma atfedilen anlamlar ve Türk düşünürlerinin Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarına bakışı ele alınmıştır. Türk düşünce insanlarının; Türk sivil toplumunun mevcut batılı idealleştirilmiş sivil toplum anlayışına uymadığına dair görüşlerinden yola çıkılarak, Türk tarzı bir sivil toplum kavramsallaştırılmasının gerekliliği ve yol haritası üzerine bir başlıkla bu bölüm bitirilmiştir.

İkinci bölümde çalışmamızın odak noktası olan camilerin tarihsel geçmişi incelenmiş, isimlendirilmeleri, fonksiyonları, önemleri ve görevlileri geçmişten günümüze uzayan bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu bölümde Türkiye’de sunulan din hizmetleri, bu hizmetler etrafındaki tartışmalar ve bu hizmetlerin sunulmasında devlet – sivil toplum ikiliği incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise çalışma için yapılacak saha araştırmasına dair bilgiler sunulmuştur. Bu çalışmanın örnekleme amaçlı örneklem belirleme metoduyla belirlendi. Çalışmamızın konusu olan cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin faaliyet gösterdiği camiler arasından; caminin mülkiyet farklılaşmasına, cami müstemilatında ticari yapıların bulunup bulunmamasına, dernek ve imam arasındaki ilişki durumlarına göre birbirinden farklı özellik gösteren ve Konya ili Selçuklu ilçesi sınırlarında kalan dört cami seçilmiştir. Bu camilerde görev yapan imamlar, camiyi inşa eden cami yaptırma ve yaşatma derneği yöneticileri, camiye devam eden cami cemaati üyeleri ve cami müstemilatında bulunan dükkanların işletmecileri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Son bölümde gerçekleştirilen görüşmelerde görüşmecilerin ifadeleri ve konuya yaklaşımları değerlendirilmiştir. Öncelikle görüşmecilerin cami olgusuna yaklaşımları ele alınmıştır. Bir caminin inşa ve sonrasında yaşatılma süreçleri hem ilgili mevzuat hem de görüşmecilerimizin ifadeleri ışığında betimlenmeye çalışılmış, bu süreçlerde cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin rolü ortaya konulmuştur. Mezkur derneklerin rolleri ortaya konulduktan sonra, bu derneklerin günlük hayatta en çok muhatap oldukları devlet kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ilçe müftülüğünde ve camilerde görev yapan personellerinin bu derneklere bakışı irdelenerek devletin pratik uygulamalardaki tavrı araştırılmıştır. Ayrıca cemaat, dükkan sahipleri ve dernek yöneticileri gibi sivil unsurlarında bu derneklere bakışı ortaya konularak çift taraflı bir yaklaşıma ulaşmak hedeflenmiştir. Son olarak ise, tarafların birbirlerinden beklentileri, günlük hayatta birbirleriyle ilgili karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara getirdikleri ya da getirmeyi hedefledikleri çözüm yolları ifade edilerek; din alanında devlet ve sivil toplum arasındaki teorik sınır çizgisi ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM, KAMUSAL ALAN VE DEVLET

1.1. Sivil Toplum Kavramı

Sivil toplum kavramına tarihte ilk defa Aristo'nun şehirde yaşayan eşit ve medeni yurttaşlar topluluğunu tanımlamak için kullandığı “politike koinonia” kavramının Latinceye çevrilmesi sırasında rastlanılır (Cengiz, 2005: 223). Romalılar kavramın kendilerini diğerlerinden ayırdığını düşündükleri medeni anlamına vurgu yapmak için “civil” kelimesini kullanmışlardır. Medeni anlamına da gelen bu kelime ile kurmuş oldukları Roma medeniyetine gönderme yapmışlardır. Kavram daha sonra 17. yüzyıla kadar büyük bir değişim geçirmeden gelmiştir.

Modern dönemde ise doğa filozofları ya da Toplumsal Sözleşme Kuramcıları olarak bilinen Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jascques Rousseau içinde buldukları doğa durumundan bir toplum sözleşmesi yapıp haklarını devlete vermek suretiyle kurtulan devletli medeni toplumları tanımlamak için sivil toplum kavramını kullanmışlardır. Bu düşünürlerde medeni ve devletli yani sivil toplumla, doğa durumunda bulunan toplumun bir karşıtlığı vardır (Onbaşı, 2005: 20). Yine bu düşünürlerin takipçileri olarak görülebilecek Charles de Montesquieu, Adam Ferguson ve John Millar da toplum felsefesi tartışmaları için sivil toplum kavramını sıkça kullanmışlar, sivil yani medeni toplumların tarihleri ile ilgilenmişlerdir (Burke, 2011: 4).

Devlet ve sivil toplum arasındaki ilk ayrım Fichte'de görülür (Onbaşı, 2005: 26). Fakat bu ayrım; karşıtlık içermeyen, daha çok birbirini tamamlayan iki unsurun tanımına dayanan bir ayrımdır.

1.1.1. Hegel ve Sonrası

Günümüzde de sivil toplumu tanımlarken kullanılan ilk parametrelerden olan sivil toplum – devlet karşıtlığı ise ilk olarak Hegel'de ortaya çıkar (Akpınar Gönenç, 2001: 21). Hegel, sivil toplumu; insanların bireysel istencine dayanan ve kaosa sebep olan bir burjuva toplumu olarak tanımlar. Devlet ise oluşan bu kaosu düzene çevirebilecek tarafsız ve evrensel güçtür (Onbaşı, 2005: 31). Sivil toplum ve devlet karşıt güçleri ifade etmekle birlikte ikisi de hayatiyetini devam ettirebilmek için

diğerine ihtiyaç duyar. Bununla birlikte bir araç değil de amaç olan ve tarihin akış yönü kendisine doğru olan devlet her zaman sivil toplumun üstünde yer alır.

Marx, Hegel’i diğer konularda olduğu gibi sivil toplum – devlet ilişkileri konusunda da baş aşağı çevirmiştir. Devleti Hegel’in koyduğu aşkın konumundan alarak sivil topluma bağımlı ve sivil toplum tarafından belirlenen arızı bir özellik olarak tanımlamıştır (Erdoğan, 2005a: 679). Hatta Marx’a göre devletin varlığı zorunlu değildir ve işçi sınıfının sivil topluma hakim olmasıyla son bulacaktır.

Sivil toplum – devlet ilişkileri konusunda eser üretmiş bir diğer önemli düşünür ise Antonio Gramsci’dir. Gramsci’ye göre devlet varlığını sürdürebilmek için kendi uzantısı olan politik toplumda olduğu kadar sivil toplumda da faaliyet göstermelidir. Gramsci devletin sivil toplumdaki gizli ya da aşık faaliyetlerini hegemonya olarak adlandırır (1986/1948: 176) ve bu faaliyetlerinin temel amacını toplumun devlet tahakkümüne göstereceği rızanın üretimi olarak belirtir. Yani kilise ve benzeri kurumlar sivil toplumda devletin devamlılığını sağlayacak rızanın üretimi için faaliyette bulunurlar. Aynı şekilde devlet dışı unsurlar da devletin hegemonik üstünlüğünü sivil toplum alanında gerçekleştirdikleri faaliyetler ile aşındırmaya çalışırlar. Gramsci sivil toplumu hem devletin belirlediği hem de devletin belirlendiği bir alan olarak tanımlayarak sivil toplum – devlet ilişkilerini formülize etmiştir.

Gramsci’den sonra II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemlerinde yavaşlayan sivil toplum tartışmaları Komünist Blok’un çökmesinin akabinde yeniden hızlanmıştır. Bununla birlikte sivil toplum kavramı bu dönemde sayıları gittikçe artan sivil toplum kuruluşları ile birlikte düşünölmeye başlanmıştır. Bu dönemde alandaki önemli düşünürlerden John Keane sivil toplumu “şiddet karşıtı, kendi kendine örgütlenen, kendi kendini denetleyen ve yansıtan, hem birbirleriyle hem de onların eylemlerini sınırlayan ve mümkün kılan devlet kurumlarıyla sürekli bir gerilim içerisinde olma eğiliminde olan yasal koruma altındaki devlet-dışı kurumların karmaşık ve dinamik bir topluluğunu hem tanımlayan hem de tasavvur eden bir ideal tip kategorisi olarak” tanımlamıştır (aktaran Onbaşı, 2005: 46).

1990’lı yıllarda sivil toplum etrafında gelişen olumlu hava sivil toplum kuruluşlarının sayısının da artmasına yol açmış bu durum sivil toplum kuruluşlarının

çalışmalarının yürütecek yeterlikte fon bulmasını zorlaştırmıştır. Bu durum sivil toplum kuruluşlarını fon bulma konusunda farklı arayışlara itmiştir. Bu arayışların neticesinde oluşan sivil toplum kuruluşu türleri BONGO (Business organized non-governmental organizations) iş odaklı sivil toplum kuruluşları ve DONGO (Donor organized non-governmental organizations) bağışçı odaklı sivil toplum kuruluşları şeklinde adlandırılmıştır (Rfyman, 2006: 12).

Ayrıca devletler de gelişen bu alandan faydalanmak, üzerlerine almış oldukları sosyal hizmetlerin bir kısmını üzerlerinden atmak ve sivil toplum alanını domine etmek maksatlarıyla kendilerine bağlı sivil toplum kuruluşları kurma yoluna gitmişlerdir (Kendir, 2009). GONGO (Government organized non-governmental organizations) olarak adlandırılan (Ryfman, 2006: 12) ve Devlete Entegre sivil toplum kuruluşları (DESTK) olarak Türkçeleştirdiğimiz bu kuruluşların varlığı sivil toplum alanında devletin sınırlarını genişletmektedir.

Tüm bu gelişmeler sivil toplumla devlet arasındaki sınırların silikleşmesine neden olmakta, sivil toplum kavramının kazandığı özgün formlar dahil edilerek yeniden tanımlanması ihtiyacını doğurmaktadır.

1.2. Türkiye ve Sivil Toplum

1.2.1. Türkiye’de Sivil Toplum

Osmanlı Devleti’nde var olan tarikat, aşiret, lonca, vakıf gibi kurumların sivil toplum kuruluşu olarak nitelenip nitelenemeyeceği (Çaha, 1994) bu çalışmanın sınırlarını aşan uzun bir tartışma konusudur. Bunlardan özellikle vakıfların kendi özel gelirlerine ve seçilmiş yöneticilerine sahip olmaları sivil toplum kategorisine alınabilecekleri yönünde bir intiba oluşturmuştur (Buluş, 2008). Modern anlam sivil toplum kuruluşlarının kurulması ve faaliyet göstermesi “Cemiyetler Dönemi” olarak da adlandırılan II. Meşrutiyet ve sonrasında hızlanmıştır (Aslan, 2010: 266). Bununla birlikte devletin yıkılışına kadar özellikle bürokraside hakimiyetini hissettiren İttihat ve Terakki zihniyetinin etkisiyle bu kurumlar güdük kalmıştır (Çaha, 1994: 99).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında da merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarının etkisiyle devletçilik ilkesinin demokrasiye henüz hazır olmadığı düşünülen halka yönelik halkçılık ilkesinin önüne geçmesi sivil toplum faaliyetlerini kısıtlamıştır.

1960 darbesini takip eden dönemde hazırlanan nispeten özgürlükçü 1961 Anayasası'nın tesiriyle bu durum değişmiş, bu dönemde sivil ve siyasal hareketler yoğunlaşmıştır. Sivil topluma dair düşünsel tartışmalar ise ilk olarak 1960'lı yıllarda İdris Küçükömer tarafından başlatılmış olsa da siyasal hareketlerin yükseldiği o dönemde bu tartışmalar fazla bir gündem oluşturmamıştır (Küçükömer, 2013). Bununla birlikte bahsedilen siyasal hareketler sivil toplum kuruluşlarının kurulmasını hızlandırırlar.

Türkiye tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olan 1980 darbesinin siyasal hareketleri törpülemesi ve devlete sivil toplum karşısında üstün yetkiler tanınmasıyla birlikte Türkiye'de sivil toplum tartışmaları hızlanmıştır (Aslan, 2010: 269). Yine 1980'li yıllardaki Özal iktidarının liberal ve özgürlükçü politikaları, serbest piyasanın yaygınlaşması ile sivil toplum kuruluşlarının sayısında bir artışa neden olmuştur.

1980'lerin sonundaki olumlu hava 1990'lı yıllarda da devam etmiş sivil toplum kavramı etrafındaki tartışmalar yoğunlaşmıştır (Çaha, 1994: 79). Bu dönemin sonlarındaki 28 Şubat post-modern darbesinde sivil toplum örgütlerinin statükocu tutumu demokrasi ile sivil toplumun gelişmesinde bir paralellik bulunup bulunmadığı tartışmalarına neden olmuştur (Çaha, 2005a: 10). Yine benzer yıllarda gerçekleşen 1999 Marmara Depremi sonrasında sivil toplum örgütlerinin devlet kurumlarından daha organize ve bağımsız görüntüsü hem sivil toplum kuruluşlarının kendilerine olan güvenini hem de toplumun sivil toplum kuruluşlarına bakışını olumlu etkilemiştir (Aslan, 2010: 276).

2000'li yıllar ise Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin hızlandığı, Avrupa Birliği fonları etkisiyle sivil toplum kuruluşlarının sayısında ve etkinliğinde hızlı bir artışın olduğu yıllardır. Fonlara yönelik ilginin bazı sivil toplum kuruluşlarını ticarileştirdiği gözlemlenmiş ve bu durum sivil toplumculuk tartışmalarına neden olmuştur. Günümüzde de sivil toplum kuruluşlarının sayısındaki artış yıldan yıla yükselerek devam etmektedir (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü [STİGM], 2019a).

1.2.2. Türkiye’de Anayasalar ve Sivil Toplum

Sivil toplum yapı ve kuruluşları tarihin bütün dönemlerinde, sivil güçleri organize edebilme güçleri nedeniyle devletlerin şüpheyile yaklaştıkları kurumlar olmuşlardır. Devletler bu yapıları kontrol altında tutmak gayesiyle çeşitli yasa ve kanunlar çıkarmışlardır. Günlük hayattaki uygulamalarla tamamen örtüşmemekle birlikte yasalar, devletin bu alana bakışını gösteren önemli göstergelerdir. Sivil toplum kuruluşları ise halk nazarındaki itibarlarını korumak maksadıyla bu kanunlara mümkün mertebe uymaya çalışmışlar, bununla birlikte kanunların kendilerine verdikleri yetkileri arttırmak için mücadele etmişlerdir. Bu bölümde Türkiye coğrafyasında kanunların dolayısıyla devletin sivil toplum kuruluşlarına karşı takındıkları tutumların tarihi incelenecektir.

Tanzimat’tan 1908 yılına kadar Osmanlı Devleti’nde kurulan dernek ve cemiyetler padişahın irade-i seniyyesi üzerine, bu dönem içindeki kısa süren I. Meşrutiyet döneminde ise padişahın onayı dışında hükümetin izni alınarak da, kurulabiliyordu (Yıldırım, 2017: 261). 1908 yılında Kanun-i Esasi’de yapılan değişiklikler ile dernek kurma ve toplanma özgürlükleri belirli şartları sağlamak kaydıyla getirilmiştir (Tunaya, 1988: 3). Bu şartların tanımlanması ve cemiyetlerin örgütlenmelerinin düzenlenmesi amacıyla 16 Ağustos 1909’da Cemiyetler Kanunu çıkarılmıştır (Toprak, 1985: 205). Bu kanunla hükümete haber vermek kaydıyla dernek kurma hürriyeti sağlanırken, ayrılıkçı amaç güden ve kavmiyetçiliğe dayanan dernek kurulması yasaklanmıştır. Ayrıca dernek üyeliği için 20 yaşın üzerinde olmak, cinayet gibi suçlardan hüküm giymemiş olmak ve medeni haklarından mahrum bırakılmamış olmak gibi şartlar belirlenmiştir (Toprak, 1983: 207). Bu kanun cumhuriyetin ilanından sonra bile yürürlükte kalmış, 28 Haziran 1938 günlü Cemiyetler Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır (Toprak, 1985: 208).

1938 yılında çıkarılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile kurulacak derneklerin amaçlarındaki sınırlamalar arttırılmıştır. Bu kanunun ikinci fasıl 9. maddesine göre “devletin mülkî bütünlüğünü bozmağa çalışan; Teşkilâtı Esasiye Kanununun 2. maddesinde yazılı devlet rejimine aykırı maksat ve gaye güden; emniyet ve asayişe ve umumî âdab ve ahlâka ve gayesi kanunlara uymayan; siyasal ve ulusal birliği bozan;

din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan; yerlilik ve yabancılık gibi yurttaşlar arasında ayrılık uyandıran; her ne şekil ve ne nam altında olursa olsun mıntakavî maksat güden veya unvan taşıyan; aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan; gizli tutulan gayesini saklayan” derneklerin kurulması yasaklanmıştır (Cemiyetler Kanunu, 1938). Burada daha önce kapatılan tarikatların cemiyet adı altında örgütlenmesinin önüne geçilme amacı güdüldüğü ve son bendde “gizli tutulan gayesini saklayan” şeklinde yoruma açık bir vurgu yapılarak devlet tarafından sakıncalı görülen cemiyetlerin kapatılmasının kolaylaştırıldığı dikkat çekmektedir.

3512 sayılı kanun çeşitli değişikliklerle Türkiye şartlarında gayet uzun sayılabilecek 33 yıl kadar yürürlükte kaldıktan sonra 1961 Anayasası ile mülga edilmiştir. Görece özgürlükçü bir anayasa olarak kabul edilen 1961 Anayasası hem dernek kurma özgürlüğünü yeniden tesis etmesi (Anayasa, 1961, Madde 29) hem de sendikal faaliyetlere izin vermesi (Anayasa, 1961, Madde 46) ile sivil toplum faaliyetlerinin önünü açmıştır. Bu anayasanın sağladığı imkanların etkisi ile Türkiye’de sendikal faaliyetler başta olmak üzere bütün sivil toplum kuruluşlarında bir canlanma meydana gelmiştir. Fakat sosyal hayattaki bu canlılık askeriye gibi çeşitli bürokratik unsurlarda ve dönemin bazı siyasileri arasında hoşnutsuzluğa neden olmuş, 1971 muhtırası ve devamında kurulan teknokratik hükümetin uygulamaları ile sivil toplum denetim altına alınmaya çalışılmıştır (Kaya ve Ayan, 2011: 105). 1972 yılında çıkarılan 1630 nolu Dernekler Kanunu’nun 4. maddesi ile yasaklanan dernek amaçları çoğaltılmış, 7. maddesi ile dernek tüzükleri detaylandırılmış, 42. maddesi ile kolluk kuvvetlerinin dernekler üstündeki yetkileri arttırılmıştır (Dernekler Kanunu, 1972).

Türkiye’nin sosyal ve siyasi hayatında derin izler bırakan 12 Eylül 1980 darbesini takiben çıkarılan ve birçok değişikliğe uğramasına rağmen günümüzde de cari olan 1982 Anayasası’nın 33. maddesi ile derneklerin faaliyetten men edilmesi kolaylaştırılmıştır (Anayasa, 1982). 1983 yılında ise yeni bir Dernekler Kanunu çıkarılarak geçmişin izleri tamamen silinmek istenmiştir (Dernekler Kanunu, 1983). Bu kanunla derneklere üye olamayacak kişiler çoğaltılmış, derneklerin iç işleyiş mekanizmaları karmaşıklaştırılmış, denetimleri arttırılmış ve kapatılmaları kolaylaştırılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin en uzun ömürlü anayasası olan 1982 Anayasası’nda

ve bahsedilen Dernekler Kanunu'nda bugüne kadar birçok değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerden konumuz bakımından en önemli olanları 2001 yılında Türk Medeni Kanunu'nda yapılan değişiklikler ve 2004 yılında çıkarılan yeni Dernekler Kanunu'dur. 2001 yılında Türk Medeni Kanunu'nda yapılan değişikliklerle (Türk Medeni Kanunu, 2001) 1980 darbesinin baskıcı ortamında çıkarılan 1983 Dernekler Kanunu'nun getirdiği yasaklar ve ağır yaptırımlar hafifletilerek sivil toplum alanındaki özgürlükler artırılmış ve halen yürürlükte olan 2004 Dernekler Kanunu'nun yasal ve moral zemini oluşturulmuştur (Gökalp, 2005: 209).

2004 yılında çıkarılan ve ufak değişiklikler ile halen yürürlükte olan Dernekler Kanunu ise özgürlükçü bir bakış açısı ile hazırlanmıştır. Bu yasa ile yapılan değişikliklerin temel amaçları şöyle sıralanabilir:

- Devletin dernekler üzerindeki kısıtlamalarını azaltmak,
- Derneklerin iç işleyişi ile ilgili düzenlemeleri daha çok derneklerin tüzüklerine bırakmak,
- Beyan usulü ve iç denetim temel alınarak devlet denetimini geri plana itmek,
- Derneklerin faaliyetlerini devlet gözetiminden uzakta serbestçe yapmalarını sağlamak (Gökalp, 2005: 210).

Bu yasa ile yapılan değişikliklerden en çok göze çarpanları ise:

- Genel kurulların üç yılda bir yapılabilmesi ve yönetim kurulu seçimlerinde gizli oy esası zorunluluğunun kaldırılması,
- Genel kurullarda hükümet komiseri bulunması zorunluluğunun kaldırılması,
- Genel kurul sonuçlarını bildirme süresinin yedi günden otuz güne çıkarılması,
- Öğrenci dernekleri üzerindeki yasakların kaldırılması,
- 15 – 18 yaş arası çocukların Çocuk Dernekleri kurabilmesinin önünün açılması,
- Derneklerin kendi makbuzlarını bastırabilmelerinin sağlanması,
- Dernek aidatlarının genel kurul aracılığıyla serbestçe belirlenebilmesi,

- Derneklerin yönetim ve denetim kurulu üyelerine ücret verilebilmesine imkan tanınması,
- Tüzel kişilere, gerçek kişiler gibi dernek kurma ve üye olma hakkı tanınması,
- Derneklerin federasyon ve platform kurmalarının önündeki engellerin azaltılması,
- Derneklere şubelerin yanında temsilcilik açabilme yetkisinin verilmesi,
- Dernek başkanlarının sorumluluklarının arttırılması,
- Eski yasada öngörülen bir çok hapis cezasının yerine idari para cezalarının esas alınması olarak sıralanabilir (Dernekler Kanunu, 2004).

Özetlemek gerekirse Türkiye’de kanunlar; sivil toplum alanında, bir önceki bölümde belirtilen Türk toplumundaki sivil toplum unsurlarının gösterdiği gelişimlerle benzerlik gösterecek şekilde, özgürlükçü bir yapı ile baskıcı bir yapı arasında zikzaklı bir yol takip etmiştir. Bununla birlikte toplumun en üst örgütlenmesi olarak görülen devletin, sivil toplum üstündeki üstünlüğü her zaman türlü vesilelerle hatırlatılmıştır. Her şeye rağmen bugün gelinen noktada sahip olunan sivil toplumla ilgili kanunların, geçmişe nazaran daha özgürlükçü bir çizgide durduğu ve sivil topluma daha büyük bir alan açtığını söylemek mümkündür.

1.2.3. Türkiye’de Sivil Toplum Etrafındaki Tartışmalar

Türk düşünce hayatında sivil toplum tartışmalarına kaynaklık eden ilk fikirleri Kemal Tahir’in eserlerinde görmek mümkündür. O, “bozuk bir Asya Tipi Üretim Tarzı” (Tahir, 1993: 73) altında yaşadıklarını öne sürdüğü Anadolu halkının, devletle arasında aşılmaz engellerin olduğu bir ortamda ortaya çıkan her türlü araçların; kendilerini halka iktidarın, iktidaraysa halkın temsilcileri gibi göstererek ipleri ellerine alabildiğini söylemektedir (Tahir, 1992: 53). Kemal Tahir’e göre Asya Tipi Üretim Tarzı ile yönetilen toplumlar, dışarıdan bir müdahale olmadığı sürece kendi iç düzenini binlerce yıl sürdürebilse de dış müdahaleler onların dengesini bozar. Dış müdahalelerle güçten düşerek “Kerim Devlet” sıfatını yitiren Osmanlı

İmparatorluğu'nun son dönemlerinde de halk fakir düşmüş, ortaya yeni zenginler çıkmış ve bu zenginler kazançlarını üretime değil, binaya, vakfa gömmek yahut da yurtdışına kaçırmak suretiyle dondurmuşlardır (Tahir, 1992: 62). Yöneticiler ise “işin iğrenç derecede kolayına” kaçarak Avrupa kurumlarını boş kalıplar olarak aktarmaya çalışmış, bu durum devletin halkla irtibatını koparıırken, onu halkın sırtında taşınamaz bir yüke dönüştürmüştür. Halkın bu ağır yüke rağmen devletçilikten vazgeçmemesi bizi Anadolu'daki ana çelişkiye getirir. Ana çelişki “batıya benzemeyen bir kişisel mülkiyet anlayışının yürürlükte, devletçi bir mülkiyet anlayışı olmadan yaşayamayacağı gerçeğinden” doğar (Tahir, 1992: 74). Tahir'e göre Türkiye'de bir kişisel mülkiyet olgusu vardır, fakat Batılı anlamda bir kişisel mülkiyet anlayışı yoktur. İşte bu özgünlük Türk insanının karakterini şekillendiren temel noktadır. Türk insanı; kişisel mülkiyet olgusu tamamen yok sayılmadan, fakat batılı anlamda devletten bağımsız bir varlık da kazandırılmadan anlamlandırıldığında anlaşılabilir. Tahir bu çelişkinin üzerinde durulmasına önem vermekte, kendinden sonra Türk insanının siyasal konumlanışı araştırarak araştırmacılara ise öncelikle bu konunun üzerine eğilmelerini salık vermektedir (Tahir, 1992: 74).

Kemal Tahir'de sonra Türk düşünce hayatında sivil toplum meselesinin üzerine görece erken bir dönemde eğilen isim İdris Küçükömer'dir. Küçükömer'in sivil toplum üzerine ilk yazıları 1960'lı yıllara uzanmaktadır. Bu yıllar yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası'nın meydana getirdiği özgürlük ortamının etkisiyle Türk sivil toplumunun hareketlendiği yıllar olsa da bu yıllarda bu konu üzerine eğilen başka bir ismin olmayışı İdris Küçükömer'i önemli kılmaktadır. Ne yazık ki Küçükömer'in bu çabası çok sonradan, 1990'lı yıllarda Türk sivil toplumunun dünya daki genel dalgayla birlikte yeniden hareketlendiği dönemde takdir edilmiştir. Küçükömer (2009: 55) sivil toplumu “ihtiyaçların giderildiği toplum” olarak tanımlamaktadır ki bu tanımlama çalışmamızın ileriki bölümlerinde görüleceği üzere Türk tarzı sivil toplumu tanımlamada önem arz etmektedir. Yine Küçükömer (2009: 124) sivil toplumun varlık şartının “iktidarın bölünmüşlüğü” olduğunu belirterek; Türk sivil toplumunun önündeki en büyük engelin; en küçüğünden en büyüğüne bütün iktidarlara kendi elinde tuttuğu devlete mündemiç kılmaya çalışan seçkin, sözde solcu, Batıcı ve laik kesimin olduğunun altını çizmektedir.

Türk düşünce hayatında sivil toplum tartışmalarının hızlanması 12 Eylül 1980 darbesini takip eden dönemde olmuştur. Bu dönemin başında, 1981 yılında, bu alandaki ilk kitabı “Sivil Toplum ve Devlet Kurumlar, Deneyler, Arayışlar” başlığı ile çıkaran isim Kürşat Bumin olmuştur. Bumin; sivil toplum ve devlet arasındaki ayrımın salt siyasal özgürlüklerin değil sanatsal ve düşüncel özgürlüklerin de muhafaza edilerek genişletilmesi açısından elzem olduğuna dair düşüncelerinin, kitabın yayınlamasından 30 yıl sonra bile değişmediğini vurgulamaktadır (Bumin, 2011). Yine Bumin’in belirttiği gibi bu yıllarda sivil toplum tartışması Sovyetler Birliği ekseninde ortaya çıkmıştır (Bumin, 2011). Türkiye’de de bu yıllarda teorik sivil toplum tartışmalarının bu eksene sıkışmış olmasına karşın; askeri yönetimin oluşturduğu apolitikleşme günlük hayatta sivil toplum faaliyetlerine yoğun bir yönelmeyi getirmiştir (Aslan, 2010: 269). Bu durum Türk toplumunun önemli bir kesiminde sivil toplumun askeri toplumun zıddı olarak algılanmasına neden olmuştur ki Şerif Mardin’in (2008: 9) sivil toplumun askeri toplumun değil “gayrimedeni” toplumun zıddı olduğu şeklindeki düzeltmesini sivil toplumla ilgili yazılmış birçok çalışmada görmek mümkündür.

1980’li yılların ortasında İngilizce olarak yazdığı kitabı 20 yıldan fazla bir süre sonra Türkçeye çevrilen Metin Heper (2006), Türk devlet geleneğinin Batılı literatürde mevcut devlet anlayışlarının dışında aşkın bir devlet olduğunu belirterek bu anlayışın Türk toplumunu ve Türkiye’deki toplum devlet ilişkilerini anlamadaki rolünün altını çizmiştir.

Sovyetler Birliği’nin yıkılmasıyla birlikte sivil toplum alanında dünya da olduğu gibi Türkiye’de de birçok özgün çalışma ortaya konulmuştur. Bu alanda öne çıkan düşünürlerden Ömer Çaha (2016: 91) 21. yüzyıl toplumlarını tanımlarken sıkça kullanılan “bilgi” toplumu ifadesinin karşınının “ideoloji” toplumu olduğunu belirttikten sonra, yükselen bilgi çağının ideolojik toplumu ve o toplumun devleti olan ideolojik devleti zorladığının altını çizer. Çaha’ya (2016: 93) göre tarih; Hegel’in belirttiği gibi “sivil toplumdan aşkın devlete doğru değil, aşkın devletten sivil topluma doğru” akmaktadır.

28 Şubat 1998 postmodern darbesinden iki ay önce Ülke dergisinde “Sivil Toplum - Devlet İlişkisi Üzerine Aykırı Bir Bakış” isimli bir makale kaleme alan Erol Göka (2005: 86) ise sivil toplumu, siyasal toplumdan farklılaşmış analitik bir

toplumsal kategori olarak düşündüğümüzde her toplumda bulabilmemize rağmen, karakterini devlet ile toplumun farklı kaynaklardan beslenmesinden alan batı ruhunun bir ürünü olarak düşünmemiz ve diğer toplumlarda bu karaktere göre aramamız gerektiğini söyler. Türk toplumunda ise sivil toplumu beslemesi gereken burjuvazi, kendiliğinden gelişmemiş “devlet fideğinde özenle yetiştirilmiş”, bundan dolayı da hareketleri hep devletin kontrolünde kalmıştır (Göka, 2005: 93).

28 Şubat darbesinin ülke gündemine soktuğu önemli kavramlardan biri de “kamusal alan” olmuştur. Bu kavram etrafında düşünce üreten isimlerden biri olan Nilüfer Göle’ye (2005: 204) göre kamusal alan gibi siyasalla bireysel arasında kalan sivil toplum aynı zamanda kamusal alana zemin oluşturmaktadır. Göle (2005: 205); gerek sivil toplum gerekse kamusal alanın siyasal olanın altında bulunmalarına ve onu beslemelerine rağmen, siyasal olanla sınırlandırılmayacağını altını çizer.

Sivil toplum alanında uzun yıllardır çalışan bir diğer akademisyen olan Bahattin Akşit (2005: 67) ise sivil toplumu, “devlet, pazar ve aile-bireyler arasındaki üçgen içinde bireylerin/vatandaşların örgütlenmeleriyle oluşan yapı ve pratikler” olarak oldukça analitik bir şekilde tanımlamıştır. Bununla birlikte şeffaflık, demokratiklik ve hesap verebilirliği sivil toplumun olmazsa olmaz özelliklerinden gören Akşit (2005: 71), Türkiye’deki dini yapıların dernek ve vakıflar kurarak bu şartları sağlamaları koşuluyla sivil toplum unsuru olarak kabul edilebileceklerini belirtir.

Türkiye’de sivil toplum alanında söz sahibi bir diğer akademisyen olan Ali Yaşar Sarıbay (2014: 229) ise devlet yönetimine talip olmamayı sivil toplumun temel şartlarından kabul etmektedir. Bununla birlikte bu uzaklığın tek başına sivil toplumun göstergesi sayılamayacağını belirterek, sivil toplumu öncelikle “kendi medeniyetine sahip bir toplum” olarak tanımlamaktadır (Sarıbay, 2014: 175).

Mustafa Erdoğan (2005b: 193) ise sivil toplumu, siyasal olanın dışındaki amaçların daha baskın olduğu bir alan olarak gördüğünü belirtir. Türkiye’de ise bu görüşün hilafına genellikle politik örgütlenmelerin sivil toplum olarak kabul edildiğini, bu durumun sivil toplumu devlete daha bağımlı olmaya ittiğini ifade eder (Erdoğan, 2005b: 193). Bu ifadeyi bir adım öteye götüren Levent Köker (2005: 162)

de siyasal iktidara sahip olmayı amaçlamamayı sivil toplum kuruluşu olmanın şartı olarak kabul etmiş, hatta buna siyasal iktidarı vesilesiz bir şekilde etkilemeyi amaçlamamayı da eklemiştir. Köker (2005: 162) bu şartlara ekonomik çıkar odaklı olmamayı, değer odaklı ve gönüllü olmayı ve daha esnek örgütsel yapılara sahip olmayı eklemiştir. Ayrıca farklılıklara aynı oranda saygı duymayı esas alan çoğulculuğu, sağlıklı bir sivil toplumun ön koşulu olarak görmektedir (Köker, 2005: 164).

Örgütlü kuruluşların hepsini, bu tezin konusu olan cami yaptırma ve yaşatma derneklerini örnek vererek, sivil toplum kuruluşu sayan Mete Tunçay (2005: 176), Köker'in aksine siyasal amacı olan örgütleri daha çok önemsemekte hatta kısa vadede iktidar umudu olmayan az oy alan partilerin de sivil toplum kuruluşu sayılabileceğini belirtmektedir. Alev Erkilet (2005: 29) ise sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütülen siyasal faaliyetlerin, sistemi değiştirmeye yönelik ekonomik ve siyasal oluşumların önüne geçerek “gerilimleri tahliye” görevi gördüğünü söyler. Mevcut haliyle sivil toplumun depolitizasyon ve asimilasyona sebebiyet verdiğini, bu alanın Türkiye’de genişlemesine yönelik çalışmaları ülkenin bağımsızlığına karşı emperyalist güçlerce finanse edildiğini düşünmektedir (Erkilet, 2005: 31). Koral Göymen (2005: 141) de Erkilet tarafından ifade edilen şüphelerin devlet tarafından içselleştirilerek, sivil topluma karşı genel bir tavra dönüştüğünü, devletin kendisi tarafından organize edilmeyen yani yukarıda belirtilen DESTK’ların dışında kalan sivil toplum kuruluşlarına kuşkuyla yaklaştığını ve bu durumun devlet – sivil toplum ilişkilerini olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Göymen (2005: 141) ayrıca bu olumsuz bakışın sadece devlet tarafından değil, sivil toplum unsurlarının birbirlerine karşı tutumlarına da hakim olduğunu vurgulamaktadır. Batı dışı toplumlarda devletin sivil toplumun karşısında var olan bir alan olarak değil, bizzat toplumun en üst düzeyde örgütlenmesi ile varlık bulan bir yapı olarak görülmesi (Özcan, 2005: 13) devletin kuşkuyla baktığı yapılara toplumun da kuşkuyla bakmasına neden olmaktadır. Ahmet Özcan bu bakışla sivil toplum kuruluşlarına “milletin organik aydınlarının yerli ve sahici davalarının pozitif araçları olma” şeklinde bir anlam verilmesi gerektiğini, sivil toplumun ancak bu şekilde, Erkilet’in ifade ettiği gibi, küresel güçlerin bir oyuncağı olmaktan kurtulabileceğini söylemekte ve bu kuruluşların her türlü oligarşiye karşı

demokrasi mücadelesi vermesi gerektiğini ifade etmektedir (Özcan, 2005: 15).

1.2.4. Türk Tarzı Sivil Toplum

Özelde Türk toplumunda genelde İslam ve daha genel olarak Doğu toplumlarında bir sivil toplumun var olup olmadığı uzun tartışmaların konusu olmuştur (Akşit, 2005; Çaha, 2016; Sarıbay, 2014). Bu tartışmalar etrafında şekillenen çalışmalarda öne çıkan üç temel yaklaşım dikkat çekmektedir:

1. Türk ve İslam toplumlarının ontolojik yapısı itibariyle bir sivil topluma imkan vermediğini öne süren yaklaşımlar.
2. Türkiye Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının sivil toplumun temel değerlerini taşımadığını iddia eden yaklaşımlar.
3. Sivil toplumun normatif yanını göz ardı ederek Türkiye'de sivil toplumun bulunduğunu iddia eden yaklaşımlar.

Bu üç tür yaklaşım da haklı öncüllere dayanmakla birlikte üçü de bütüncül bir yaklaşım oluşturmak bakımından sorunlar ihtiva etmektedir. İlk tür yaklaşıma örnek olarak, yukarıda zikredilen İdris Küçükömer'in görüşleri gösterilebilir. Küçükömer (2009: 191), Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin mensubu oldukları Doğu toplumlarının genetik şartlanmışlıklarının tesirinde kalarak iktidarı paylaşmamalarının bu toplumlarda sivil toplumun oluşumunu namümkün kıldığını belirtir. Bu çalışma bu görüşe katılmamakta, 1908 İttihat Terakki darbesi sonrasındaki merkezileşme çalışmaları ve 1946 öncesi Tek Parti yönetimi hariç tutularak hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticilerinin kendi aşkın iktidarlarını sarsmayı hedeflemeyen küçük iktidar alanlarının varlığına kasıtlı bir şekilde müsaade ederek özgün bir sivil toplumu var kıldıklarını iddia etmektedir. Kaldı ki bu görüşe Kemal Tahir'in yukarıda belirtilen görüşlerinin tersten okumasıyla ulaşılabileceği açıktır. Kişisel mülkiyetin kendi varlığı için devlet mülkiyetini şart gördüğü, bununla birlikte var olmaya devam ettiği bir toplumda devlet mülkiyetinin de kendi varlığını devam ettirmede kişisel mülkiyete ihtiyaç duyduğu ya da en azından göz yumduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Devlet sivil hayatın ilerlemesi için kişisel mülkiyete izin vermiş, hatta devlet eliyle yerli bir burjuvazi oluşturulmuştur. Fakat bu burjuvazinin, ayanlar ile II. Mahmut ilişkisinde veya Demokrat Parti dönemindeki

yaklaşımlarda görüldüğü gibi (Heper, 2006), aşkın devletin otoritesini sarsacak boyuta gelmesi devlet tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu durum daha yayılmış bir sermaye ve küçültülmüş iktidar alanlarını oluşturarak Türk sivil toplumunun özgün karakterine etki etmiştir. Çalışmanın son bölümünde bu konu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

İkinci yaklaşıma sahip çalışmalarda (Akdemir, 2006; Çubukçu Yıldızlı, 2012; Gür, 2018) ise Türk sivil toplum kuruluşları Batılı kriterlere göre değerlendirilmiş, bu kriterleri sağlamadıkları öne sürülerek eleştirilmişlerdir. Bu tutum Türk sivil toplum kuruluşlarını eleştirmenin ötesinde, bu kurumları ötekileştirerek salt tarihin konusu olmaya itilmesine ve mezkur kuruluşların toplumsal ve siyasal etkilerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Oysa ki farklı tarih tecrübeleri ve medeniyet değerlerinden beslenen toplumların ortaya çıkardıkları kurumların aynı özellikleri göstermemeleri normal karşılanabilecek bir durumdur. Üçüncü tür yaklaşımla gerçekleştirilen çalışmalar (Buluş, 2008; Çetin, 2018; Şenlik, 2007) ise Batılı sivil toplumun değerlerini ya tamamen görmezden gelerek ya da Türk sivil toplum kuruluşlarındaki bazı uygulamaları bu değerlerle benzeştirmek suretiyle, Türk toplumunda sivil toplumun varlığını iddia etmişlerdir. Fakat bir sivil toplumdan bahsetmek için, sivil toplum kuruluşlarının varlığı yeterli değildir. Bu yaklaşım sivil topluma içkin normatif değerlerin yok sayılması demek olur (Sarıbay, 2014: 259). Batılı anlamda bir sivil toplumdan söz edebilmek için bu kuruluşların varlığı kadar; demokratik değerleri özümsemiş olmaları, devletle ilişkilerinde batılı kurumlara benzer pozisyonlar almış olmaları, birbirleri ilişkilerinde açıklık, şeffaflık, eşitlik gibi kriterleri sağlamış olmaları gerekir.

Bu yaklaşımların ortaya çıkardıkları güçlükleri aşmak için Türkiye şartlarında oluşmuş bir sivil topluma ve bu toplumun ortaya çıkardığı Türk tarzı sivil toplum kuruluşlarına özgü bir kavramsallaştırmanın yapılması gerekmektedir. Bahattin Akşit bu tarz bir kavramsallaştırma ihtiyacına dikkat çekmekte, bu kavramsallaştırma için “belki Türkiye’nin T’sini başa getirerek ‘Tivil toplum’ diyebiliriz” demektedir (Akşit, 2005: 68). Benzer şekilde Ömer Çaha’da (2016: 141) sivil topluma dair klasik ve modern teorilerin bir arada kullanılmasının sadece Türk yazınında değil İngilizce literatürde de bir kavram karışıklığına sebep olduğunu vurguladıktan sonra; Osmanlı

toplumunun kendi siyasal kültürüne göre bir sivil toplum oluşturduğunu belirtmiştir (Çaha, 2016: 156). Kısaca ikinci tür yaklaşıma sahip araştırmaların sıklıkla vurguladığı üzere; Batılı sivil toplum normlarına tamamen uygunluk göstermemekle birlikte Türk toplumunda da halkın oluşturduğu kurumlar bulunmakta ve bu kurumlar toplumsal tarihi etkilemektedirler. Bu şekilde bir kavramsallaştırmanın Türkiye’de mevcut kurumların hem Akşit’in (2005: 68) ifade ettiği gibi “sürekli batıdaki ile karşılaştırılmadan” araştırılmasına hem de özgün yapısını koruyup geliştirerek büyümesine yol açması beklenmektedir. Ayrıca bu yolla benzer soru ve temalar etrafında her derdin çaresi bir ideal olmakla hiçbir işe yaramayan bir sosyal tanımlama arasına sıkışmış Türk sivil toplum düşüncesine (Onbaşı, 2008: 350) farklı bir yaklaşım sunmak hedeflenmiştir. Bu kavramsallaştırmanın gerekliliği ve izlemesi gereken yol, Erol Göka tarafından aşağıdaki ifadelerle gayet açıklayıcı bir biçimde ifade edilmiştir:

“Bu amaçla ilk yapılması gereken, batı düşüncesinin temel kavramlarını, şimdiye kadar batılı olmayan düşünce ajandasında hiçbir biçimde ciddi olarak yer almamış, yalnızca ideolojik mücadeleler ya da akademik tutunma çabaları için apartılmakla yetinilmiş “devlet”, “tarih”, “toplum”, “sınıf”, “aydın” vb. gibi çok önemli kavramları, “sanki ilk kez bugün burada düşünülüyormuşçasına” tartışabilecek bir ortamın oluşmasına katkıda bulunmaktır. Bu ortam, doğudaki büyü bozumu sürecini hızlandıracaktır. İkincisi ve daha önemlisi ise, batı düşüncesini oksidentalistik bir bakışla, yani “bu düşünceler batı için batıda üretilmiştir” diye düşünerek ele almak, onları birçok yerden kırıp baş aşağı ederek bir yapı-bozumuna uğratmak; kendi tarihimiz ve toplumumuzu açıklamak için elverişli hale getirmeye çalışmaktır.” (Göka, 2005: 96)

Bununla birlikte bu çalışmada, bugüne kadar sivil toplum alanında yapılmış çalışmalar dışlanmamış aksine üretilmiş fikirler temel alınarak Türk tarzı sivil toplumun, Batılı sivil toplumla benzer özellikleri olduğu gibi kabul edilerek kendi tarihsel izleği içinde kazandığı özgün yanları da bunlara ilave edilmiştir. Yani yine Göka’nın ifade ettiği gibi “batılı düşünce mirasından edinilen mirasa sahip çıkarak ama batılı düşünce ajandasından başımızı kaldırarak” (2005: 96) bu çalışmanın perspektifi oluşturulmuştur.

Türk sivil toplumuna yöneltilmiş en ağır eleştiriler; onun en ayırıcı özelliği olan devlete bakış açısı ve devletle olan ilişkisiyle ilgilidir (Onbaşı, 2005: 49). Türk toplumunun Osmanlı'dan miras aldığı anlayışların başında aşkın devlet düşüncesi gelmektedir (Heper, 2006: 55). Bu toplumda, devlet algısı her çeşit özel yapı ve varlığın üzerinde bir yerdedir (Çaha, 2016: 154). İslam öncesi Türk toplumlarında da bulunan bu devlet anlayışı, İslam'ın Sünni yorumunun katkılarıyla perçinlenmiştir. Aynı zamanda Osmanlı'da devlet, meşruiyetinin halk arasında genel kabul görmesi için gerekli "sacayaklarına" izin vermiş, genellikle İslami öğretilere dayanan sosyal kurumların halka tesiriyle halk arasında da devletin devamlılığı için gerekli "rıza" üretilmiştir (Çaha, 2008: 172). Burada söz konusu olan rıza, özellikle tasavvuf kurumları aracılığıyla "devletin içselleştirilmesi kültürü" ile harmanlanmış, devleti sadece toplumu ayakta tutan bir kuvvet unsuru olarak gören değil, aynı zamanda kişi ve kurumlardan bağımsız olarak aşkın bir devlete sevgi duyan bir rızadır (Çaha, 2008: 172). Bu sevgi herhangi bir kişi ve kurumdan bağımsız olarak oluştuğu için kişilerin ya da sosyal kurumların karşılaştıkları problemlerde kızgınlıkları doğrudan devleti veya devlet iktidarını değil daha çok sorun yaşanan kişi ve kurumları hedeflemektedir. Özellikle "Din ü Devlet" ibaresinde vücut bulan anlayış, asi konumuna düşmüş kişilerde bile bu iki değere yani din ve devlete olan sadakatin sorgulanamaz bir boyuta ulaşmasını sağlamıştır (Onaran, 2018: 213). Tabi burada Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kuran-ı Kerim'in Nisa Suresi 59. ayetinde geçen "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin" ifadesindeki "sizden olan emir sahiplerine" ibaresinin doğrudan padişah olarak kabul edilmesi, padişahla aşkın devletin bütünleşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte bu dönemde yöneticiler, meşruiyetlerini sağlamak için en azından dine başvurmak zorunda iken modernleşme çabalarıyla bu ihtiyaç da unutulmuş, "devletin kurtarılması" projesi etrafında öncelik devlete verilerek Osmanlı sivil toplumundaki farklılıklar törpülenerek homojen bir yapıya dönülmüştür (Çaha, 2016: 180). Bu şartlar altında oluşan Türk sivil toplumunda aşkın devlet düşüncesinin daha rahat bir şekilde kendine yer bulduğu açıktır. Bu toplumun bir uzantısı olan Türk tarzı sivil toplum kuruluşlarının da devletle aralarına mesafe koymalarının aynı zamanda toplumla aralarına mesafe koymaları anlamına gelmesi mukadderdir. Mete Tunçay (2005: 181) da Türk STK'larının Avrupa'da bulunanlara, Türkiye sivil toplumunun Avrupa

toplumuna benzediği kadar benzediğini, batıda STK'lar devletten bağımsızken Türk STK'larının yaşaması için devlet ve yerel yönetimlerin desteğine ihtiyaç duyulduğunun ve bunun gerekli olduğunun altını çizmektedir.

Türk toplumunun karakterinin oluşmasındaki bir diğer etken onun özgün mülkiyet anlayışıdır. Yukarıda belirtildiği gibi Kemal Tahir (1992: 74) Türk insanında bir özel mülkiyet anlayışı bulunduğunu fakat bu özel mülkiyetin Batı'daki benzerleri gibi devlete ve devlet mülkiyetine düşman ya da rakip bir anlayışla değil, kendi varlığı için devleti elzem gören bir anlayışla teessüs edildiğini belirtmiştir. Bu anlayışın neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin gereğinden fazla zenginleştiği düşünülen devlet adamlarının mallarını müsadere etmesi, İslam hukukundaki tartışmalı konumuna rağmen uzun süre geçerli bir uygulama olmuştur (Karataş, 2006: 226). Her ne kadar II. Mahmut döneminde bu uygulama kaldırılmışsa da daha sonra da benzer uygulamalar görülmüştür (Karataş, 2006: 232). Türkiye Cumhuriyeti'nde de benzer bir anlayışı 1942 yılında uygulanan "Varlık Vergisi" uygulamasında görmek mümkündür (Buğra, 2010: 170). Kısaca Türk toplumuna hakim bu anlayış devlet tarafından kullanılarak yer yer haksız uygulamalara neden olsa da gerek aşkın devlet düşüncesinin içselleştirilmesinin etkisiyle gerekse Hegelyan bir bakış açısıyla kaos ve anarşiden duyulan korkunun diri tutulmasıyla genel olarak korunmuş ve halk arasında yaygın olarak kullanılan "ya devlet başa, ya kuzgun leşe" özdeyişiyle ifade edilmiştir.

Türk sivil toplum kuruluşlarına yönetilen bir diğer eleştiri; bu kurumların demokrasiyi benimseyip iç mekanizmalarında uygulayamadıkları ile ilgilidir (Akdemir, 2006; Çubukçu Yıldızlı, 2012; Gür, 2018). Bu durum çoğunlukçu, oya dayanan ve geniş bir temsili hedefleyen bir demokrasi anlayışı ile bakıldığında bir gerçeği ortaya koymaktadır. Fakat demokrasi kavramının içeriği bugün Batı dünyasında bile tartışma konusu olmaktadır. Sorumluluğu dışlayan bir demokrasinin devamlılığı sorgulanmaktadır (Sarıbay, 2014: 188). Demokrasinin olmazsa olmaz bir şartı olarak görülen sorumluluk hak dengesini merkeze alan bir bakış açısıyla bakıldığında ise Türk tarzı sivil toplum kuruluşlarının bu konuda yukarıda sözü edilen çalışmalarda vurgulandığı kadar kötü durumda olmadığı görülebilir. Bu çalışmanın araştırma kısmında bu durum gözlenebilmektedir fakat daha genel ve kesin yargılara ulaşmak için yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğu aşikardır.

1.3. Kamusal Alan Tartışmaları ve Camiler

Kamu sözcüğü Türkçede “bütün” ve “halkın bütünü” anlamlarına gelmekte olduğu gibi sözcüğün İngilizce karşılığı olan “public” de genelin bilgisine açık anlamlarına gelmektedir (Bacık, 2005: 11). Buradan yola çıkarak kamusal alanın halkın bütününe ait anlamına gelebileceği söylenebilir.

Kavramı akademik tartışmanın konusu haline getiren ve ismi bu kavramla özdeşleşmiş olan Habermas (2003: 109); kamusal alanı bireylerin çeşitli roller takınarak siyasal alana dahil oldukları bir tiyatroya benzetmekte, bu tiyatroya toplumsal sorunların çözüme kavuşturulduğunu ve kamusal çıkarların peşine düşüldüğünü belirtmektedir (aktaran Arslanel, 2017: 42). Ayrıca Habermas (2003: 165), Ortaçağ’da hükümdarlık alanı olarak görülen kavramın, önce feodal beyler tarafından çoğaltıldığını sonra da bir burjuva kamusal alanı oluşturulmak suretiyle devlete karşı özgürleştirildiğini ifade eder. Burada özel alanın zamanla kamusallaşarak önceleri sadece devlete ait olan kamusal alanı dönüştürmesi söz konusudur. Bu aşamada özel ve kamusal alanlar arasındaki sınırın belirlenmesi devlete aitlik parametresinin dışına çıkar.

Kamusal alan kavramı kadar kavramın sınırları ve sınırlarının nasıl belirlendiği araştırmacıların gündeminde olmuştur. Rawls, kavramın sınırlarının belirlenmesinde kurucu unsur olarak “örtüşen konsensus”u yani birbirinden farklı ve mutedil görüşlerin uzlaşısı noktasını görür (aktaran Müftüoğlu, 2005: 59). Benzer şekilde Yelken (2005: 93) de kamusal alanın belirleyicilerin onu var eden aktörler ve bu aktörlerin tavrı olduğunu belirtir. Öyleyse özel ve kamusal alanlar arasındaki sınır; sivil toplum ve devlet unsurlarının karşılıklı kabulleri ile belirlenmektedir. Sivil toplum, genellikle özel alanla ilişkilendirilse de bu iki kavramın özdeşleştirilmesi hatalıdır (Keyman, 2005: 100). Sivil toplum özel alanın korunmasında aktif olduğu kadar, kamusal alanın dizaynında da söz sahibidir.

Kamusal alan konusundaki bir diğer tartışma ise kamusal alanın bireysel kimliklerin inşasındaki rolüdür. Habermas (2003:113), özel alanlarda inşa edilmiş kimliklerin kamusal alana çıkarak varlık gösterdiklerini iddia eder. Sennet (1996) ise kişilerin kimliklerinin kamusal alanı soyutlanmış özel alanlarda değil kamusal alandaki “sosyallik biçimleri” ile şekillendiğini savunur. Fraser da kamusal alanı, sadece toplumsal söylemlerin oluşturulduğu bir yer olarak değil, aynı zamanda toplumsal

kimliklerin oluşturulduğu ve hayat bulduğu alanlar olarak tanımlar (aktaran Kömeçoğlu, 2005: 27). Keyman (2005: 108) da kamusal alan sayesinde kimliklerin karşılaşma ve karşılıklı olarak sorgulanma zemininin oluşma ihtimalinin arttığını ve kamusal alanın bu yolla toplumsal kimlik oluşumuna katkı sunduğunu belirtir.

Bu görüşler, görüşmecilerimizin görüşleriyle birlikte değerlendirildiğinde camilerin kamusal alanlar olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü camileri var eden sivil irade bu mekanları özel alanın dışına çıkararak kamusal alana mal etmekte; toplumsal hayattaki diğer bireyler bu kurumları sahiplenmekte; camiler gündelik hayat içinde farklı kimliklerin bir araya geldiği ve birbirini şekillendirdiği mekanlar olmakta; devlette de bu kurumlara kayıtsız kalamayarak çeşitli yasalar çıkarmak ve görevliler atamak suretiyle sürece müdahil olmaktadır. Çaha (2005b: 148) da bu görüşümüzle paralel olarak dini kendi evlerinde yaşayarak kamusal alanda dini bir kurum inşa etmeyen Amish topluluğu gibi davranmayan dini toplulukların inşa ettikleri mekanların kamusal alan olduğunu ifade etmektedir. Bacık (2005: 13) camilerin kamusal alanlar olduğunu, bunun aksi yönde görüş beyan edenlerin kamusal alanı yanlış bir şekilde sadece devlet bürokrasisi içinde kalan alanlar olarak algıladıklarını ifade etmektedir ki çalışma boyunca görüleceği üzere camiler, hem yasalar düzeyinde hem de pratikte devletin oldukça müdahil olduğu alanlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

DİN HİZMETLERİ

Girişte de belirtildiği gibi tarih boyunca her toplumun bir dini inancı olmuştur. Bu dinlerin de gerektirdiği bir takım hizmetler mevcuttur. En temel olarak ibadethanelerin inşası ve devamlılığının sağlanması, dini öğretinin yeni nesillere öğretilerek yaşatılması, dine inananların günlük hayatta karşılaştığı sorunlara çözümler üretilmesi gibi konularda faaliyet gösterilmesi belirli bir iradenin varlığı ile mümkündür. Bu irade kimi zaman bizzat dini liderlerin yönettiği Vatikan gibi devletler, kimi zaman dine inanan devlet başkanları, kimi zamansa dine inanan insanların sivil inisiyatifleri tarafından gösterilmiştir.

Bu bölümde Türk düşüncesinde büyük bir yeri olan İslam dininin din hizmetlerine dair temel kavramları ve yaklaşımları aktararak son bölümde sıklıkla vurgulanacak değerlerin dinsel ve tarihsel arka planı ortaya konulmuştur.

2.1. İslam Dininde İbadethaneler ve Din Hizmetleri

İslam dininde hayatın merkezi olarak görülen ve birçok fonksiyonu bulunan ibadethaneler her zaman büyük bir öneme sahip olmuştur. Bununla birlikte ibadethaneler genellikle sivil kaynaklar tarafından inşa edilip korunmuştur. Hukuk tarihçisi Ekrem Buğra Ekinci (2003: 253); İslam dinine göre ilk insan ve ilk İslam peygamberi olan Hazreti Adem'in günümüzde de İslam dininin merkezi olarak görülen Kabe'yi inşa ederek ilk ibadethane ve ilk vakıf eserini vücuda getirdiğini belirtmektedir. Yine aynı eserde Ekinci (2003: 253), Osmanlı tarihçisi Nişancızade'den nakille Hazreti İbrahim'in Filistin'in el-Halil kentindeki bir araziye oradan geçenlere hayır yapılması amacıyla vakfettiğini ve bu vakfın yakın tarihlere kadar aktif durumda olduğunu belirtmektedir.

Hazreti Muhammed ile birlikte vakıf kültürü İslam toplumlarında kökleşmiş ve din hizmetlerinin temelini oluşturmuştur. Prof. Dr. Said Ramazan el-Buti (2003: 215), Hazreti Muhammed'in hayatından fıkıh kuralları çıkardığı *Fıkhu's-Siyre* isimli eserinde İslam peygamberinin Medine kentine hicret etmesini takiben ilk gerçekleştirdiği eylemlerden birinin, İslam dininin önemli ibadethanelerinden Mescid-

i Nebevi'nin inşası olduğunu vurgulayarak mescitlerin İslam toplumunun teşekkülünde ve her türlü din hizmetinin yürütülmesinde merkezi bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Medineli iki yetim çocuğa ait olan mescid arazisinin bizzat Hazreti Muhammed tarafından satın alınarak vakfedildiğinin de altı çizilmiştir (Buti,2003: 214).

İslam toplumunda büyük bir önemi olan camilerin inşa ve yaşatılma süreçlerinde bizzat İslam peygamberi tarafından idare edilen bir devlet yerine, sivil kaynaklara rol verilmesi bu uygulamanın sonraki İslam toplumlarında da görülmesine neden olmuştur. Böylece bu uygulama günümüzde de varlığını devam ettirmiş, İslam toplumlarının kendi ibadethanelerini yaptırma ve yaşatma konusunda bir devlete muhtaç olmalarını engellemiş ve günümüzde yaşadıkları ülkelerde azınlık olarak bulunan İslam toplumlarının bile herhangi bir devlet desteği olmadan da dinlerini yaşayabilmelerini olanaklı kılmıştır.

2.1.1. İslam Dininde İbadethanelerin İsimlendirilmesi

İslam dininin ibadethanelerine cami veya mescid denilmektedir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin Cami maddesinde belirtildiğine göre bu iki ifade İslam'ın ilk dönemlerinde el-Mescidu'l-cami' şeklinde birleşik olarak kullanılırken zamanla ayrılmıştır (Önkal, Bozkurt, Eyice, ve Şener, 1993: 46). Cami kelimesi Arapça cem' kökünden gelmektedir ve "toplayan" anlamındadır. Mescid ise "eğilmek, alını yere koymak" anlamındaki sücud köküne dayanmaktadır ve "secde edilen yer" manasına gelmektedir (Önkal vd., 1993: 47).

Kuran-ı Kerim ve hadislerde bugün daha sık kullanılan cami kelimesi yerine mescid kelimesi geçmektedir ki bu durum İslam'ın ilk dönemlerinde bu kelimenin daha çok tercih edildiğinin delilidir. Ayrıca mescid kelimesine Hazreti Muhammed'den önceki kaynaklarda da rastlanılmaktadır (Önkal vd., 1993: 46). Fakat peygamberden sonra İslam toplumlarının genişlemesi ve küçük mescidlerin özellikle bütün Müslümanların bir arada yapması gereken Cuma namazı gibi ibadetlerde yetersiz kalması üzerine mescidler büyütülmüş ve bu büyük mescidlere yukarıda belirtilen el-Mescidu'l Cami' denilmeye başlanmıştır. Daha sonra ise bu ifade el-Cami şeklinde kısaltılmıştır (Önkal vd., 1993: 46). Osmanlı döneminde ise padişahlar tarafından yaptırılan Süleymaniye, Fatih, Sultan Ahmet gibi büyük ibadet yerlerine

“selatin camiler” denilmiş, vezirler ve daha düşük memurlar tarafından yaptırılanlarda ise kişinin ismiyle birlikte cami ifadesi kullanıştır. Günümüzde ise içinde Cuma namazı kılınan ve tamamen bağımsız bir şekilde vücut bulan görece büyük ibadethanelere cami; daha küçük, içinde vakit namazlarının kılındığı ve genellikle başka bir yapıya mündemiç ibadethanelere ise mescid denilmektedir.

Kuran-ı Kerim’de ibadethanelerin “Beytullah” yani Allah’ın evi olarak görülmesine atıfla Arapçada ev anlamına gelen Beyt kelimesi geçmektedir. Günümüzde bu ifade yalnızca Mekke’de bulunan Kabe için kullanılmaktadır.

Bunlardan başka ibadethaneler için musalla ve namazgah kelimeleri kullanılmaktadır. Arapça “namaz kılınan yer” anlamındaki musalla kelimesi günümüz Türkçesinde camilerin avlusunda bulunan ve cenaze namazlarının kılındığı kısma denilmektedir. Farsça “namaz kılınan yer” manasına gelen namazgah ise şehirlerin girişlerinde yer alan üstü açık ibadethanelere denilmektedir.

İbadethanelerin isimlendirilmesinde coğrafi dağınıklığa ve kültürel farklılara rağmen İslam toplumlarında bir uzlaşının olduğunu söylemek mümkündür. Belirtildiği gibi bağımsız ve büyük ibadethanelere cami; bu özellikleri taşımakla birlikte müstemilatında dükkan, yurt, okul vb. yapılar bulunanlara külliye ya da merkez; küçük veya bir başka yapı içinde yer alan ibadethanelere ise mescid denilmektedir.

2.1.2. Camilerin Fonksiyonları

İslam dininde ibadethaneler sadece dini hayatın değil aynı zamanda günlük hayatın da merkezi konumundadır. Özellikle ilk İslam devletlerinde düğün gibi sosyal olayların yanında başka devletlerden gelen elçilerin karşılanması gibi bürokratik faaliyetler de camilerde yapılmaktaydı. Dr. Muhammed Mahmud Müteveli (2012: 18); İslam’ın ilk dönemlerinde camilerin ifa ettiği rolleri şöyle sıralamaktadır; namazın eda edildiği ibadethane, halkın ve alimlerin eğitildiği ilim akademisi, Ashab-ı Suffe olarak bilinen fakir sahabiler için barınma yeri, zekat toplama noktası, yaralıların tedavi edildiği hastahane, İslam ordusunun ilk toplandığı kışla, Müslümanların sıkıntılarını paylaştığı ve birbirlerine ikramlarda bulunduğu dayanışma merkezi, Müslümanların toplanarak istişare ettiği yönetim meclisi, davaların görüldüğü mahkeme, İslam’ın anlatıldığı ve savunulduğu propaganda üssü, şairlerin şiirlerini

okuduğu kültür merkezi.

İslam Ansiklopedisi'nde ise yukarıda sayılanlara ilaveten camilerin misafirhane, kütüphane, nikahların duyurulma yeri ve milli birliğin tesis edildiği yerler olma fonksiyonlarına vurgu yapılmıştır (Önkal vd., 1993: 53).

Camilerin yukarıda belirtilenlere ilaveten başka birçok fonksiyonu daha bulunmakla birlikte, diğer fonksiyonları bölgelere, yerel inanışlara ve cami büyüklüğüne göre sıklıkla değişmektedir. Örneğin, bazı toplumlarda ibadethanelerin avluları mezarlık olarak kullanılmakla birlikte bazılarında bu uygulamaya şiddetle karşı çıktığı ya da çok fakir İslam toplumlarında camilerin resmi okullar olarak hizmet verdiği bilinmektedir.

2.1.3. İslam Toplumlarında Camilerin Önemi

Hazreti Muhammed'in Medine şehrine varması ile birlikte gerçekleştirdiği ilk eylemlerden birinin Mescid-i Nebevi'nin inşası olduğu yukarıda belirtilmişti. Buradan bir İslam toplumunun oluşturulmasında caminin önemi anlaşılmaktadır ki Müslümanların daha sonra kurduğu Kufe, Basra ve Fustat gibi şehirlerde de ilk önce cami alanı tayin edilmiştir (Önkal vd., 1993: 49). Bu durum camilerin; Müslümanların birbirlerini tanıyıp sevmesi, Müslümanlar arasında güzel ahlak, adalet ve eşitlik mefhumlarının yayılması ve İslam toplumunun ortak amaçlar doğrultusunda kenetlenmesi açılarından ifa ettiği önemli role atıf yapmaktadır (Buti, 2003: 216).

Aslında bütün dünya mescid olarak düşünüldüğü için İslam dininde namaz ibadetinin gerçekleştirilebilmesi için özel bir alana ihtiyaç yoktur. Fakat bu ibadetin camilerde toplu olarak ifa edilmesi kazanılacak sevabı arttırma ve sosyal bütünlüğü sağlamada önemli addedilmiştir. Ayrıca Cuma ve Bayram namazlarının camilerde toplu bir şekilde kılınması zorunlu tutulmuş, imkanı elveren bütün Müslümanların senede bir defa bir cami olan Kabe'nin etrafında toplanarak hac ibadetini gerçekleştirmesi istenmiştir (Önkal vd., 1993: 50). Bu durum Müslümanların dini hayatında camilerin ne kadar büyük bir yer kapladığını göstermektedir.

İslam şehirlerinde camilerin şehirlerin merkezinde yer alması Müslümanların gün içinde farklı işlerle uğraşırken camilerle sürekli karşılaşmasını sağlamıştır. Bu durum camilerin dini semboller olarak Müslümanlara dini sorumluluklarını

hatırlatmasına neden olmaktadır (Bilgin, 2009: 201). Yine bu durumun Müslümanlar arasında ortak bir mimari zevk ve dilin yaygınlaşmasına olan katkısı göz ardı edilemez (Bilgin, 2009: 202).

Ayrıca camiler yukarıda ifade edilen fonksiyonları açısından da İslam toplumlarının gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Örneğin camilerde gerçekleştirilen eğitim öğretim faaliyetleri ve İslam dünyasında kaleme alınan eserlerin camilerde toplanması zamanla İslam dünyasının ilk üniversitesi olarak kabul edilen el-Camiu'l-Ezher'in doğuşuna sebep olmuştur (Mütevelli, 2012: 21).

Yine ilk İslam devletlerinde “Darülimare” olarak isimlendirilen hükümet merkezlerinin camilerin yanına inşa edilmiş olması; Müslümanlara, yönetimle ilgili sıkıntılarını camilerde dile getirip çözüme imkanını vermiştir (Önkal vd. 1993: 51).

Görüldüğü üzere camiler İslam toplumlarında hayati bir öneme sahiptir. Sadece belirli ibadetlerin ifasında değil, aynı zamanda İslam toplumuna karakterini veren kültürel kodların toplum hafızasında yaşatılmasında camilerin büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu durum sosyal bilimciler kadar şairlerin de ilgisini çekmiş ve camileri konu alan şiirler yazılarak, bu mekanların İslam toplumunun teşekkülünde edindikleri yer bu şiirlerde ifade edilmiştir. Örneğin Yahya Kemal Beyatlı'nın “Süleymaniye'de Bayram Sabahı” isimli şiiri, bu caminin Türk toplumundaki önemini ifade eden ve toplum tarafından bilinen önemli bir şiir olarak günümüzde bile şöhretini korumaktadır.

2.1.4. Camilerin İmarı

İslam dininde camilerin inşa ve ihyasına ihtimam gösterilmiştir. Kuran-ı Kerim'in Tevbe suresinin “Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.” mealindeki 18. ayeti ve Hazreti Muhammed'in mescid inşasını teşvik eden hadisleri Müslümanların cami inşaatı konusunda hassas olmasına neden olmuştur. İslam alimleri camilerin yapımı noktasında görüş ayrılığı içindedir. Bir kısım İslam alimi cami yapımını mendup ve müstehab olarak görürken, bir kısmı da bu konuda yukarıda zikredildiği gibi ayetlerin bulunmasından hareketle cami inşaatının farzı kifaye (bir

Müslüman'ın gerçekleştirmesi ile diğerlerinin üzerinden sorumluluğu kalkan farz) olduğunu iddia etmişlerdir (Önkal vd., 1993: 53).

Yukarıdaki ayette geçen camilerin imarından camilerin inşasını, aydınlatılmasını ve temiz tutulmasını anlayabiliriz (Mütevelli, 2012: 11). Yani İslam toplumlarında camiler inşa edildikten sonra kaderine terkedilmemiş, bakımları halk ve yöneticiler tarafından denetlenmiştir.

Hazreti Muhammed'in Mescid-i Nebevi'nin arsasını bizzat satın alıp vakfettiğini yukarıda belirtmiştik. Ondan sonra da şehirlerde camilerin inşası genellikle devlet başkanları, üst seviye devlet memurları, yerel yöneticiler ve eşraf gibi nüfuzlu kişiler tarafından üstlenilmiş; köy ve mahallelerde yaşayan kabileler kendi isimleriyle anılan camiler inşa etmişlerdir. Özellikle şehir merkezlerinde yer alan büyük camilerin giderlerinin karşılanması amacıyla Hazreti Muhammed'in uygulamasında olduğu gibi çeşitli vakıflar kurulmuştur (Önkal vd., 1993: 53).

İslam eğitim tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınan George Makdisi (2007: 206), dışlayıcı olmayan eğitim müessesesi olarak gördüğü camilerin 11. yüzyılda şehirlerin nüfuzlu kişileri tarafından inşa ve ihya edildiğini, giderlerinin ise yine bu kişiler tarafından kurulan vakıflarca karşılandığını ifade etmektedir.

Daha sonraki dönemlerde de camilerin inşası ile göze çarpan bir husus şudur ki camilerin inşasında padişah ve devrin ileri gelenleri kendi özel hazinelerini kullanmışlar devlet bütçesinden kaynak aktarımı yapmamışlardır. Bu duruma Kuran-ı Kerim'in Tevbe suresindeki yukarıda belirtilen ayetten bir önceki yani 17. ayetinde geçen "Allah'a ortak koşanlar, kendi kafirliklerine bizzat kendileri şahitlik ederken, Allah'ın mescitlerini imar etmeye layık değildiler." ifadelerinin neden olduğu düşünülmektedir. Devlet bütçesine Hristiyan ve Yahudi tebaalardan alınan cizye isimli verginin karışmış olmasının, Müslüman idarecileri böyle bir yola itmiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte camilerin inşadan sonraki giderlerinde ve cami görevlilerinin maaşlarının ödenmesinde devlet bütçesinden kaynak ayrıldığı bilinmektedir (Barkan, 1963: 308).

2.1.5. Cami Görevlilerinin Görev Tanımları ve Göreve Atanmaları

Camilerin akla ilk gelen ve en önemli görevlileri imamlardır. İmamların görevleri İslam tarihi boyunca bazı değişikliklere uğramakla beraber genel olarak; namazı kıldırmak, Cuma hutbesini okumak, cemaate vaaz vermek ve camiyi kendisini yetkilendiren halife ya da devlet başkanı adına idare etmektir (Önkal vd., 1993: 54). Kimi camilerde Cuma hutbesini okumakla görevli *hatipler* bulunmaktadır.

Bir diğer cami görevlisi ise müezzinlerdir. Müezzinlik İslam'ın ilk dönemlerine dayanan bir görev çeşididir ve Hazreti Muhammed'in ilk müezzini Bilal-i Habeşi'dir. Müezzinin görevi namaz vakti geldiğinde ezan okuyarak bunu halka bildirmek, imamın hazır olmasını sağlamak ve farz namazdan önce cami içindeki cemaatin imamın arkasında toplanmasını sağlamak üzere kamet getirmektir. Fakat zamanla camilerde gerçekleştirilen dini faaliyetler çoğalmış, müezzinlere Kuran-ı Kerim okumak anlamına gelen tilavet, peygamberin övüldüğü şiirlerin okunduğu mevlid, zikir ve namaz sonrasında gerçekleştirilen tespihat gibi etkinliklerde görevler verilmiştir (Önkal vd., 1993: 54).

Camilerde halkı irşad etmek ve vaaz vermek üzere *vaizler* istihdam edilmiştir. İlk dönemlerde dini bilgileri tarihi kıssalar eşliğinde anlatan bu vaizlere kısaca anlatan anlamında *kas* ve çoğulu *kussas* denilmiştir. Hazreti Muhammed'den itibaren değişik kişilerin camilerde vaazlar verdiği bilinmekle birlikte, Abbasiler döneminde kussaslar camilerin resmi görevlileri arasında yer almışlardır (Önkal vd., 1993: 55).

Camilerde Kuran-ı Kerim tilavet etmekle görevli kişilere *kari* denilmektedir. Osmanlı döneminde ise namaz vakitlerinden önce bir cüz (Kuran-ı Kerim'in 20 sayfalık bölümleri) okumakla görevli *cüzhanlar* ve Hazreti Muhammed'e salavat getirmekle görevli *salavatçıyanlar* bulunmaktaydı (Barkan, 1963: 311). Bunun dışında camilerde mevlid okumakla görevli personele *mevlidhan* denilmektedir.

Camilerin temizliğinden sorumlu cami görevlileri ise *kayımlar*dır. Kayımlar; camilerin aydınlatma ve temizlik malzemelerini tedarik etmek, camilerde su bulunup bulunmadığını kontrol etmek ve camileri temizleyen kişileri kontrol etmekle görevlidirler (Önkal vd., 1993: 55). Camilerin temizliğini ise *hademeler* gerçekleştirmektedir. Genellikle camilerin müştemilatında yer alan gasilhanelerde

ölüleri yıkayan *gassallar* ve ölülerle ilgili işleri takip eden *siraciyantar* da cami görevlileri arasında sayılmıştır.

Bunlardan başka camilerde daha önce değinilen eğitim fonksiyonunu gerçekleştirmek üzere cami kürsülerinde görev yapan *müderrisler*, müderrise vekalet eden *naibler*, öğrencilere derslerini belleten *mu'idler* görev yapmaktaydı (Makdisi, 2007: 214).

Osmanlı Devleti döneminde ise camilere çok büyük vakıfların kurulması, camilerin gelirlerinin artmasına, camilerde görülen işlerin ve görevli sayılarının fazlaşmasına neden olmuştur. İktisat tarihçisi Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın Fatih Cami'nin gelir ve giderlerini incelediği makalesinde, vakfın gider tablosunda yukarıda sayılanlara ilaveten belirtilen personel şunlardır: Allah'ı tesbih eden *müsebbihler*, ilim öğreten *muarifler*, Kuran-ı Kerim ve bazı hadis kitaplarını ezberleyen *Hafız-ı kütüb*, tütsü yakma işiyle görevli *buhuriler*, namaz vakitlerini tespit etmekle görevli *muvakkitler*, camilerin etrafında yer alan türbelerin bakımından sorumlu *türbedarlar*, cami bahçeleri için *bağçevanlar*, tuvalet temizliği ile görevli *hademe-i hela*, kapıcılık yapan *bevvalar*, camileri süpürmekle sorumlu *kennaslar* ve camilerdeki kilimleri yaymakla sorumlu *ferraşlar* (Barkan, 1962: 312).

Türkiye'de cumhuriyet idaresine geçişi takiben yukarıda zikrolunan vakıfların idaresi Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne devredilmiş ve bahsi geçen personel zamanla işten el çektirilerek sayılan meslekler unutulmaya terk edilmiştir. Camilerin idaresi Diyanet İşleri Başkanlığı'na tekrar tevdi edildiğinde imamlık ve hatiplik görevleri birleştirilmek suretiyle imam-hatiplik, müezzinlik ve kayyımlığın birleştirilmesi ile müezzin-kayyımlık görevleri tanımlanmıştır.

Cami görevlilerinin seçimi ve atanması İslam toplumları için her zaman önemli bir mesele olmuştur. Özellikle başkent ve diğer önemli şehirlerdeki cami görevlilerini halife bizzat atayarak denetlemiştir. Halk tarafından cami görevlilerine özellikle imamlara verilen büyük önem, çalışmanın son bölümünde görüldüğü üzere, onların toplumdaki diğer insanlardan ayrı bir konuma koyulmalarına neden olmuştur. Bu önemin farkında olan devletler de bu görevlilerin faaliyetlerini sürekli kontrol altında tutmak istemiş, finansmanlarını üstlenmedikleri durumlarda bile atanmalarına müdahil

olmuşlardır. Bu durum özellikle azınlık durumunda olan Yunanistan Müslümanları örneğinde görüldüğü gibi devletle Müslümanlar arasında gerilimlere neden olmaktadır.

2.2. Türkiye’de Din Hizmetleri

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının büyük bir kısmının müntesibi olduğu İslam dini odak olarak seçilmiştir. Bu nedenle İslam dininin gerektirdiği din hizmetleri ve Türkiye Cumhuriyet Diyanet İşleri Başkanlığı’nın sunduğu hizmetler temel alınmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün 2016 yılı faaliyet raporunda yürütülen din hizmetleri şu başlıklar altında sıralanmıştır:

- İrşat hizmetleri bağlamında yapılan çalışmalar;
- Cami hizmetleri bağlamında yapılan çalışmalar;
- Aileye yönelik çalışmalar;
- Gençler, yaşlılar, engelliler, sığınmacılar, bağımlılar ve hükümlüler gibi özel gruplara yönelik manevi destek ve rehberlik çalışmaları;
- Vakit hesaplama hizmetleri;
- Dini içerikli organizasyonlar (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü [DHGM], 2017: 3-4).

Yukarıda sıralanan maddeler göz önüne alındığında Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kendini yürütmekle sorumlu gördüğü ve hali hazırda yürüttüğü din hizmetlerinin ifasında camilerin büyük bir rol üstlendiği söylenebilir. Bununla birlikte bu hizmetlerin devlet tarafından yürütülmesi etrafındaki tartışmalar kesin bir sonuca ulaştırılamamıştır. Bu tartışmalar gerek devletin dine bakışından gerekse din hizmetlerinin yürütülmesinde geçmişten bugüne kadar süregelen uygulamaların devleti tek fail olarak gören bir anlayışa olanak sağlamamasından kaynaklanmaktadır.

2.2.1. Laiklik Tartışmaları Etrafında DİB’in Kuruluşu

Osmanlı Devleti gibi din ve devletin içiçe geçtiği bir devlet ve toplum düzeninden laik Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş süreci beraberinde önemli tartışmalar getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de devlet dinin üstünde yer almakla

birlikte, yöneticiler meşruiyetlerini dini kurallara dayandırdığı için din, devlet yapısının belirlenmesinde örf ve geleneklerle birlikte başat bir rol üstlenmiştir (Çaha, 2016: 165).

Cumhuriyetin kurucu kadroları, selefleri olarak görülen İttihat ve Terakki yöneticileri gibi pozitivismden beslenen modernleşmeci ve batıcı bir anlayışa sahiptiler. Bu anlayışa göre din, halkın modernleştirilmesinin önünde büyük bir engel teşkil etmekteydi. Fakat bu kadrolar, dini yok etmeyi hedefleyen bir tutum takınmak yerine dini devlet bünyesinde hapseden ve bu yolla dini ve dindarları kontrol altına almayı amaçlayan bir laiklik anlayışını benimsemişlerdi (Zürcher, 2011: 339).

Etki alanı Türkiye sınırlarını aşan ve geçmişteki büyük bir politik güce dayanan halifelik kurumu bu laiklik anlayışının önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmüştür. Halifelik kurumu kaldırılarak Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Halifeliğin manevi gücü milletin temsilcisi olarak görülen TBMM'ye verilip, Diyanet İşleri Başkanlığı da Başbakanlık'a bağlanarak devletin din üzerindeki kontrolü tesis edilmiştir.

Bununla birlikte 3 Mart 1924 tarihinde kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi görev tanımı ayrıntılı bir şekilde yapılmamış, bu kurumun kendi özel yasasına kavuşması 1965 yılında çıkarılan 633 sayılı kanunla olmuştur (Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 1965). Bu kanunda da başkanlığın görevi "İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur." şeklinde belirtilerek, İslam dininin günlük hayata müdahil olan ve klasik kaynaklarda muamelat olarak geçen kısmı göz ardı edilmiş günümüze kadar uzanan laiklik tartışmalarının temeli sağlamlaştırılmıştır.

Kuruluşundan 41 yıl sonra olsa da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir kanuna sahip olması, din hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesine ve din görevlilerinin devlet tarafından finanse edilmesine yasal bir zemin hazırlamış, bu durum çalışma bulgularında görüldüğü üzere halk ve başkanlık personeli tarafından olumlu karşılanarak devletle dinin arasındaki mesafenin azaldığı yönünde bir algının oluşmasına neden olmuştur.

2.2.2. Din Hizmetlerinin Yürütülmesinde Sivil Toplum - Devlet

Dikotomisi

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi internet sitesinde belirtildiği gibi Türkiye'de din hizmetleri kamuoyu nezdinde bir kamu hizmeti olarak görülmüştür (Diyanet İşleri Başkanlığı[DİB], 2013). Bu bölümde bu algı tartışılmış ve mevcut algının aksine birçok din hizmetinin sivil toplum oluşumları tarafından yürütüldüğü iddia edilmiştir.

Osmanlı döneminde din hizmetlerinin, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kurumun öncülü olarak görülen Şeyhülislamlık kurumu tarafından idare edildiği kurum tarafından iddia edilmiştir (DİB, 2013). Oysa bir önceki bölümde bahsedilen din hizmetlerinden maddi yükü en ağır ve devamlılık isteyen ikisinin yani ibadethanelerin yapım, bakım işlerinin ve din eğitiminin büyük bir kısmının vakıflar ve tarikatlar gibi sivil kurumlar aracılığıyla gerçekleştiği bilinen bir durumdur. Hatta cami inşaatı ve bakımı hizmetinin vakıflar eliyle yapılması bir norm halini almış, padişahlar ve yüksek bürokratlar tarafından yaptırılan camiler bile bir vakıf aracılığıyla yaptırılıp yaşatılmıştır. Bu konuda İktisat tarihçisi Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın Fatih Camii ve imaretinin inşası ve yaşatılması ile ilgili makalesi önemli bir kaynaktır (Barkan, 1963). Burada da açıkça belirtildiği gibi cami bir vakıfla inşa edilmiş ve giderleri bu vakıf aracılığıyla karşılanmıştır. Yine yapılan başka bir çalışma Osmanlı döneminde tespit edilen 11.000 camiden yalnızca %0.5'inin kamu kurum ve kuruluşlarınca, %9,4'ünün devlet idarecilerince yaptırıldığı geriye kalan büyük kısmının ise sivil girişimle yapıldığı belirlenmiştir (Onay, 2009: 60). Aynı dönemde camilerde görev yapan görevlilerin maaşları da camilere bağlı vakıflar ya da yöre halkı tarafından karşılanmıştır (Onay, 2009: 49). Şeyhülislamlık kurumu ise bu görevlilerin denetlenmesi, üst kademe memurların yüksek eğitimi ve hukuki meselelerin çözümü konularında hizmet vermiştir.

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Şeyhülislamlık feshedilerek Diyanet İşleri Başkanlığı 3 Mart 1924 tarihinde kurulmuştur (DİB, 2013). 1931 yılına kadar Başkanlığın kadroları düzenli bir şekilde artmış, bu tarihte ise kadrolarının büyük bir bölümü Evkâf Umûm Müdürlüğü'ne devredilmiştir. 1950 yılında bu kadrolar Diyanet İşleri Başkanlığı'na iade edilmiştir. Burada şunu vurgulamak gerekir ki mevzubahis

kadrolar il ve ilçelerdeki bazı camileri kapsamakta köyleri ise kapsamamaktadır. Köylere başkanlıkça ilk kadro tesisi 15 Ağustos 1965 tarihinde yürürlüğe giren 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'la mümkün olmuş bu tarihten önce ise köylerde imamların maaşları yerel halk tarafından karşılanmıştır (Onay, 2009: 57).

Devletin en üst mercii olan Cumhurbaşkanlığı tarafından yapımı istenen ve teşvik edilen Çamlıca ve Taksim Camilerinin inşaatlarının sırasıyla İstanbul Cami ve Eğitim-Kültür Hizmet Birimlerini Yaptırma ve Yaşatma Derneği ve Taksim Camii Vakfi tarafından gerçekleştirilmesi günümüzde cami inşaatlarının sivil toplum tarafından hayata geçirilmesinin bir norm haline geldiğini göstermesi bakımından önemlidir (URL 1) (URL 2). Camiler üzerine detaylı bir çalışma yapmış olan Ahmet Onay'ın hazırladığı istatistikler de bu durumu doğrulamaktadır. Cumhuriyet döneminde yaptırılan takribi 70.000 camiden yalnızca %2'si kamu kaynaklarınca, %0.1'i bürokratlarca geri kalan %97.9'u ise sivil kaynaklar tarafından yaptırılmıştır (Onay, 2009: 60). Bu durum camilerin var edilmesinin büyük ölçüde halkın istek ve iradesi ile gerçekleştiğinin açık bir göstergesidir.

Camilerin yalnız inşaat değil inşaat sonrası bakım süreçlerinin de sivil topluma bırakıldığını ise bizzat Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından yaptırılan ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından faaliyete açılan Ankara Kuzey Yıldızı Camii'nin bakımı için; inşaat süreci içerisinde Kuzey Yıldızı Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği'nin kurulmuş olmasından anlayabiliriz (URL 3). Onay (2008: 135) da bu konuya dikkat çekmekte camilerin mülkiyetine sahiplikte %7 oranına sahip belediyelerin ve %12 oranına sahip vakıfların, cami giderlerinin karşılanmasında ancak %1 oranına sahip olduğunu oysa camilerin sadece %7'sini üzerine yaptırabilmiş cami derneklerinin gider karşılığında %15 orana sahip olmasının çelişkili bir durum olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde bugün mevcut yaklaşık 90.000 caminin giderlerinin neredeyse tamamı ve tarihi hüviyeti bulunan selatin camiler dışındakilerin onarımları sivil kaynaklardan sağlanmaktadır (Onay, 2009: 69). Bir devlet kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı ise halkın istek ve iradesi ile yapılan ve yaşatılan camilere sadece imam atamak suretiyle kontrol altında tutan bir kurum görüntüsü vermektedir. Başkanlığın birçok bakanlıktan fazla olduğu gerekçesiyle eleştirilen

bütçesinin %95.7'sini personel giderleri oluşturmaktadır (Görmez, 2012). Bu durum devletin din hizmetleri noktasında ancak personel sağlayabildiğini göstermektedir.

Buna rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı 2007 yılında başkanlıkla ilgili hazırlanan torba yasaya birtakım diğer yasalarla birlikte camilerin mülkiyetlerinin tamamen DİB'e devrini öngören bir yasa tasarısını eklemiştir (URL 4). Cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin oluşturduğu kamuoyu baskısı (URL 5) ve bizzat dönemin Başbakanı ile görüşmesi (URL 6) neticesinde bu yasa meclisten geçmemiş ve günümüzde cari olan uygulamaya devam edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Problemi

Sivil toplum ile ilgili Hegel'den bu yana devam eden sivil toplum – devlet karşıtlığı tartışmaları, günümüzde yerini yönetim ve ortak akıl kavramları etrafında sivil toplum – devlet işbirliği imkanlarının araştırılmasına yönelik çalışmalara bırakmıştır. Özellikle Anadolu coğrafyasında bir sivil toplum geçmişinin bulunup bulunmadığına yönelik tartışmalar ise yukarıda görüldüğü üzere bu coğrafyaya özgü şartların ortaya konulmasını ve sivil toplumun bu şartlar ekseninde yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Devletle uyumlu bir şekilde çalışan hatta kamu kurumlarını var ederek bakımını üstlenen sivil toplum kuruluşları bu coğrafya da uzun bir geçmişe sahiptir. Örnek olarak camiler için kurulmuş vakıflar; cumhuriyet öncesi dönemde sadece din hizmetlerinin değil, aynı zamanda eğitim ve sosyal yardım gibi hizmetlerin yürütülmesinde aktif rol almışlardır. Günümüz Türkiye'sinde de sosyal yardım alanında önemli roller üstlenen yardım kuruluşları bulunduğu gibi üyeleri üstünde büyük bir denetim gücü bulunan ve hizmet verdikleri alanda belirleyici konumda olan mesleki dayanışma dernekleri tür olarak Türkiye'de kurulmuş sivil toplum kuruluşları arasında ilk sırayı almaktadır. Kısaca Türkiye'deki birçok farklı türden sivil toplum kuruluşu devletin kendi alanlarıyla ilgili görevlerine yardımcı olmakta, bu çalışmanın konusu olan cami yaptırma ve yaşatma dernekleri gibi kimi dernekler ise doğrudan devletin görevlerini üstlenmektedir.

Bu çalışma Türkiye'de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının en görünür olanlarından ve doğrudan bir kamu kurumu inşasında rol alan cami yaptırma ve yaşatma dernekleri, devletle nasıl bir ilişki içinde faaliyet göstermektedir problemine odaklanmıştır.

3.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmamız, Türkiye'de din hizmetlerinin yürütülmesinde önemli bir mekan olan camilerin inşaa ve bakım süreçlerinde önemli bir rol üstlenen cami yaptırma ve yaşatma derneklerini kendilerinin ve ilgili sürece müdahil kişilerin gözünden tanımlanmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de din hizmetleri alanında

görülen sivil toplum ve devlet arasındaki işbirliğinin diğer alanlara uygulanabilecek şekilde modellenmesi ile taraflar arasındaki mevcut ya da oluşması muhtemel çatışma alanlarının tespit edilerek, bu alanlarla ilgili çözüm önerileri getirilmesi çalışmamızın ikincil amaçlarını oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye’de günden güne artan sayıları tartışma konusu haline gelen camilerin devlet tarafından toplanan vergilerle yaptırıldığına dair yanlış halk inancına karşı; camilerin yapımı ve yaşatılmasındaki sivil toplumun baskın rolü bu çalışma vesilesi ile tekrar vurgulanmak istenmiştir.

3.3. Araştırmanın Önemi

Türk toplumunda camiler; Osmanlı Devleti dönemindeki hayatın merkezi olma rollerini kaybetmiş olsalar da, dini hayatın merkezi olmayı sürdürmektedirler. Bu merkezi önemlerine rağmen camilerle ilgili yapılmış çalışmaların sayısının azlığı dikkat çekicidir. Bununla birlikte camilerin finansmanı konusu daha çok ihmal edilmiştir. Türkiye’de cami yapımında 2. sırayı ve sivil toplum kuruluşları faaliyet türleri arasında 3. sırayı alan cami yaptırma ve yaşatma dernekleri hakkında ise literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Osmanlı Devleti döneminde kurulmuş cami vakıfları (Alp, 2018) ve çeşitli Avrupa ülkelerinde Türkler tarafından kurulmuş cami dernekleri (Çayla, 2012) ile ilgili çalışmalar mevcut iken Türkiye’de mevcut türdeşlerinin genel bir resmini çıkarmaya yönelik bir çalışma yapılmamış olması bizi bu çalışmayı yapmaya yöneltmiştir. Çalışma ayrıca Türkiye’nin önemli sosyal bilimcilerin hem fikir olduğu Türk tarzı sivil toplum modeli oluşturma konusunda bir örneklik gösterme açısından önemlidir.

3.4. Yöntem

Tanımlamaya yönelik benzer çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da niteliksel yöntem kullanılmıştır. Konunun bütün yönlerinin aydınlatılması amacıyla yöntem bilim yazınında “Triangulation” olarak bilinen çoklu yöntem kullanımı tercih edilmiştir. Türkçesi nirengi noktası olan terim ile anlatılmak istenen; bir konunun açıklanmasında farklı yöntemler ve veri kaynaklarının birlikte kullanılmasıdır (Kümbetoğlu, 2017: 80). Bununla birlikte Kuhn’un (1995: 81) “paradigma” kavramında vurgulanan her araştırma yönteminin kendi bakış açısını dayattığı ve kendi içinde özgün bir bütün olduğu görüşü göz ardı edilmemiş ve niteliksel araştırma yöntemlerinin sınırları içine kalmaya özen gösterilmiştir.

Araştırmada niteliksel araştırma yöntemleri olan yapılandırılmış görüşme ve derinlemesine görüşme teknikleri birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın temel kavramları ile ilgili sistemli ve genel yaklaşımları ortaya koymak amacıyla sıklıkla görüşme formlarından faydalanılır (Patton, 1987: 111). Ekte belirtilen soru formları ile başlayan görüşmeler görüşülen kişilerin kendi deneyimlerini daha rahat aktarabilecekleri derinlemesine görüşmelerle devam ettirilmiştir. Çalışmada araştırma konusunun yasa ve mevzuatlarda yer alan kısımlarının uygulamada nasıl algılandığı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorularla açıklığa kavuşturulmak istenmiştir. Araştırma konusunun görüşülen kişilerin öznel deneyimlerinde nasıl bir karşılık bulduğu ise derinlemesine görüşmelerle saptanmıştır.

3.5. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örnekleme seçilirken yine benzer çalışmalarda sıkça kullanılan amaçsal örneklem belirleme metodu benimsenmiştir. Amaçsal örneklem ile araştırma evreninin farklı özelliklerinin daha dar bir örneklem grubu üzerinden tespit edilmesi amaçlanır (Black, 2002: 54). Bu amaçla konunun gerek yasalarla gerekse yapılan gözlemler neticesinde belirlenmiş paydaşları örnekleme dahil edilmiştir. Araştırma konumuz olan cami yaptırma ve yaşatma dernekleri ile ilgili olan dernek yönetim ve üyeleri, bu derneklerin varsa kiracıları, ilçe müftülüğü personeli ve belediye personeli paydaşlar olarak belirlenmiştir. Araştırma, Türkiye’de cami sayısı bakımından 2. sırada yer alan Konya ilinin (URL 7) Selçuklu ilçesi sınırları içinde gerçekleştirilmiştir. Bu ilçe içinden seçilen 4 farklı cami ile ilgili paydaşlarla görüşülmüştür. Bu amaçla ilçe müftülüğü ilgili personeli, camilerin imamaları, cami derneği yöneticileri, cami cemaati ve cami müştemilatında bulunan dükkanların kiracıları ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşülen kişilerin araştırma konumuza göre konuları, görev süreleri, eğitim durumu ve yaş bilgileri ile ilgili tablo EK 1’de bulunmaktadır.

Camilerin seçiminde ilgili bölge halkı ve İlçe Müftülüğü personeli ile fikir alışverişinde bulunularak; cami mülkiyeti, cami görevlisi ile cami yaptırma ve yaşatma derneği arasındaki ilişkiler, camilerin inşaat durumundaki farklılıklar gibi kıstaslar baz alınarak farklı durumları temsil kabiliyeti olan camiler seçilmeye özen gösterilmiştir. Çalışma yapılan camilerden birincisinin inşaatı devam etmekte iken, ikincisinin

inşaatının bitmesinin üstünden 1 yıl geçmiş, üçüncüsünün inşaatının bitmesinin üstünden 3 yıl geçmiş, dördüncüsünün ise inşaatı 21 yıl önce tamamlanmış bulunmaktadır.

3.6. Araştırmanın Veri Kaynakları

Araştırmamızda yöntem kısmında belirtildiği üzere çoklu veri kaynağı kullanma metodu kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda çoklu veri kaynağı farklı durum ve zamanlardaki görüşlere ulaşmayı sağlaması bakımından tercih edilir (Kümbetoğlu, 2017: 81). Bu çalışmada da çoklu veri kaynağı kullanılarak saha araştırması sırasında karşılaşılan örnek olaylar dışındaki olaylara ulaşma, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki cami yaptırma ve yaşatma dernekleri ile ilgili genel bir resmi ortaya koyma ve konuyla ilgili farklı zamanlardaki düşünceleri ifade etme hedeflenmiştir. Araştırma öncesinde konu sınırlarını belirlemek üzere ilgili yasa ve mevzuat taranmış, Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne ait internet siteleri ve yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler birincil veri kaynağı olarak kabul edilmiştir. İkincil veri kaynağı olarak ise araştırma sahası ile ilgili haber sitelerinden ilgili haberler, değişik internet forumlarına konu ile ilgili yapılmış yorumlar ve camilerle ilgili hazırlanmış az sayıdaki dokümanlar alınmış; bunlar eleştiri süzgecinden geçirilerek veri kaynağı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca araştırmaya konu olan dernekleri var eden insanların değerler dünyasını açıklamak için gerekli yerlerde İslam dinine ait temel metinlere gönderme yapılmıştır.

3.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın ilk sınırını araştırmacının da araştırma örneklemini içinde yer alan insanlarla aynı değer dünyasını paylaşması oluşturmaktadır. Bu durum meselenin künhüne vakıf olmak açısından bir avantaj olsa da, son dönemin önde gelen Amerikalı sosyologlarından Howard Becker'in *Mesleğin İncelikleri* isimli eserinde belirttiği gibi "toplumsal olguların betimlenmesinde ve analizinde başlıca engel, cevapların çoğuna halihazırda sahip olduğumuzu düşünmemizdir" (2015: 143). Çalışma esnasında, araştırmacının alanın içinden gelmesinin; görüşmecilere ulaşmakta kolaylık sağlamış olsa da, soruların tespitinde bir eksikliğe neden olduğu görülmüştür. Bu eksiklik yapılandırılmış görüşmeyi takip eden derinlemesine görüşmelerde sorulan sorularla kapatılmıştır.

Nitel araştırmalarda araştırmacıyı kısıtlayan bir diğer durum ise zaman olmaktadır. Bu tür araştırmalar, hem araştırmacının hem de görüşülen kişilerin diğer araştırma türlerine göre daha çok zaman ayırmasını gerekli kılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 154). Örneğin bu çalışma esnasında dernek yöneticilerinin ek işleri görüşme ayarlanmasını zorlaştırmış, esnaf görüşmecilerin iş yoğunluğu parçalı ve çok buluşmalı görüşmelere neden olmuştur.

Nitel araştırmalarla ilgili bir diğer çekinceyi ise küçük bir örneklem üzerinden genellemeler yapılması oluşturmaktadır (İslamoğlu ve Alınacı, 2016: 230). Araştırmamız Konya ili Selçuklu ilçesinden amaca yönelik seçilmiş bir örneklemi esas almıştır. Örneklem seçiminin başarısı araştırmanın sınırlılıklarından biridir. Yine örneklem seçildiği bölgenin kültürü de araştırma konusu etkilemektedir. Örneğin; araştırma konumuz olan cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin diğer şehirlerdeki başlıca gelir kaynaklarından birisi cami müştemilatında yer alan çay ocaklarıdır. Fakat bu araştırmanın yapıldığı Konya şehrinde yaygın bir kahvehane kültürü olmadığı için camilerin birçoğunda çay ocağı bulunmamakta, bu durum cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin gelirlerinin sınırlanmasına yol açmaktadır.

3.8. Araştırma Soruları

Araştırma soruları üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm görüşülen kişilerin yaş, konum, görev süresi ve eğitim durumu gibi demografik bilgilerini sorgulamaktadır. İkinci bölümde ise görüşülen kişilerin konumu fark etmeksizin araştırma konusu olan kavramlar ve ilişkileri ile ilgili genel düşünceleri alınmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölüm sorular görüşülen kişinin araştırma konusu ile ilgili konumuna göre dizayn edilerek görüşülen kişilerin cami yaptırma ve yaşatma derneklerine yönelik yaklaşımı ve örneklemde temas edilebilen örnek olaylar ortaya konulmuştur. Çalışma soruları EK 2’de yer almaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CAMİ YAPTIRMA VE YAŞATMA DERNEKLERİ

4.1. Camiye Dair Yaklaşımlar

İslam toplumları için caminin öneminde daha önce bahsetmiştik. Araştırma esnasında öncelikle cami denilince görüşmecilerin akıllarına nelerin geldiğini sorgulanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı yetkilileri ve cami görevlilerinin camiye bakışlarında İslam'ın ilk dönemlerine gönderme yapan idealist bir anlam dünyasının hakim olduğu gözlenmiştir. Bu kişiler camilerin ibadet fonksiyonunun yanında, geçmişte olduğu gibi, eğitim müessesesi ve toplanma yeri olma fonksiyonlarını vurgulayarak Müslümanların sorunlarını çözmek ve birbirleriyle kaynaşmak için camiye gelmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Özellikle bir Diyanet İşleri Başkanlığı personeli olan G 2'nin bu konudaki ifadeleri dikkate değerdir:

“Yani cami deyince akla hep namaz geliyor ama bence cami hep namaz yeri değil, cami toplumun bütün meselelerinin görüşülmesi gereken bir yer. Çünkü peygamberimizin yaptığı faaliyet o şekilde. Cami hem okuldur. Hem toplanma merkezidir toplanma yeridir, toplantı yeridir. Hem de insanların birbirleri ile olan, ne diyelim, münasebetlerini en güzel şekilde gerçekleştirdikleri bir yerdir.” G 2

Bir cami görevlisi olan G 5'in ifadeleri G 2'ninkilerle benzerlik göstermektedir:

“Cami cema kökünden gelir toplayan birleştiren anlama gelir ama günümüz şartlarında cami toplama anlamında değil sadece 5 vakit namaz kılmak anlamında kullanıyor. Eski peygamber efendimiz dönemindeki, Osmanlı'daki caminin icraatlarına baktığında, şu anda bizim camimizin icraatları boş. Sadece beş vakit namaz, gerisini boş ver. Eskiden nikahta camide kıyılırdı, sohbetler de camide yapılırdı, savaşa da camiden gidilirdi. Şua anda mahallede bir karar alınacak olsa en güzel toplanıp karar alınacak yer camiler ama maalesef günümüzde yok.” G 5

Burada G 5 tarafından camilerin ikinci bölümde zikredilen özelliklerinden bir kısmı da ilave olarak vurgulanmaktadır. Diğer cami görevlilerin görüşleri çeşitlilik arz etmekle beraber hepsinde ibadet alanı olma anlamının üstüne çıkıldığı görülmektedir.

“Cami bizim için her şey. Toplum için olması zaruri bir ihtiyaç. Ekmek su gibi, belki de ondan daha fazla bir ihtiyaç. Yani

maddi ihtiyaçlar nasıl ekmek susuz olmazsa, cami de kişinin manevi ihtiyaç, dini ihtiyaç, ruhi ihtiyaç olduğu için.. Bazen mesela adamı yedersen içirsen adamı mutlu edemezsin ama ruhen mutlu olduğu zaman aç insan mutlu olur. Mesela şimdi oruç tuttuğumuz halde mutlu olduğumuz gibi.” G 4

“Cami deyince aklıma gelen huzur. Bir nevi sığınma yeri, huzur, güven... insanın rahatladığı yer hem maddi hem manevi. İnsanın bir duygu nefsi var bir de kalbi imanı var. Gerçekten insan camide huzur buluyor, güven buluyor, kendini emniyette hissediyor.” G 6

“Cami Müslümanların bir araya gelmesi, toplanması, cem olması, birliklerini beraberliklerini ifade eden ve toplu bir şekilde Rabbimize ibadet ettiğimiz bir mabed. Aynı zamanda cami kamu kurumu, devlet kurumu diyoruz.” G 7

Yine bu ifadelerden camilerin toplumun toplanma merkezi olarak toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmasında rol üstlendiklerinin düşünöldüğu anlaşılmaktadır. Bütün bu ifadelere baktığımızda Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin camilerin şu anda gerçekleştirdiğinden daha fazla işlevi yerine getirmesi gerektiğini dilediklerini görebiliyoruz. Fakat bu fazla işlevlerin geçmişte gerçekleştirilirken, günümüzde niye gerçekleştirilemediğini sorguladığımızda ise net bir cevaba ulaşamamaktayız.

“Bunun önünde kimse engel değil de, millet şu anda korku içinde. Ne bileyim Fetödür, diğerleridir. Siyasi olarak. Önceden de böyleydi ama son zamanda daha sıkıntı. Yani grupların olmasından dolayı milletin bir araya gelmesi biraz zor. Şu anda gruplar var herkesin kendi grubu var. Gruba bağlı olmayan millette de bir gevşeklik var.” G 5

“İşte bu halkın acizliğinden birlik beraberliği sağlayamadığımızdan bu işler başarısız oluyor. Derneklere dernek konumu nasıl faaliyetler yapılacağı öğretilmezse faaliyetler boşa gidiyor, olmuyor. Yapacağım, kiminle yapacağım? Adam işinin ehli değil.” G 6

Burada her ne kadar soyut ve belirsiz şekilde olsa da sorumluluk sivil topluma atılmakta, başka konularda oldukça eleştirilen Diyanet İşleri Başkanlığı camiası bu konuda temize çıkarılmaktadır.

Cami cemaati, esnaf, dernek başkanı gibi Diyanet İşleri Başkanlığı personeli olmayan görüşmecilerimiz caminin mabed yani ibadet yeri olması gibi işlevsel özelliklerini öne çıkarmaktadırlar. Bununla birlikte camilerin sosyal fonksiyonlarına vurgu yapan görüşmeciler de vardır:

“Cami deyince, bir ibadethane, Allah'a giden yol.” G 8

“Allah'a ibadet evi.” G 9

“İbadet yeri diyebiliriz biz. Darda kalanın sığındığı yer vatandaşın gözünde öyledir.” G 10

“Cami, ibadet. Cami deyince namaz kılma gelir, ibadet gelir. Aslında biz eğitimsiziz. Burası sohbet yeri, muhabbet yeri. Toplanacaksın dini sohbet yapacaksın, kaynaşacaksın.” G 11

“Cami deyince cami ilk başta bir ibadethane. Hem ibadet etmek hem de huzur bulmak için gelinen bir yer.” G 14

Bu ifadelerde caminin ibadet alanı özelliğinin yanında bir kaynaşma ve sohbet ortamı özelliğinin de yüklendiği görülür ki daha önce yapılmış geniş bir çalışmada da ibadethanelere benzer bir bakışın olduğu vurgulanmıştır (Akşit vd., 2012: 239).

Camilerle ilgili algının kendini gösterdiği bir diğer mesele ise camilerin mülkiyeti konusudur. Bu konuda katılımcıların hepsi camilerin kamusal bir alan olarak toplumun tamamına ait mekanlar olduğunu düşünse de katılımcılar arasında bu kamusal alanın mülkiyet sahipliği konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Katılımcıların çoğu camilerin tamamen devlete ait olması gerektiğini düşünürken, bir kısmı dernek ve vakıfların üstüne olmasına olumlu yaklaşmaktadır. Bununla birlikte görüşmecilerimizin tamamı farklı saiklerle de olsa camilerin mülkiyetinin şahısların üstünde olmasını hoş karşılamamaktadır. Burada şahısların fikir değiştirmesi, borca düşmesi veya camiye sahiplenerek istemediği bir kişiyi camiye almamaya kalkması gibi mekanın ibadethane özelliğine yönelik hem fiziki hem de dini tehditler göz önüne alınmaktadır.

“Cami ibadethane olduğu için şahıs olması imkansız. Mutlaka vakıf üzerine olmalı. Ya devlet, ya vakıf mutlaka öyle olması gerekiyor. Yani şahsın bir camisi olamaz. Olduğu anda o zaten o cami olamaz. Adam burası benim çık git dese, Allah muhafaza. Yani tamamen adamın kendisi inşa etse bile, a'dan z'ye arsası da kendisinin olsa, burası benim diyemez. Dediği anda o zaten cami olmuyor. cami ibadethane olduğu için şahıs olması imkansız. Mutlaka vakıf üzerine olmalı.” G 4

“Devletin üzerine olmalı bence. Çünkü yanlış kullanımlara doğru kayan şeyler gördük, duyduk. Tapu devletin olsun ama işletim hakkını derneğe versin.” G 8

“Caminin mülkiyeti olmaz, caminin mülkiyeti müftülüğe ait olur. Eskiden öyle şahsa ait kalanlar var. Tapu şahsın ama cami milletin. (...) Camileri şahıs da yapsa kendi başına, devlet de yapsa kendi başına, kendi başına mülkiyeti olmaz camilerin. Cami senin olamaz, çakılı bile olamaz, Allah'ın evidir. Herkesin malıdır. Halkın camilere meyili var. Camiler Allah'a ait bir evdir. Ve Kabe'nin şubesidir bunlar.” G 9

“Derneğin üstüne olabilir ama Diyanet İşleri yürütüyorsa orada işleri onun adına olmalı. Şahsın olmaz, hayrına vermişsin kendi üstüne tutuyorsun olmaz.” G 13

“Şahıs olmaz, yer kiminse onun üstüne kalması lazım ama şahıs değil, şahıs olmamalı yani şahsın üstüne cami olamaz çünkü adam yıkar yeniden yapar. Diyanet İşleri ile dernekler adına olabilir. Mülk Allah'ındır, burası bir cami ise Allah'ın evidir. Kimsenin şahsın olamaz yani bu. Mahallenin camisi Diyanet İşleri Başkanlığı'na kayıtlı olabilir, vakfa da kayıtlı olabilir.” G 14

“Şahsın olmaz o iş, hukuki bir sürü sıkıntıları olur” G 15

İfadelerden anlaşılacağı üzere camilerin şahıslara ait olmaması konusundaki görüş birliği mülkiyetin devlet ya da diğer sivil toplum unsurlarına ait olması konusunda bozulmaktadır. Bu noktada cami görevlileri mülkiyetin kamunun temsilcisi olarak gördükleri devletin bu alanda yetkilendirdiği kuruluş olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na ve bir sivil toplum kuruluşu olmasına rağmen tamamıyla başkanlığa entegre olduğu için ileride ele alacağımız üzere devlet bürokrasisi içinde sayılan Türkiye Diyanet Vakfı'na ait olması gerektiğini düşünmektedirler.

“Burası özel değil hazinenin arsa. Ama şahsa ait olsa rahatsız eder, herkesi rahatsız eder ister istemez. Adam burası benim dese, burası cami olmaz. Hem namaz kılan rahatsız olur, hem de imam da rahatsız olur. Kamu kurumu olması daha güzel bana göre dernekten de daha güzel. Dernekler de biraz şahsiyet karışıyor, kamu daha genel idareciler daha sağlıklı mantıklı.” G 4

“(Camilerin mülkiyeti) Diyanet'in üstüne olmalı.” G 5

“Aslında mülkiyeti Diyanet'e bağlı olması lazım. Madem bu hizmet diyanete bağlıysa her şey oraya bağlı olması lazım. Devlet bu araziyi diyanete devretmesi lazım. Mutlaka Diyanet Vakfı'na verilmesi lazım.” G 6

Hem cami görevlisi hem de dernek başkanı olan G 7, G 10, G 11 ve G 12 ise bu konuda diğer cami görevlilerine katılmamakta, camilerin mülkiyetinin sivil toplum

unsurlarında kalması gerektiğini düşünmektedirler. Bu düşüncenin oluşmasında ilçe müftülüklerinin camilerin bakımı hususunda eksik görülmesi, mülkiyetin devlette olmasının cami derneklerini kısıtladığı düşüncesi ve arsa değerlerinin artmasıyla günümüzde yapılan camiler için yer temininde sıklıkla başvuru bir yol olan İmar Kanunu'nun 18. maddesinin uygulanması ile ilgili etik sorunlar öne çıkmaktadır.

“Camilerin mülkiyeti genelde müftülükle dernekler adına kayıtlıdır. Müftülükle dernek camilerini kıyaslıyorum, müftülüğün camilerinde bakım yok.” G 10

“Mülkiyet derneğin üstüne olmalı. Çünkü eğer burası bende olsaydı, şuraya iyi kötü bir dükkan veya arkaya bir hoca evi yapardım, Diyanet kirayı alırdı.” G 11

“Camilerin mülkiyeti de yine vakıflara verilmesi lazım. Vakıflar Genel Müdürlüğü çatısı altında olması lazım. Buraların arsalarını 18. madde uygulanırken Ahmet'ten, Mehmet'ten, Hüseyin'den 10 metre, 20 metre vatandaşın olarak ayırılıyor. Bazı vatandaş diyor ki ben hakkımı helal etmiyorum diyor adam. Ama böyle bir cami inşa edilmiş olsa adam severek verir yani. Vakıflaştırılması lazım yani.” G 7

“Derneklerin üstüne olabilir, ihtiyaçlar için. Camiyi her zaman dernek yaptırılmaz. Şahıslar yaptırır, cami boşta kalmasın diye dernek kurulur. Mesela Kocatepe Cami'nin çoğu parası devletten çıktı.” G 12

İlçe müftülüğü personeli olan G 2 ve G 3 mevcut işleyişi anlatırken ilçe müftülüğünün dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konuya yaklaşımını şöyle ortaya koymaktadırlar:

“Şöyle bir şey var. DİB devletin kurumudur. Devletin kurumu, kurumdur zaten mülk edinmez. Yani Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mülkü olmaz. Sadece nedir mesela, şu caminin mülkiyeti kimindir? Hazinesindir. Hazinesindir ama kullanımı DİB'e aittir. Bitti. Ha şu cami, atıyorum şuradaki caminin mülkiyeti derneğindir ama kullanımı DİB'e aittir. Yani her türlü cami mescid ibadet yapılan her yer müftülüğün sevk idaresindedir. Çünkü biz cami inşaatına başlarken veya caminin yönetimini, yönetimini diyorum bak, derneğin değil. Biz caminin yönetimini nereden alırız? Dernek varsa dernekten alırız, varsa cami derneği. Dernekten alırız, hazineden alırız, vakıflardan alırız. Ha biz bunun tahsisini alırız, yani kullanımını alırız. Mülkiyetine biz karışmayız. Mülkiyet vatandaşın kendinindir, şahsındır, veya eğer şey yapacaksa TDV'nindir. TDV'ye bağış yapabilir. Parayla almaz TDV.” G 3

“Son çıkan kanunla cami derneğinin mülkiyetine cami yapılmaz. Tapusu derneğe aitse orası (müştemilatta bulunan dükkanlar) derneğindir. Tapusu Milli Emlak’ınsa, belediyeninse, biz orayı kiraya veriyoruz. Kanuna göre bir yere cami yapılması için arsanın ya köy tüzel kişiliğine ait olması lazım, ya belediyeye ait olması lazım, ya Milli Emlak’a ait olması lazım ya da TDV’ye ait olması lazım. Derneğin arsasına ya da kişilerin arsasına cami yapılmaz. Geçmişte yapılıyordu şurada yapılamaz. O eskiden derneğe ait olmuş olanlar eskiden sürebilir. Bir de bazı dernekler o dükkanın kirasını almak için bizim diyor. Halbuki tapu onların değil. Tapu belediyenin, tapu Milli Emlak’ın. Orası bizim diyor. Biz böyle problemleri olan yerlerde tapuyu istiyoruz. Şuan vatandaş kendi arsasına yaptırılmaz. Arsanın köy tüzel kişiliğine ait olması lazım, veya belediyeye ait olması lazım ya da TDV’ye ait olması lazım. Önce oraya (TDV) bağışlayacak.” G 2

Burada söz konusu olan mülkiyet meselesini tartışmalı hale getiren müştemilatta yer alan dükkan, lojman vb. yerlerin kullanımınıdır. Camilerin ibadet alanları zaten kanunla DİB’in yönetimine devredilmiştir. İbadet alanı içinde faaliyet yapmak isteyen ve bu faaliyetlerinin imam tarafından kısıtlandığını düşünen bir dernek başkanı olan G 8 dışında kimsenin bu duruma bir itirazı bulunmamaktadır. Fakat dükkan ve lojman meselesi Diyanet İşleri Başkanlığı yetkilileri ile imamlar ve dernekleri ileride görüleceği üzere karşı karşıya getirmektedir. Dükkanlar konusunda ise dükkanı olan camiler ve dükkanı olmayan camilerde bulunanlar arasında bir görüş ayrılığı oluşmaktadır. Dükkanı olmayan camilerde görev yapan imamlar G 4, G 5 ve G 6 bu dükkanlara ait gelirlerin Diyanet İşleri Başkanlığı’na veya Türkiye Diyanet Vakfı’na devredilmesi gerektiğini düşünürken, dükkanı bulunan bir camide görev yapan G 7 diğer imamların da başka konularda belirttiği gibi Türkiye Diyanet Vakfı’nın gelirleri adil dağıtmadığını düşündüğü için, cami altlarındaki dükkanların cami dernekleri tarafından işletilmesinden yana taraf olmaktadır.

Özetle camilere genel bakış bir **ibadet alanı, Allah’ın evi, kamusal alan** ve hatta **kamu kurumu** olarak kodlanmaları şeklinde olmaktadır. Bununla birlikte camilerin etrafında varlık bulan dükkan ve lojman gibi yapıların varlığı ve mülkiyeti tartışma konusu olmaktadır. Görüşmecilerimizden G 2, G 3 ve G 5 bu tarz yapılara özellikle dükkanların varlığına karşı çıkmakta, G 4, G 6 ,G 8, G 11 dükkan gibi gelir getirici yerlerin Türkiye Diyanet Vakfı’na bağlanmasını savunmaktadır. Camisinde

gelir getirici dükkanı bulunan G 7, dükkan gibi yerlerin kiralama işlerinin cami derneğine bırakılması gerektiğini belirtmektedir.

4.2. Bir Camiyi İnşa Etmek

4.2.1. Temel Motivasyonlar

Cami inşası daha önce belirtildiği gibi Kuran-ı Kerim ve hadislerde övülen hatta teşvik edilen bir eylemdir. Müslümanlardan mali durumu yeterli olanlar belirtilen övgülere mazhar olmak amacıyla sık sık cami yaptırmak istemektedir. Yani cami inşa etmedeki ilk motivasyon dini tatmin duygusudur.

“İnanç. Bana önce şunu söylediler. Dernek kurulacağı zaman üyelerle 30-35 kişi toplandık, çalışmalara başladık. Bana dediler bu iş başında durmadan olmaz. Sana maaş vereceğiz, arabana yakıt alacağız dediler. Ben dedim ben ne maaş alırım ne arabama yakıt alırım, bu işi yapacaksam Allah rızası için yaparım. Eğer parayla yaptırarsanız başka birini bulun dedim. Ben inancım gereği buraya hizmet etmeye çalışıyorum, değilse para pul için değil.” G 8

“Ben (camilere) çok paramı harcadım, hiçbiri benim değildir, Allah'ındır. Allah bana verdi, ben de onun yolunda harcadım. Ben şimdi diyorum ki başka şeylerde yapalım. Ama olmaz camiye parayı verince kendini kurtardım sanıyor.” G 9

Cami yapımındaki motivasyonlar arasında ikinci sırada gelen ise ihtiyaç söylemidir. Cami cemaatleri çoğunlukla 60 yaş üstü, emekli insanlardan ve bölgede bulunan esnaflardan oluşmaktadır. Namaz vakitleri de mevsimsel şartlara göre değişmekte, örneğin sabah namazı yaz aylarında 5.30 gibi erken saatlere gelebilmektedir. Ayrıca Konya’da kış aylarında yoğun kar yağışları görülebilmektedir. Bu durum özellikle yaşlı cemaatin, beş vakit namazın tümünde camiye ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Bu amaçla cemaat her zaman evine daha yakın bir cami isteği içinde olmaktadır. Bu ihtiyacın giderilmesi noktasında genellikle, İdris Küçükömer (2009: 55) tarafından “ihtiyaçların giderildiği toplum” olarak görülen, sivil toplum sorumlu tutulmaktadır. Bununla birlikte hastane, okul vb. diğer sosyal hizmetleri bünyesinde toplayan devletin bu ihtiyacın giderilmesinde daha aktif rol alması gerektiğini düşünenler de vardır:

“Derneğin görevi belli. Dernek camiyi yapmakla görevli.” G 3

“(Camiyi inşa etmek) Vatandaşın, hayırseverlerin görevi.” G 5

“Camiler ayete göre Müslümanlara veriyor. Bütün inananlara veriyor. Kim inanıyorsa Allah’tan korkuyorsa, bu camiyi yapacak, koruyacak, bakacak, muhafaza edecek. Hepimizi sorumluluk altına alıyor. Bu genel. Ha özel olarak temsilciler olursa o zaman alıyyül ala. Genel halk mesela diyelim ki camimizin neye ihtiyacı var? Duvarın biri yıkıldı paraya ihtiyacı var. Ey cemaat ben temsilcinizim camimizin paraya ihtiyacı var denilince cemaat otomatik katılıyor.” G 4

“Korumak bizim görevimiz, inşasını da biz yapıyoruz yani. Türkiye’de devletin yaptığı cami az. Devlet millet işbirliği ile deniyor.” G 8

“Devlet kiliseleri yapıyor, camileri niye yapmıyor? Ne yapacaksın camiyi diyorlar. Ne yapacaksın olmaz. Bir İslam ülkesi camiyle belli olur.” G 9

“(Camiyi inşa etmek) Mahallelinin görevi.” G 14

Cami yapımındaki motivasyonlardan biri de dini gündelik hayatın içine tekrar sokma çabasıdır. Daha önce belirtildiği gibi İslam toplumlarında gündelik hayat cami merkezli olarak planlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise din gündelik hayatın merkezinden birey ile yaratıcı arasına itilmeye çalışılmış, ezanın Türkçeleştirilmesi olayında ve fazla görülen camilerin yıkılması uygulamasında görüldüğü gibi mevcut dini pratikler değiştirilerek yeni bir anlayış ihdas edilmeye çalışılmıştır. Bu tutum toplum vicdanında derin yaralar açmış, bu yaraların tesiri toplumsal özgürlük dönemlerinde benzer şekilde sert etkilere neden olmuştur. Bu etkilerden biri de ileride görebileceğimiz gibi, bugün artık sorun olarak algılanan şekilde, fırsat bulunan her yere sıklıkla ve gereğinden büyük camilerin yapılması olmuştur. 1923 yılına gelindiğinde bütün Anadolu’da yaklaşık 11.000 cami bulunurken (Onay, 2009: 60) günümüzde bu sayı 90.000’e yaklaşmıştır (URL 8). Bunda camileri herkes için ulaşılabilir kılma ve kişilerin gündelik hayat pratikleri üstünde etkili olma düşüncesinin olduğu görülmektedir ki gündelik hayatı yeniden kurmada devletle rekabet içinde olmak sivil toplumun özellikleri arasında sayılmaktadır (Sarıbay, 2014: 230).

“Çok cami var ama, şimdi adam şurada şu cami olmasa cemaate gelmez. Cumaya mecbur gidiyoruz ama hepimiz dahil. Şimdi Allah razı olsun dernek başkanından. Bende namaz seyretti, yalan konuşmayalım. Bana geldi dedi ki "Oğlum cami yaptırarsınız, namaz kılarırsınız.". O da bir vesile. Şimdi Allah'a şükür beş vakitten nadir kaçan oluyor. Ev yakın, yetişiliyor. Ben

işim yoksa hep buraya gelirim, çünkü ben buraya emek verdim." G 11

"Minareyi ne yapacaksın diyorlar. Minare olmadan olmaz. Orası İslam bölgesi ise, minare belirtir oraları." G 9

Cami yapımındaki bir diğer motivasyon ise mahalleler arasındaki rekabettir. Farklı mahallelere yapılan camileri gören vatandaş kendi mahallesine de daha büyük ve gösterişli camilerin yapılmasını istemektedir. Ayrıca toplumda camilerin dini semboller olarak diğer yapılardan daha ihtişamlı olması gerektiğine dair bir kanı bulunmaktadır. Bu durum zaman zaman israf boyutuna varan uygulamalara neden olmaktadır.

"Eskiden her mahalleye küçük küçük mescitler yaparlarmış, şimdi git o mescitlerde yer bulamazsın. Öyle cami olsun, ısınsın, sıcacık olsun. Sana da sıkıntı olmasın, yakıt paramı ödeyemedim, ışık paramı ödeyemedim sıkıntısı olmasın. Yok, olmaz illa büyük cami. Bu camiyi yaptırırken dernek başkan yardımcılarını ikna edemedim, gösterişli büyük cami istediler." G 9

"Vatandaşa kalırsa her köşeye bir cami yaptırırız, zamanla da müstakilleştiririz benim cami, senin cami gibi." G 8

"Şimdi şuradaki camiyi, buradan daha güzel gözüksün diye büyük bir caminin projesine göre yaptılar. Nasıl dolduracaklar o camiyi? Nasıl ısıtacak, yaza geldiğinde nasıl soğutacak o camiyi? Şu okulun arkasındaki camide mesela hiçbir şey yok, sadece iki safta alttan ısıtma var. Geçen kandilde ısıtamamışlar camiyi millet üşümüş, burada ise tıklım tıklımdı." G 14

"Diyor ki Müslüman, camiler biraz gösterişli olacak görkemli olacak, insanları cezbedici olacak içine çekecek, oraya teşvik edecek.. Ama koskoca camide hiçbir adam olmazsa o zaman camiden de dinden de soğur insan. Yani diyelim 2.000 kişilik camide 5 kişi 3 kişi olursa oraya giden insan huzursuz olur ister istemez. Şuraya geldiniz mesela şurası bir cami 1.5 2 saf bir cami. Bu insanı teşvik eder. Koskoca camide iki kişi üç kişi bir köşede görünürse cami yapmanın gerçek amacına hizmet etmemiş olur o zaman. Müftülükler insan sayısına göre karar vermeli. Büyüklüğüne müftülük karar vermeli. Şekli şemali bulunduğu mahallenin durumuna uyarsa daha güzel olur." G 4

Camilerin yaptırılmasında önemli bir rolü olan bağışçıların motivasyonları arasında kendilerinin ya da ölmüş bir yakınlarının isimlerini kamusal bir alanda yaşatma isteği de bulunmaktadır. Bu amaçla bazı örneklerde camilere büyük

bağışçıların ismi verilmekte, bazı örneklerde ise bağışçının yapım masraflarını üstlendiği minare, şadırvan gibi cami unsurlarının üzerine “Bu yapı ... tarafından yaptırılmıştır.” şeklinde tabelalar asılmaktadır. Cami yaptırma ve yaşatma dernekleri de bağışçıların bu isteklerini olumlu karşılamakta, bağışçının maddi gücünün yetmediği durumlarda bu bağışları kendi fonlarıyla desteklemelerine rağmen bağışçının adını yaşatmaya özen göstermektedirler.

“(Bu caminin ismi) Buraya büyük bağış yapan adamın ismi. Burayı yaptıran adam köyüne yaptıracakmış camiyi, köyde kimse yok demiş buraya vermiş. Çok büyük yardım yapınca camiye onun adını vermişler.” G 5

“Mesela İplikçi Camisi yapılırken padişah sakın buraya yardım almayın der. Ama inşaat esnasında ip çekerken, biraz ip eksik gelir. Oradaki bir İplikçi teyzeden ip alıp öyle yaparlar, oranın adı ondan gelir. Biz Gödene’de bir cami yaptırmıştık. Ben oranın adını farklı koymuştum önce. Sonra geldi bağışçılar, buraya annemizin ismini koymak istiyoruz dediler. Caminin adını değiştirdik, benim için önemli değil ki ismi. Vatandaş gelir şadırvanı yaptırayım, oraya benim adımlı yaz der. Verdiği 10.000 lira para, o para oraya yetmez. Üstünü biz koyarız.” G 9

Tabi bunların yanında şahsi motivasyonlar da cami yapımı konusunda etkili olabilmektedir. Örneğin G 9 yaşadığı bir olayın neticesinde ibadetin temiz yerde olması gerektiği düşüncesine varmış, bu düşünceyle 9 adet caminin yaptırılmasında görev üstlenmiştir.

“O benim hikayem o da. Ben 73'te Almanya'ya gittim, 76'nın 7. ayında tekrar döndüm geldim. Orada çalışırken, bir fabrikada, iki arkadaşlık fabrikada makineye bakan. Namaz kılıyoruz, o arkadaş namazı kılar gelir gazetenin kağıdın üstünde, ondan sonra ben giderim ben kılar gelirim. Bizim fabrikanın müdürü de hep gezer fabrikayı. O arkadaş namaz kılarırken müdür görmüş onu, şefe demiş ki "Bu Türk ne yapıyor orada?". İbadet yapıyor denilince olmaz demiş, "Böyle ibadet olmaz, hemen yarın marangozları çağır." Ertesi gün marangozlar geldi, ağaçtan mobilya dan bir yer böldüler, bir kapı bir pencere. İçine halı döşediler, içine seccade attılar. Bize dediler ki: "Bundan sonra siz ibadeti burada yapacaksınız. İbadet temiz yerde olur, pis yerde olmaz. Madem ibadet ediyorlarsa bunlar, burada temiz yerlerde yapacaklar. Vakitleri geldiği zaman burada kılsınlar bu namazlarını." Çalıştığımız kısmın içine yaptırdı bunu bu adam. Biz tabi orada namaz kılmaya başladık. Ben Almanya'dan dönüş yaptım, kesin dönüş yaptım. Üç yıl kaldım bura bana göre değil dedim ben. Türkiye'ye geri

döndüm. O zaman dedim ki ya bir Alman, Hristiyan, tek bir iki Müslüman'a hizmet için bir mescit yaptıysa, biz Müslümanlara niye mescit yapmıyoruz dedik. Allah'a söz verdim, Allah'ım bana bir gün verersen ben de bir mescit yapacağım dedim. Bu benim rüyama geldi. Bir köyde şifalı bir su çıktı, insanlar oraya geliyordu. 1998'de bu köye küçük bir cami yaptım. Hala durur o cami. Orada çok ufak, 100-120 metrelik bir camim var. İlk acemiliğime yaptığım cami. Bu sevgi bana oradan doğdu, o adamdan doğdu. Yani bir Hristiyan bir Müslüman'a hizmet için bir mescit yaptıysa, biz o zaman Müslümanlara daha güzel camiler yapmamız lazım dedik. Cenab-ı Allah keşke bunu bana 20 yaşında nasip etseydi. Ama o zaman nasip etti. Bir cami bitti biri, o cami bitti diğeri. Yaptık sıra zevk aldım. Camilerin projelerini değiştirmeye başladım. İçlerinin dizaynlarını değiştirmeye başladım. Nakışlarını, çinilerini değiştirmeye başladım. Gittiksire tecrübelenmeye başladım. Bu nakış şurada olsun, bu çini burada olsun derken dokuz cami oldu. Allah ömür verirse onuncunu temelini atacağız. Bu heves bizi tuttu, bundan sonra bize para lazım değil artık. Bu heves bizi tuttu, böylesine bu hayra gidiyoruz. Bu eserler kalacak arkandan, çıkacak bu eserler.” G 9

Görüldüğü üzere görüşmecilerimizin ifadelerinde bir caminin inşa ettirilmesiyle ilgili motivasyonlar; en başta **inanç** olmak üzere, **günlük hayatı ve bulunan toprak parçasını şekillendirme, mahalleler arasındaki rekabet, kendisinin ya da ölen bir yakınının ismini yaşatma** olabildiği gibi tamamen kişilerin hayat hikayelerine dayanan **öznel motivasyonlar** da olabilmektedir. Cami yapımındaki gereklilikler ise; yer seçimi, fon bulma, dernek ya da vakıf kurma, uygun bir cami projesi üzerinde karara varma ve bölge halkını caminin gerekliliğine ikna etmedir.

4.2.2. Yer Seçimi ve Berat Alma

Türkiye’de yaşayan Müslümanların cami yapımı konusundaki istekliliğine bir önceki bölümde değindik. Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti de dini hayatın merkezi konumundaki camilerde kendi kontrolünü korumak istemekte, bu durum halk tarafından desteklenmektedir. Fakat devlet, camilerin inşasına katkıda bulunmadığı gibi inşa süreçlerinde de düşük düzeyde bir kontrol mekanizmasına sahiptir. Bu durum vatandaşların çoğunlukla kendi istek ve taleplerine göre cami inşa etmelerine ve caminin devlete bağlılığının sembolü olan berat belgesini verme konumunda olan müftüleri halk ile karşı karşıya getirmektedir. Halkın ve siyasilere baskısı ile karşılaşılan müftüler ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı yönergelerindeki şartları

sağlamayan camilere dahi berat vermek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum DİB'in personel giderlerinin fazlaşmasına, kurumun camilerin idaresi dışındaki işlere yeterli vakit ayıramamasına neden olmaktadır.

“Yani şimdi şu da oluyor adam hiç izin almadan şey yapmadan kendi başına cami yapıyor. Daha sonra getirip müftülüğe teslim ediyor. Ama yani gerçekten çok sıkı camiler var. Gereksiz camiler var. Ne bileyim, içi boş camiler çok fazla. (...) Cami yapıldığı zaman buraya geliyor adam diyor ki ben buraya bir cami yaptım şey yaptım. Ondan sonra Diyanet'in bir formu var cami ile ilgili; iki sayfa üç sayfa herhâlde. İşte diyelim camiye en yakın caminin mesafesi, cemaat sayısı, şu bu hepsi o formda doldurulur yani. Neyse doldurulur Diyanet'e gönderilir. Cami uygunsuz onaylar yani olay bu. Müftülük camiye berat verir. Yoksa bazen vermeyebiliyor. Yani Diyanet İşleri Başkanlığı onaylar. Burası cami olsun açılınsın diye, ondan sonra müftülük beratı verir. Onayı başkanlıktan gelir. Başkanlık onu inceler bakar.” G 2

Camiler için uygun yer seçimi görevini yasalara göre belediyeler yürütmektedir. Belediye Başkanlığı İmar ve Şehircilik Müdürlüğü görevlileri Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre bir bölgeyi imara açarken o bölgede ibadet alanlarının nereye yapılacağını belirlemekle yükümlüdür. Burada belirtilen ibadet alanının halkın büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde pratikteki ifadesi cami arsasıdır. Belediyeler imara açılacak bölgelerde öncelikli olarak Milli Emlak kurumuna ve kendilerine ait arazileri kullanmakta, böyle uygun bir arazinin bulunmadığı durumlarda ise çalışma içinde sıkça geçen İmar Kanunu 18. maddesi uyarınca vatandaşların arazilerinden parçaları kamulaştırma yoluna gitmektedirler (İmar Kanunu, 1985).

“Buraların arsalarını 18. madde uygulanırken Ahmet'ten, Mehmet'ten, Hüseyin'den 10 metre, 20 metre vatandaşın olarak ayrılıyor.” G 7

“İmar çalışmasını zaten devlet yapıyor. Devlet bunu organize etmeli, 18. madde çalışması içine yerleştirmeli.” G 8

“Belediye, ihtiyaç dahilinde.” G 14

Fakat belediyeler ibadet alanı olacak yeri fiziki uzaklıklara göre belirlemekte, G 14'ün ifade ettiği nüfus ve ihtiyaç kriterleri özellikle yeni imara açılan bölgelerde bu aşamada göz önüne alınamamaktadır. Belediyeler yeri belirledikten sonra herhangi

bir müdahalede bulunmamaktadır. O arsaya camiye inşa etmek ya da etmemek bölgeye yerleşen vatandaşların insiyatifine bırakılmaktadır. Bu durumda uygulamada cami yerine karar veren G 9'un ifade ettiği gibi toplum olmaktadır.

“Bunun kararını önce halk verir, o mahalleli verir.” G 9

Bununla birlikte imar planında ibadethane alanı olarak gösterilmeyen bir yere cami yapılması durumunda, binaya ilk ruhsat verecek kurum olarak belediye halk ile karşı karşıya gelmekte, halkı memnun etmekle görevli siyasilerce yönetilen bir kurum olması hasebiyle genellikle inşaatında belirli bir aşamaya gelmiş camilere ruhsat verilmektedir. Benzer süreçler müftülük ile de yaşanmakta, fakat birtakım prosedürlerin uygulanması neticesinde camiler genellikle ibadete açılmaktadır. Bu süreci görüşme yaptığımız camilerden birinin cemaati olan ve daha önce görüşme kapsamı dışında kalan bir caminin inşaatında aktif rol alan G 12 şöyle anlatmaktadır:

“Devlet her araziye izin vermiyor, küçük arazilere. Ama bazı camiler kaçak yapıyor. (Geçmiş bir cami yaptırma anısını anlatarak) Daha sonra bir sürü prosedür uygulanarak ruhsat alındı. Belediye göz yumdu, bina kaçak yapıldı. Biz kendimiz imam tuttuk maaşını ödedik sonra zorla ruhsat verdiler, ondan sonra imam atadılar.” G 12

Yer ve cami büyüklüğü belirlemedeki keyfilikler cami yaptırma ve yaşatma derneği yöneticileri dahil tüm görüşmecilerin ifade ettiği üzere toplumun camilere bakışında bir olumsuzluğa neden olmakta ve camilerin yaptırılmasına israf gözüyle bakılmasına neden olmaktadır. Ayrıca çok yakın ve büyük camilerin yapılması mevcut camilerin cemaatini parçalamakta, camiye devam eden insan sayısında düşüşe neden olmakta, camilerin inşaat ve idamesini zorlaştırmaktadır.

“Mahallenin ihtiyacına göre yapılmalı. Hayırsever geliyor yapacağım diyor ama illa yapacağım diyor. Müftülük ihtiyaca göre bakıyor. Mahalleler kalabalık ama millet camiye gelmiyor.” G 5

“Kesinlikle böyle gelişigüzel olmaz. Hem israf olmaz hem de cemaat parçalanıyor aslında. Bu din hizmetini, Müslümanların kaynaşmasını parçalayan bir şeydir. İhtiyaç nereye varsa cami oraya yapılmalı. Ama buna devlet karar verirse daha iyi, çünkü halk kararı sıkıntılı.” G 6

“Hocam o konuda da gerçekten muzdaribiz. Yani bir cami israfı var. Ben geldiğimde bu cami bu mahallenin tek camisiydi.

Cemaat kapasitemiz şimdikinın 3 katı filandı. Şimdi ben geldiğimden beri 3 tane cami etrafımıza yapıldı. Bu 3 caminin şimdi iki saf orada, iki saf orada, iki saf orada altı saf oraya dağıldı. Önceden o insanlar benim cemaatimdi. Dolayısıyla buna elbette ki belediye karar verir, yoğunluğa göre, nüfusa göre. Şu anda 500 metre deniliyor. Ama şuradaki iki caminin arası 350 metre ve burada hep iki katlı evler var. Oraya 3.5 trilyon (eski parayla) para harcanıldığı söyleniyor. Yazık yani, çok israftır. Bunu Diyanet'imizin de araştırması lazım. Kesinlikle ihtiyaç olan yerlere caminin yapılması lazım. Bugün İslam aleminde bir sürü kardeşimizin olduğu bölgelerde camiler yok. Oralara camiler yapılması lazım, buralara bu paraların harcanmaması lazım diye düşünüyorum. Belediye de yanlış yapabiliyor. En az bir kilometrede cami olsun. Şunu da söylememiz lazım; 16 milyon nüfusun olduğu İstanbul'da 3870 cami olduğunu biliyorum ben, Konya'da 3835 cami var 2 milyon nüfus ya var ya yok. Konya'da böyle bir cami israfı var. Ha caminin olmasından biz rahatsız değiliz ama bu camilerimiz olmayan yerlere yapılınsın diyorum.” G 7

“Müftülüğe diyorum ki ben: "Hocam, her gelene izin veriyorsunuz. Olmaz öyle. Bak kardeşim cami nereye yapılacak? Oraya 200 metre karelik cami yapabilirsin, de çünkü orada ev az. Sen ucunu bırakmışsın." Ben de kalktım 400 metre kare cami yaptım, ama orada git bak en fazla bir saf cemaat var. Üç trilyon para harcadık oraya, yazık değil mi? Milletın kasasından çıksa da, yazık. Ben camiye karşı değilim, yapılan işlere karşıyım. Bu arada on tane on beş tane cami var. Her bir tanesi iki üç trilyon o günün parasıyla. Birbirinden güzel, ama hadi gidelim öğlen namazına kaç kişiyle namaz kılacağız? Yazık, günah. Buraya merkezi büyük iki bin kişilik bir cami yapılınsın Cuma namazı için, onun dışında civara küçük mescitler yapılınsın. Buradaki insanlar mescitlere gelsin, hem ucuza mal olsun hem cemaat olsun hem ısıtması, ışıtması kolay olsun. Müftülüğün yanlışı bu, bana izin verirken git cami yap demeyecek. Gelecek yerleşim alanı ne kadar, yeni olsa ne kadar olur? Diyelim on senede burada olsa yüz hane daha olur. Buraya mescid yapacaksın, 200 metre karelik bir yer yapacaksın, bunu geçemezsin, geçersen yıkarım diyeceksin. Vatandaş da zorlanmadan yapar. Şimdi öyle camiler var ki on senedir hala bitecek. Millet bezdi ya, millet bezdi para vermekten” G 9

Bu sorunun çözümüne yönelik bir kısmı yukarıda G 9 tarafından ifade edilen görüşler ise öncelikle müftülüğün mevcut mesafe kurallarını daha katı bir şekilde uygulaması, müftülüğün bu konuda baskı altında kalmadan tasarrufta bulunabilmesinin sağlanması, ayrıca müftülük, belediye, nüfus müdürlüğü ve mahalle halkından muhtar gibi temsilcilerin yer aldığı bir komisyon tarafından mahallere

yapılacak camilerin yer ve büyüklüklerinin tespit edilmesidir. Ayrıca camilerin yer tayini kadar büyüklük tayininin de devlet eliyle yapılması; bu maksatla eski dönemlerde uygulanan Cuma camisi uygulamasına geri dönülerek, Cuma namazlarının sadece mahallelerin merkez camilerinde kılınması da öneriler arasında yer almaktadır. Bunlara ilave olarak mevcut durumda büyüklüğü dernek yöneticilerinin insiyatifine bırakılmış camilerin bazılarının inşaat sürelerinin çok uzun zaman almasının camiye devam eden ve caminin temel fon kaynağı olan vatandaşta bir bikkınlığa neden olduğunun altı çizilmiştir ki bu durum daha önce yapılmış bir araştırmanın sonuçları tarafından doğrulanmaktadır (Taş, 2002: 172).

“Buna bence bir kurul oluşturulup o kurul karar vermeli. Belediyeden olur, ne bileyim nüfus müdürlüğünden, muhtarlardan olur. Bu şekilde yoksa çok sıkı camiler olacak.”
G 2

“İlçe müftülüğü karar vermeli. Mahalleden sorumlu olan ilçe müftülüğü gelecek, tespit edecek. Mahalle kaç hane, ne kadar kişi var ortalama. Bunu kendisi ya da birileri aracılığıyla tespit ettirecek. Şahıslar mesela sağlık ocağında nasıl kişi sayısına göre doktor veriyorsa ona göre mesela ortalama bir şey yaptırılabilir. Bir şey ihtiyaç, diyelim 100 kişilik burası hadi üç kat beş kat olsun. Bir de 15 20 kat yaptığınızda da bilmiyorum o zaman verimli olur mu? Biraz ekonomiyi fazla şey yapmış olur.” G 4

“Diyanet'ten görüş alınabilir. Neticede belediyenin bu işte elinin olması çok iyi. yoksa vatandaşa kalırsa her köşeye bir cami yaptırırız” G 8

“Nüfusa göre hareket etmek zorunda. Mesafe çok önemli, hem nüfus durumuna göre hem de oranın konumuna göre karar verilebilir. Ufak ufak camilerde Cuma kılınması çok büyük hata. Merkez camiler boş kalıyor. Cuma camisi uygulamasına geri dönecek. Benim önceden görev yaptığım kasabada iki cami vardı. Benim ki mescid idi diğer camide kılardık Cuma 'yı. İşte İslam'a uygun olan doğru olan insanları kaynaştıran bir ve beraber yapan bu. Cumaları gerçekten Diyanet'in ayarlaması lazım. Nasıl ayarlayacak? Camileri iki üç hafta takip edecek, öyle. Mahallelerde kesinlikle birleştirecek. Vakit namazlar tamam olur, ama Cumaları birleştirecek. Bölge bölge Cuma camileri olacak. Mahalle camileri orada da kaynaşma olur. Çok güzel ve çok hoş olur.” G 6

Kısaca camilerin yer seçiminde ve büyüklüğünde sivil toplum unsurlarının denetimsiz kaldıklarında kamu vicdanını zedeleyen tavırlar ortaya koydukları

görülmüştür. Bu amaçla bu konularda devletin ilgili kurumlarının sürece müdahil olması, bununla birlikte camileri var eden sivil toplum unsurlarıyla işbirliği içinde olacak mekanizmalar aracılığıyla bu süreçlerle ilgili kararların alınması görüşmecilerimizin ortak görüşü olmaktadır.

4.2.3. İnşa Süreçleri

Bu aşamada camiye inşa etmeye gönüllü bir ya da birkaç kişinin çıkması durumunda bu kişiler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilçedeki uzantısı olan ilçe müftülüklerine başvurmakta, ilçe müftülüğü bu kişiler ardına arsa sahibi konumundaki devlet kurumuyla ilgili yazışmaları yürütmektedir. İlçe müftülüğünün bu konudaki yaklaşımı bu gönüllü kişilere, inşa süreçlerinin resmi bir kurum aracılığıyla yürütülmesi ve gelir gider kontrolünün daha sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi amaçlarıyla, ilk olarak bir cami yaptırma ve yaşatma derneği kurmalarını tavsiye etmek olmakta; dernek kurulmasının mümkün olmadığı ya da kişinin camiye tek başına inşa ettirmekte ısrarcı olduğu durumlarda kişi kurum tarafından araştırılmakta ve akabinde inşaata başlama izni verilmiştir. Bir ilçe müftülüğü personeli olan G 3 kodlu görüşmecimiz bu süreci şöyle özetlemektedir:

“Müftülük. Şimdi siz müracaat ettiniz. Biz oraya gelir bakarız. Önce bir yer olur, yer arsa. En az 1.000 metrekare. Çünkü bahçesi şeyi hava alması lazım. Arsa gelir bize. Arsanın mülkiyetini sorarız biz. Arsanın mülkiyeti kimin? Arsa atıyorum belediyenindir. Belediye zaten imarda cami yeri yani dini tesis yeri ayırmıştır imarda. Ha şimdi öğrenir belediyeden bize gelir. Abi bizim Hocacihan Mahallesi'nde bir cami yok biz buraya bir cami yapacağız. Biz deriz burada arsa var mı? Çünkü müftülüğün arsa temin etme şeyi yok. Zaten DİB'in yapım, onarımla ilgili devlet herhangi bir ödenek vermez. Ödenek yok yani. Ödenegi hacı emmiler, vatandaşlar, sen ben, hayırseverler. Ha ondan sonra, çıkarır gelir bize yerin çapını. Biz de deriz, müftü gider şey yapar en az 500 metre 1 kilometre arayla orada cami var mı? (Pencereden uzakta görünen bir camiye göstererek) Şimdi bu caminin arası var. Buraya bir cami daha lazım der. Müftü şey yapar, uygun görür. Onay alınır, müsaade alınır cami yapılınsın diye. Dernek kurulması tavsiye edilir. Dernek kanalıyla daha iyi olur. Eğer dernek yok ise olmaz ise vatandaş kendi yapacaksa biz vatandaşı araştırırız, nedir ne değildir? Sonra biz o arsanın belediyeden tahsisini alırız, mülkiyet belediyede kalır, biz tahsisini alırız. Biz o vatandaşa bunu muvafakat ederiz. Yani biz deriz ki kardeş bu arsaya camiye yaptır, veya derneğe. Bu camiye şunları şunları

zemin etüdü, her türlü planını projesini. Bunları tamamladıktan sonra gel seninle bir sözleşme yapalım. Ama önce bunları bir tamamlayacaksın deriz, muvafakat ederiz. O da der ki arkadaş ben tamamladım. Bu iş bitti. Ha biz de deriz ki kardeş al belgeni başla deriz. Protokolü imzalarız. DİB'in 14-15 maddelik bir protokolü var. Tamam olsun, meseleyi anladın mı? ondan sonra biz müsaadeyi veririz. Ondan sonra biz müsaadeyi ilk etapta verdiğimiz anda zaten bu kanun gereğidir; gerek Milli Emlak gerek belediye tahsisini iki yılına yapar. İki yıl. İki yıl içinde inşaata başlamış olması lazım. Bu dört yılda sürer, beş yılda sürer, altı yıl da sürer. bu iki yıl yani kazıkları çakılıp en azından çukur eşilmesi lazım. Yani orada bir inşaat emaresi olması lazım. Ha iki yıldan sonra biz ne yaparız tahsisini uzattırırız.” G 3

Resmi işlemlerin yürütülmesi ve mali denetimlerin yapılabilmesi için derneğin gerekliliği inşaatı devam eden bir camide görev yapan G 4 tarafından da ifade edilmektedir:

“Maddi kaynak imam ben olduğum için zaten cemaatin içindeyim, adam bana güveniyorsa zaten söylediğim şey de aklına yatıyorsa anında cebinde ne varsa döküyor zaten. Başkan olmuş olmamış hiç önemli değil. Burada resmi olduğu için, ha dernek başkanı da olması lazım. Niye? Şimdi bana döktü parayı, lazım döktü. Bundan sonra benim bu parayı yerinde kullanıp kullanmadığımı denetlemesi lazım. Mesela ufak bir yer olsa görünür bilinir. Ama büyük bir cami yapımı lojman yapımı gibi öyle bir zamanda beş vakit adam beni nerede görecektir denetleyecek? Bunu denetlemenin dernek usulü, aldı girdisi de dernekte şart. Bu yönüyle şart.” G 4

Bu gerekliliklere binaen cami inşa ettirmeye niyetli kişiler tarafından bir kurucu yönetim kurulu listesi hazırlanılarak daha çok eski isimleri Dernekler Müdürlüğü ya da Dernekler Masası olarak bilinen Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne başvuru yapılır.

“Halk karar verdikten sonra dernek kurarız. Buradaki halktan yedi kişi seçeriz, kurucu üyesi olarak. Tüzüğünü yazarız. Dernekler Birliği'ne gideriz, tüzük ve kişilerin belgeleriyle beraber. Bu yedi kurucu üyeye altı ay devam edilir. Sonra genel kurul yapılır, yönetim kurulu ve başkan seçilir. Sonra o yönetim kurulu devam eder. Sonra belediye, müftülüğe gider onay alırız.” G 9

“Burası resmi olarak ayrıldı ama o zaman kimse yoktu burada. Şurada bir Ali ağamız vardı, bana "Oğlum bir dernek kuralım, şuraya bir cami yaptıralım." dedi. Ben 21 üyeyi Hocacihan'ın içlerinden topladım geldim. Bu çevreden 21 üye bulamadım,

yoktu o zaman. 21 üyeyi kendi çevremden buldum yazdım. Ben kurucu başkanım. Kurduktan sonra şimdiki başkana devrettim, başkan yardımcısıyım şu anda.” G 11

Cami arsasının Milli Emlak Kurumu'na ait olması durumunda ise tahsis süreçleri uzamaktadır. Kurum, kendisine ait bir arsaya cami yaptırılması ile ilgili bir başvuru geldiğinde o ilçede faaliyet gösteren diğer devlet kurumlarının arsa ihtiyacı olup olmadığını danışmakta, bu işlemin aldığı süre kimi durumlarda bir yılı bulabilmektedir.

“(Devlet kurumlarının) Hepsiyle uğraştım, ama kendim belediyece olmam hasebiyle uğraşları kısa sürede hallettim. Buranın tahsisi yapılacağı zaman belediye müftülüğe, müftülük Milli Emlak'a yazı yazdı. Buraya başka bir devlet kurumunun ihtiyacı olup olmadığını sormak için 6 tane müstakil müdürlüğe yazı yazıyor. O yazıyor, diğeri ne zaman cevap verirse. Ben işi hızlandırmak için tek tek o müdürlüklere gittim, tanıdıklar var tabi hemen hallettim. İmzaları aldım gittim Milli Emlak'a orada bir kadın vardı, şaşırdı, sinirlendi, bu iş 6 aydan önce çözülmeydi sen nasıl çözdün dedi. Ben evrakları bıraktım, sessizce çıktım. Tanıdıklar vardı, çıktı o yazı. Türkiye'de işini doğru yapan memur az, ondan dolayı sıkıntı yaşıyoruz. En çok uğraştıran Milli Emlak'taki memur oldu.” G 8

“Arsa Milli Emlak'ınsa oraya gider arsanın tapusunu alırsın. O da bir çok ayrı sorun, daha birini bir senede zor aldık. Diğeri bir senedir Milli Emlak'tan tapuyu alamadık. Bir seneyi geçti, belediyeden Milli Emlak'a, Milli Emlak'tan belediyeye. Bu prosedürler çok uzun sürüyor” G 9

“Milli Emlak'la tapuda biraz sıkıntı yaşadık. Evrakları verdik, bekledik bekledik, ruhsat alacağız. Tekrar gidince bize sizin evrağınız yok, buradaki memur izne çıktı, kaybolmuş dediler. Tekrar topladık verdik” G 11

Dernek yöneticisi olan G 8, G 9 ve G 1'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere cami inşaatı sürecinde, daha süreç başlamadan gerçekleşen arsa tahsisi işlemi cami yaptırma ve yaşatma derneklerini en çok zorlayan konu olmaktadır.

İnşa sürecinin başlamasında olduğu gibi yürütülmesinde de bütün yük esas olarak vatandaşların yani sivil toplumun üstündedir. Vatandaşlara bu süreçte belediyeler ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından birtakım yardımlar yapılmakla birlikte esas olanın vatandaşın gayreti ve gönüllülüğü olduğu, vatandaşların bir şekilde bu işten vazgeçmeleri durumunda inşaatın yarım kalacağı G 3 tarafından şöyle belirtilmektedir:

“Yarıda bıraktı gitti. Yapacak biri çıkasıya kadar o öyle durur. Biz sadece tavsiye ederiz. Yani bakın şurada bir inşaat yarım kaldı. Gelin şu kadar şey döküldü. Vatandaşımızın, hacı emmilerin parasıdır bu deriz. Allah’a şükür vatandaşın bu konudaki ilgisi iyi. Bütçe oluyor.” G 3

İnşaat başlayıp bodrum seviyesinin üstüne çıkıldıktan sonra eğer bodrum seviyesinde ibadet edilmeye uygun bir alan oluşturulursa ilçe müftülüğü tarafından o camiye imam ataması yapılabilir. Bu durum cami cemaatinin toplanması ve yapılacak işlerin daha hızlı yapılabilmesi konularında olumlu bir sonuç doğurmaktadır. Fakat bu süreçte imamlar yıpratılmakta, cami dernekleri tarafından cami inşaatından sorumlu gibi görülmektedir. Bu durumdan kazanacağı sevabı düşünerek memnun olan G 4 gibi imamlar olduğu gibi sürecin kendisine ve imamlık kurumuna zarar verdiğini düşünen G 6 gibi imamlar da mevcuttur:

“Cami yapılır, ben öncü olurum vesile olurum. Şurayı mesela oturduğumuz yeri on kere kaldırdık serdik Allah rızası için, bütün kış su bastı. Burada ibadet yapamıyoruz desem beni başka yere gönderirler. Burası kapanır ama cami inşaat halinde camiye cemaat gelmeyince yardım da gelmez. Mutlaka sıkıntılar çekilecek, bu da bizim için bir ecir.” G 4

“Diyaneti kandırarak bitmiş gibi gösteriyor. Kadro verilmiyor değilse. Cami bitmeden göndermemesi lazım. Cami derneği yanltıyor diyaneti. Dernek imamı inşaatta çalıştıracak. Var mı başka devlet kurumunda böyle? Ama imamı buraya sokuyorlar. Ne olacak namazı kaldırırsın bir köşede kenarda? O köşede kenarda imam mağdur oluyor. Ben inşaat halindeki bir camiye geldiğim için pişman oldum. Derneğin baskısında kaldım. Rahatça evime gidemedim sanki burada inşaatta görevliymişim gibi. İmamsam vakti saati belli. İmamın görevi cami yaptırmak mı? Derneğin görevi ne?” G 6

Bu ifadelerde dikkat çeken bir başka husus daha sonra değineceğimiz üzere cami inşaatının cami yaptıрма ve yaşatma derneğinin bir görevi olarak görülmesidir. İnşaat işleminin daha önce gördüğümüz gibi devlet tarafından veyahutta mevcut yapısından ötürü devletle bütünleşik olarak görülen Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yapılması gerektiğini düşünenler olsa da bu grup azınlıkta kalmaktadır. Buna gerekçe olarak da mali sebepler, devletin farklı dinden kişilere karşı eşit olması gerektiği düşüncesi ve dini nedenler gösterilmiştir.

“Ona (camileri inşa etmeye) güç yetirmesi biraz zor olur zannedersen. Mali açıdan devleti zorlar.” G 4

“Yapamaz. Çünkü yaptığı zaman diğerleri (diğer din mensupları) de ister.” G 12

“Halkın yardımı olmadan olmaz. Ne kadar da devlet ya da şahıslar yaparsa yapsın, halktan gelen paralarla olursa güzel olur. Bu halktan alınacak ki bu camilerde yapılacak ibadetler feyizli olsun.” G 9

Ayrıca camilerin inşasının sivil topluma bırakılması Bumin'in belirttiği gibi (2011) özgün estetik zevklerin oluşmasına ve sivil mimarinin gelişmesine katkı sunmaktadır.

“Selçuklu'yu andıracağım diye tamamen çiniyle bezedim. Şehitler Cami'nin içi tamamen çini bezeli, çünkü Selçuklu'yu yaşatacağım dedim. Mobilya ağaç nasıl olursa oluyor, ama çini ölmesin. Selçuklu'da bu çini çıktıysa bu çini yaşasın. Gelecek kuşak bunu bilsin.” G 9

G 9 günümüzde özellikle Konya dışında inşa edilen camilerde sıkça rastlanan Osmanlı dönemi özellikleri yerine Selçuklu dönemi inşa süsleme tekniklerini kullanarak genelden farklı bir mimari zevki yaşatmayı kendine hedef haline getirmiştir. Görüşmecilerimizin geneli cami inşaatının devletin ekonomik gücünü zorlayacağını bu konuda sivil toplumla işbirliğinin zaruri olduğunu ifade etmektedirler. Bu süreç sırasında camilere görevli atanması görevlilerin zorlanmasına neden olmakla birlikte sivil toplumun işini kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte bu süreçte asıl yük sivil unsurların üstündedir ve bu unsurlar bu yükü üstlenmediğinde bu kurumların inşası durmaktadır.

4.2.4. İnşa Sonrası Bir Camiyi Yaşatmak

Camilerin yaşatılması konusunda fiziki bakım ve din hizmetleri başlıklarının ayrı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin isminde geçen yaşatma ibaresinden genelde fiziki ihtiyaçların giderilmesi anlaşılabilir da bu fikirde olmayan, din hizmetlerinin içinde faal olmak isteyen dernek yöneticileri de mevcuttur. DİB ise camilerin yönetilmesi hususunda dini faaliyetlerin organizasyonuna önem vermekte; maddi ve fiziki konular ile ilgili sürdürülebilir bir projeksiyon ortaya koyamamaktadır (Onay, 2008: 229).

İnşaat sonrası süreçte de camilerin birçok gideri bulunmaktadır. Örneğin camilerin su ve aydınlatma giderleri devlet kurumları tarafından karşılanmakla birlikte ısıtma-soğutma giderleri, tamir giderleri, ses sistemlerindeki eksikliklerle ilgili

giderler yine cami cemaati ve cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin üzerine kalmaktadır. Camilerin korunması ve bakım onarım işlemlerinin yapılması ilçe müftüsünün görevleri arasında sayılmakla birlikte ilçe müftülüğüne bu konuda bir tahsisat yapılmamaktadır. Bu durum Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2007 yılında yayınlamış olduğu genelgede cami görevlilerine bu tür hizmetlerde derneklerle işbirliğine gidilmesinin önerilmesiyle açıkça ifade edilmektedir (Genelge 2007, 2007). Bununla birlikte ilçe müftülüğü personelinin ve imamların ise cami yaptırma ve yaşatma derneklerine bu aşamada olan bakışı daha çok olumsuzdur. Camilerin inşaatı konusunda ana sorumlu olarak görülen derneklerin, inşaat sonrası süreçte görevden el çektilerikerek eski ismi Dernekler Masası olan Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından zorla kapatılması gibi uç görüşler rahatlıkla dile getirilmektedir. Bu konuda görüşülen müftülük personeli ve imamların bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Dernekler Masası’nda şöyle bir madde eklenerek “Caminin inşaatı bittikten sonra dernekler kendiliğinden fesih olunur” gibi bir madde konulabilir. Ancak burada da dernek yaptırma ve yaşatma derneği değil güzelleştirme falan filan denilirse kapanmaz.” G 1

“Ama (camilerin) idaresi kesinlikle müftülüğe ait olmalı.” (G 2)

“Bana göre dernek değil değnekçi bunlar. Bana sorarsan ben dernek taraftarı değilim. Dernek yapacak camiyi diyanete devredecek. Hoca ondan sonra başının çaresine bakacak.” G 5

“Eğer bir camide gider gelir durumu varsa harcamalar devamlı oluyorsa mutlaka bir dernek yaşatma olması lazım. Çünkü ısıtma sistemleri elektriğe bağlı veya dükkan gelirleri varsa bunun kanunen bir derneğin elinde olması lazım. Ama mesela benim caminin inşaatı bitti, derneğin durması sıkıntı. İnsanoğlu boşta kaldığı zaman karıştırmaya başlar. Başta imamlarla uğraşırlar. Kendilerini oranın bir efe gibi, bir belediye başkanı gibi idareci konumunda hissediyorlar herhalde. Yani sıkıntı yaratıyorlar. Caminin önemli bir gelir gider durumu yoksa derneğe gerek yok.” G 6

Bu ifadeler incelendiğinde cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin yaptırma fonksiyonunun bir görev gibi algılanmasına rağmen iş yaşatma fonksiyonunun icrasına geldiğinde, bu konuda mevzubahis derneklere en çok yardımcı olması beklenen kurum personelinin karşıt bir tutum içine girdiğini görmekteyiz. Bu karşıt tutum geçmişte yaşanan kötü tecrübelerin eseri olduğu gibi birtakım önyargılar sonucunda da

oluşabilmektedir. Bu durum gözle görülür bir çatışma ortamının doğması ve ibadethanelere hakim olması beklenen huzur havasının bozulması sonuçlarını doğurmaktadır. Cami yaptırma ve yaşatma derneği yöneticileri ise camilerin yaşatılması hususunda üzerlerine düşen görevin farkında olarak aktif rollerini korumak istemektedirler. Camilerle ilgili ihtiyaçların müftülük tarafından karşılanamadığını, camilere yakınlıkları itibariyle kendilerinin bu konuda daha verimli çalışmalar yürüttüklerini düşünmektedirler.

“Devlet tamamen ele alsa o da yanlış, niye? Olayların yerinde tespiti daha güzel. Toplumun içindeyim ben, hem dernek başkanım hem cemaatim. Onun derdini sıkıntısını bilirim. Mesela öğlen şunu yaşadık. Bir anda bir sürü özürlü gelmiş, daha önce gelmemişti, hemen sandalye bulduk. Devlet olsa çözüm süresi uzar. Bizde anında çözüm, bazı meseleleri uzatamazsın.(...) Derneği olan camilerde dernekle imamın uyum içinde olması, istişare içinde olmasının camiler için her açıdan faydalı olacağını düşünüyorum. Camide bir eksik olsa, hocanın cebinde para yoktur. Bize söylese dernekte para illa ki bulunduruyoruz, hemen çözeriz.” G 8

“Camilerin gelirlerini elinden alırsan, camiler körler. Çünkü müftülük camilere bakmıyor. (...) (Camileri yaşatmayı) Onu dernek yapar. Eskiden dernek yokken mahalleli yapardı, şimdi derneğe bindi. Muhtarların da bakması lazım ama bakmıyor. Müftülüğe ait bu camiler.” G 9

“(Camileri yaşatmak) Derneğin görevi.” G 10

“Devlet tamamen ele alsa olur. Niye olmasın? İhtiyaçlarını gidersin, ihtiyacı olan yeri yaptırısın, imamını versin o zaman dernek niye? Ama müftülükler bunlara karışmadığı için prosedür böyle yürüdüğü için kuruyoruz.” G 11

“Camide elektrik sayaçları ayrı. Isıtmayı, klimayı cami derneği ödüyor. Sadece aydınlatmayı Diyanet ödüyor.” G 14

Camilerdeki hayatın ifadesi olan din hizmetlerinin belirlenmesi sürecinde de fiziki duruma benzer şekilde müftülüğün gerek büro gerekse saha personeli ile cami yaptırma ve yaşatma dernekleri yöneticilerinin farklı görüşlerde olduğu görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı personeli bu hizmetlerin belirlenmesinde başkanlığı, başkanlığın ilçedeki temsilcisi olarak müftüyü ve kendilerini görmektedir.

“Bu aslında detaylı bir konu. Bulunduğu yere göre karar verilmen lazım. Örneğin Cuma hutbesi yayınlıyor, Türkiye geneli yayınlıyor. Ama buranın konusu farklıdır, Karadeniz'in

konusu farklıdır, Antalya'nın konusu farklıdır. Mesela İstanbul'da fuhşiyat daha yaygındır bu konuda daha ağırlık verilebilir. Konya'da ne yaygın? Gençlerin ortamı bozuk, gençlere biraz daha şey. Bulunduğu yere göre ilçe müftülüğü de yapabilir il müftülüğü de yapabilir. İmam da kendi çapında mahallesinde gördüğü eksikliklere göre yapabilir. Mesela ben bu mahallede gördüğüm en basit eksiklik komşuluk. İmam mahalledeki eksikliği belirler, ilçede imamlardan görüşü alır ona göre eksiklik belirler.” G 5

“Buna çerçeve çizecek olan Diyanetimiz, oradaki hoca arkadaşlarımız. Onlar bize konuları çerçeve halinde bildirirler. Ama onlar ne kadar bildirse de burada etkili olan imam kardeşimiz. Eğer imam kardeşimiz bunları doğru bir şekilde yaparsa yapar. İmam kardeşimiz istekli olması lazım, aşk lazım, dertli olması onu anlatması için. Peygamberin bir mirasçısı olarak, bir varisi olarak kendimizi imamlar olarak addetmemiz lazım diye düşünüyorum. Buna imam arkadaşlarımızın karar vermesi lazım öncelikle.” G 7

Özellikle Cuma hutbelerinin belirlenmesi konusu Türkiye’de uzun süredir yapılan bir tartışma olması hasebiyle önemlidir. G 5 hutbelerin tek bir merkezden belirlenmesinin bölgelerin farklılaşan ihtiyaçlarına cevap veremediğini, bu durumun insnalarda hutbeye karşı bir ilgisizlik oluşturduğunu belirtmekte, hutbelerin belirlenmesi konusunda DİB’in saha personelinin de sürece dahil edilmesini istemektedir.

Bu noktada G 6 DİB personeli arasında bir istisna olarak devlet ve halkın birlikte karar vermesi gerektiğini düşünmektedir.

“Sadece müftü ve müftülük diyanet değil halk olarak özellikle ilim sahipleri akıl sahipleri, imamlar, müftüler, vaizler bir ve beraber olarak karar vermelidir. Bir yerden karar geldiği zaman o emir oluyor. O emre insanoğlu Allah’ın emrinden dışı başka emirlere boyun eğmez. Ama istişareli olursa o daha güzel ve kaynaştırıcı oluyor. Gerçekleştirilecek din hizmetleri ne olmalıdır? Başta insanlarla sevgi ve muhabbeti koruma, gençliği buraya teşvik etme, gençlerle onların dertleriyle sıkıntılılarıyla ilgilenme. Sadece kürsülerde hutbe ve vaazlarla bu iş yürümez. Hizmet bu değil. Bu monoton gibi oluyor bir nevi. Ama insanlarla camiden evveli ve camiden sonra hal hatır sorma en büyük kaynaşmadır, hizmettir. O insanın gönlünü almaz. Gönlü alınan bir insan camiye bırakmaz. Camiden huzur ve mutluluk duyar. Camide stres sıkıntı monoton bir yaşantı şekline dönüştürürse işte orada hizmet olmaz.” G 6

Dernek yöneticileri de G 6 gibi bu hizmetlerin içeriğine istişareli bir şekilde karar verilmesi gerektiğini düşünmekte, camilerde gerçekleştirilecek hizmetlerin sivil toplumun katkısı ile çeşitlendirilebileceğini fakat müftülüklerin kendilerine engel olduğunu söylemektedirler.

“Ben bu hizmetlerin dernekle cami görevlisinin ortaklaşa yapması taraftarıyım, böyle daha başarılı olur. Eğer dernek varsa dernekle yönetimiyle istişare etmeli imam. tek taraflı olunca olmuyor. Dernekle çalışmak başka, imamın ferdi olarak çalışması başka. Organize olarak olması daha iyi. (...) Biz tüzüğe çok madde koyduk şunu yapabilir bunu yapabilir diye. Dernekler sosyal çalışmalarda aktif olmalı. Müftülük, belediye veya gençlik spor müdürlüğü engel oluyor. Yoksa biz bence toplumun dini yönünü güçlendirecek çalışmalar yapmalıyız. Müftülük bana destek çıkmalı, ‘ne yapalım’ın önünü açmalıyız. Allah’ın dinine hizmet etmek için neler yapabiliriz diye istişare etmeliyiz. Geçen seçimden önce belediye başkanından randevu istedim. Seçim olduğu halde randevu vermedi hala. Dört duvarı yaptık, işimiz bitmesin istiyorum. Gönlümden geçen bu. Hocayla, müftülükle, gençlik spor il müdürlüğü ile sürekli istişare halinde olup gençliği insanları burada tutmak. İnsanlara, Allah’ın dinine hizmet etmek. Müftülükteki memurun alanı var, onun dışına çıkamaz. Ama ben derneğin alanı geniş, istediğini yapar. Diriliş salonları altında belediye salonu açtı. Devlete Allah zeval vermesin ama oraya açmış salonu içi çok güzel mükemmel ama insan yok. onu derneklerle istişare etse, ya da birine devretse, kontrol da etsin, dolar orası. Memur zihniyeti ile olmaz.” G 8

“Şimdi o camide ibadet yapılıyor, bir. Bayanlara, erkeklere ibadet yaptırılıyor. İkincisi ibadetten hariç, Kur'an kursu olarak kullanıyorlar, Kur'an okuyorlar. ama ayrı Kur'an kursları var bence camilerin altına kreş yapılmalı. Orada çocuklara alt yapıyı vermek. Tabi önce yönetim kuruluyla, sonra onlarla müftülük ve belediyeye görüşeceğiz. İzin verirlerse kreş yapmayı düşünüyorum çocuklara. Çocukları yetiştirmesek camiye gelmezler. Caminin yanına bir aşevi yapalım, oradaki yoksulların hepsi oradan gelsin yemeklerini alsın, yiyecekleri yeri olmayanlar orada yesin. Biz bunları yaparken, belediye sıkıntı verirse, müftülük sıkıntı verirse, biz yolumuza devam ederiz, ediyoruz da.” G 9

“Dini konularda istişare olur da ama hocanın bizi yönlendirmesi lazım. Hoca önerecek biz de mantık yürüteceğiz.” G 11

Görüldüğü gibi sivil toplum temsilcileri, devletin karar verici pozisyonunu reddetmemekle birlikte kendilerinin de fikirlerinin alınmasını beklemekte, karşılıklı

istişare ile alınacak kararın daha sağlıklı olacağını ve sivil toplumun alan açıldığında üstüne düşen sorumlulukları almaktan çekinmeyeceğini düşünmektedirler.

4.3. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Cami Dernekleri

4.3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cami Derneklerine Yaklaşımı

Yukarıda incelediğimiz üzere Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve bu kurumun ilçedeki temsilcisi konumunda olan ilçe müftülüğünün cami yaptırma ve yaşatma derneklerine karşı tutumu hem mevzuat düzeyinde hem uygulama düzeyinde hem de söylem düzeyinde çelişkili bir vaziyettedir.

Bir devletin varoluş ve işleyişinde kanun, yönetmelik, genelge vb. mevzuatın hayati bir önemi vardır. Bu önemine binaen mevzuatta bir ciddilik ve çelişmezlik aranması doğal bir durumdur. Fakat din hizmetlerinin yürütülmesi konusundaki mevzuatta çelişkiler bulunmakta ve bu durum işleyişte sıkıntılara neden olmaktadır. 2004 yılında çıkarılan Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşlarıyla İlişkilerine Dair Kanun'un 2. Maddesi a bendinde "Dernek ve vakıflar, kamu kurum ve kuruluşlarının ismini alamaz, bu kurum ve kuruluşların hizmet binaları ve müstemilatı içinde faaliyet gösteremez ve bu kuruluşlara ait araç ve gereci kullanamaz." ifadesi ve aynı maddenin c bendinde ise "Kamu hizmetlerinde kullanılan araç, gereç, evrak, form ve benzeri malzemenin, bu Kanun kapsamındaki dernek ve vakıflardan temin edilmesi istenemez." ifadesi bulunmaktadır (Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşlarıyla İlişkilerine Dair Kanun, 2004). Bununla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı'nın birincil faaliyet alanı ve adeta varlık nedeni konumundaki camilerin yapımı konusunda bu derneklerin katkısı esas olarak görülmektedir. Bu durumda da cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin kendi yaptırdıkları ve kamu kurumu olarak görüldüğü yukarıda dile getirilen camilerin içinde ve müstemilatında faaliyet göstermeleri, bir dernek odasına sahip olmaları bahsedilen kanunun 2. maddesi a bendi ile çelişmektedir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir bölgenin din hizmetlerini görmek üzere bir imam atamak için o bölgeye halk tarafından bir cami yaptırılmasını şart koşması da aynı maddenin c bendi ile açık bir çelişki halindedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarihindeki en açık ve geniş genelge olan ve halen yürürlükte bulunan 2007 Genelgesi 185. maddesinde camilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait arsalar üzerinde sivil toplum unsurlarınca yaptırılacağı açıkça

yazmakta, hatta aynı genelgenin 180. maddesi 5. bendinde il ve ilçe müftülük hizmet binalarının mülkiyetlerinin dernekler üstüne olabileceği belirtilmiştir (Genelge 2007, 2007). Yine aynı genelgede camilerde din hizmetlerinin ifasında gerekli malzemelerin dernek ve vakıflarla işbirliğine gidilerek temini ile ilgili birçok madde bulunmaktadır.

Mevzuat düzeyindeki bu çelişkili durum uygulamalarda da aynen görülmektedir. Örneğin bu çalışmanın gerçekleştiği Konya ili Selçuklu ilçesinde faaliyet gösteren Selçuklu İlçe Müftülüğü'nün bu çalışma sürerken bizzat Diyanet İşleri Başkanı tarafından açılan hizmet binası, bir cami yaptırma ve yaşatma derneği tarafından inşa ettirilmiş Ebubekir Cami'nin külliyesinde bulunmaktadır (URL 9). Ayrıca camilerin mülkiyeti ile zaman içerisinde değiştirilmiş kanunlar farklı uygulamaları beraberinde getirmiş, aynı anda birkaç farklı uygulamanın mevcut olması karşılıklı soru işaretleri oluşmasına neden olmuştur. Örnek olarak cami mülkiyetleri ile ilgili değişen uygulamalar neticesinde, önceden mülkiyeti şahıs ve dernek üzerine olan camilerin mülkiyetlerine dokunulmazken yeni yapılan camilerde bu tarz bir mülkiyete izin verilmemektedir. Bunun gibi örnekler Diyanet İşleri Başkanlığı ile çalışma konusu dernekler arasındaki ilişkinin sorunlu bir hal almasına neden olmaktadır.

Camilerin bakım ve onarımı Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nin 30. maddesinin 1 bendinde "Camilerin temizlik, bakım, onarım, çevre tanzimi ve benzeri iş ve işlemlerini yürütmek" ifadesiyle müftülerin görevleri arasında sayılmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği, 2014). Fakat il ve ilçe müftülüklerine bu görevlerini ifa etmelerine olanak tanıyacak herhangi bir ödenek gelmemektedir. Bu durum da bu görevlerin ifası konusunda belirsizliklere neden olmaktadır.

"Cami inşaatı ve korumak müftülüğün görevidir." G 1

"Yani camilerin inşası devlet destekli olmadığı için camilerin inşasını sivil toplum kuruluşları yapmalı." G 2

"Şimdi doğru ama bütçe yok. O iş tamamen vatandaşların, yani okul gibi değil burası. Halbuki bizim kıvanç duymamız lazım. Şu karşıdaki okulun su parası ödenmiyor. Lamba patlıyor öyle duruyor. Ama bizim camilerimiz, hacı emmi yani bu işte hani burada Allah'ın kelamı şey yapılıyor. Ha bir de manevi duyguları var. Olay bu." G 4

Görüldüğü gibi mevzuat ve uygulama arasındaki farklar, müftülük personelinin ifadelerine de yansımaktadır. Bu durumun çözülmesi için öncelikle mevzuat ve uygulama arasındaki çelişki giderilmeli ve başkanlık personeline bu konuda ayrıntılı eğitimler verilmelidir.

Daha önceki bölümlerde ifade edilenlere ilave olarak müftülük personelinin cami yaptırma ve yaşatma derneklerine ilişkin görüşleri şunlardır:

“Cami dernekleri ile ilgili olarak uyum içerisinde çalışıyoruz. Ancak hem olumlu hem de olumsuz yönde sıkıntılarımız var. Mesela cami derneklerinin camilerin imarı konusunda büyük faydaları var. Ancak cami dernekleri caminin, camideki görevlinin işleyişine, din hizmetlerinin işleyişine müdahil olmaktadır. Bu da sıkıntı yaratır. Mesela dernek başkanı imam benden izin alacak diyor, ben onun amiriyim diyor, izin alıp giderken bana söylemeden gidiyor diyor. Halbuki resmîyette öyle bir şey yok. İmamın tek amiri müftüdür.” (G 1)

“Derneklerdeki en büyük sıkıntı cami görevlilerini kendi personeli gibi görmeleri. Camileri bir tek kendilerinin yönetmek istemesi. Ama tabii ki istisnalar var. Çok birlikte organize çalışan dernek cami imam yok mu? Çok var yani. Ama bunun dışında gelen şikayetlerin çoğunu derneklerin camileri çok sahiplenmeleri, kendi istedikleri şeyleri orada yapmak istemeleri ve görevlileri ikinci plana atmaya çalışmalarını genel olarak. (...) Çok sahiplenmesi iyi bir şey değil. Sahiplenmeli tabii korumalı ama bunun belli bir yararı var ondan sonrasında Diyanet’e bırakmalı bence.” (G 2)

“Dernek Diyanet’in işine karışmayacak. Yani dernek camide yapılan din hizmeti ile ilgisi olmamalı. Derneğin zaten asli görevi camiyi yapmak, onarmak, tamir etmek, boya badanasını, diğer şeylerini yapmak. Derneğin görevi o. Din hizmetlerine müdahil olmayacak. Caminin içiyle ilgili herhangi bir şeyde derneğin söz hakkı değil yani. Caminin dışında mesela bahçeyi yapar, ağacına da bir şey yapar, boyasını badanasını yapar, caminin minaresini yapar. Ancak ezanı sen okuma geç oku, sesin iyi değil falan o işlere karışamaz. Caminin bakım, onarım her türlü şeyini yapıp, ibadete devamlı hazır halde tutmak derneğin asli görevi. Derneğin amacı o zaten.” (G 3)

G 1’in ifadeleri çalışma sahasında gördüğümüz farklı mülkiyet uygulamalarını ve uygulamalardan kaynaklı sıkıntıları yansıtmaktadır. G 2 ise cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin bin bir zahmet ile yaptırdıkları ve kutsal gördükleri cami binalarını sahiplenmelerini yadırgamaktadır. Bu durumun çözümü için Diyanet İşleri Başkanlığı ve mezkur dernekler arasındaki sınırın daha ayrıntılı çizilmesi

gerekmektedir. G 3 bu sınırın fiziksel mekana dair işlerle din hizmetlerine dair işler arasında çizilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Yukarıdaki ifadeler incelendiğinde cami yaptırma ve yaşatma dernekleri tarafından Allah rızası motivasyonu ile tamamen gönüllü olarak gerçekleştirilen faaliyetlerin sanki derneklerin bir göreviymiş gibi algılandığı rahatlıkla görülebilecektir. Devletin din üzerindeki hakemlik konumunun zamanla hakimlik konumuna dönüşmesinin bu algının oluşmasında katkısı olduğu düşünülmektedir. Bu durum din hizmetlerinin şekil ve içeriğinin belirlenmesinde personeli tarafından müftülüğün tek yetkili olarak görülmesine neden olmuştur.

“Camilerdeki hizmetler genelde din hizmeti sunulmaktadır. İlçede İlçe Müftüsü ilde İl Müftüsü karar vermelidir.” G 1

“Bence bu konuya kesinlikle müftü karar vermelidir.” G 2

“Şimdi şöyle bir şey var. DİB devletin kurumudur. Devletin kurumu, kurumdur zaten mülk edinmez. Yani Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mülkü olmaz. Sadece nedir mesela, şu caminin mülkiyeti kimindir? Hazinesindir. Hazinesindir ama kullanımı DİB'e aittir. Bitti. Ha şu cami, atıyorum şuradaki caminin mülkiyeti derneğindir ama kullanımı DİB'e aittir. Yani her türlü cami mescid ibadet yapılan her yer müftülüğün sevk idaresindedir.” G 3

Bununla birlikte bahsedilen ödenek eksikliğinden ötürü sivil toplumun katkısının önemi görüşülen personel tarafından da kabul edilmekte devletin kontrolü altında sivil toplum kuruluşlarından destek alınabileceği ifade edilmektedir:

“Ağırlıklı olarak devlette olmak şartıyla devlette irtibatlı olarak koordineli olarak (din hizmetlerini) sivil toplum kuruluşları yapabilir.” G 1

“(Din hizmetlerinin tamamen sivil topluma aktarılması mümkün) Değil. O zaman çok başlılık, çok farklı şeyler ortaya çıkar. Yani sivil topluma aktarıldığı zaman farklı sorunlar ortaya çıkar, devlete aktarıldığı zaman farklı sorunlar ortaya çıkar. Şu haliyle fonksiyonel olarak devam etmesi için ya da fonksiyonel hale gelmesi için şu hali en güzel hali diye düşünüyorum.” G 2

İlçe müftülüğü personelinin söz konusu derneklere olumsuz bakışının altında bu derneklerin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından denetlenememesi de yatmaktadır. Dernek yöneticileri, cemaat ve imamlar tarafından derneklerin DİB'in denetimine

açılmasında herhangi bir sıkıntı görülmezken, mezkur denetimin kanunlar yoluyla desteklenmemesi karşılıklı bakışı olumsuz etkilemektedir. Bu durumla ilgili ifadeler ise şunlardır:

“Müftülüğün bu dernekleri denetlemeye hiçbir yetkisi yoktur. Ancak Dernekler Masası'nın yetkisindedir. Dernekler Masası da şikayetin dışında hiçbir denetim yapmıyor. Müftülük olarak ancak belgeli olarak bir usulsüzlük görürsek, bu usulsüzlüğü Dernekler Masası'na bildirmekle yükümlüüz sadece.” G 1

“Bakın biz cami derneklerinin denetlenip denetlenmediğini bilemeyiz. Dernekler kendi kanunları ile kurulmuş bir kuruluştur. Şimdi derneklerin denetimi, derneklerin maddi yönü bizi hiç ilgilendirmez. Şimdi şikayet ederler bize, biz deriz Dernekler Masası'na gidin şikayet edin. Çünkü derneklerin amiri Dernekler Masası'dır. Onlar şey yapar, biz derneklerin yönetimine denetimine biz şey yapamayız.” G 3

Bu ifadeler ve ileride göreceğimiz üzere imamların ve cami yaptırma ve yaşatma dernek yetkililerinin ifadeleri birlikte ele alındığında cami derneklerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetimine açılmasının iki tarafın birbirine bakışını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

4.3.2. İmamların Cami Derneklerine Yaklaşımı

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın saha personeli olan imamların, sahada sürekli olarak toplumla hemhal oldukları için, cami yaptırma ve yaşatma derneklerini ve yukarıda bahsedilen sorunları daha iyi değerlendirme imkanına sahip oldukları söylenebilir. Bu durum imamların bahsedilen çelişkili durumlardan kaynaklanan sorunları derinden hissetmelerine ve mağdur olmalarına neden olmakta, çalışma konusuna olan bakışlarını aynı kurum bünyesinde çalıştıkları müftülük personelinde farklılaştırmaktadır. İmamların cami yaptırma ve yaşatma derneklerine bakışını iki farklı süreç içinde ele almak daha sağlıklı görünmektedir: İnşaat süresince ve inşaat sonrasında.

Görüşülen imamların tümü cami inşaatlarının cami yaptırma ve yaşatma derneklerince veya benzeri sivil toplum kuruluşlarınca yaptırılmasında hemfikirdir. Burada devletin bu iş için hem mali kaynak ayırmada hem de sivil toplumu yukarıdan organize etmede sıkıntı yaşayacağı dile getirilen bir husustur. Cami görevlileri, ilçe

müftülüğü personeli gibi cami inşaatlarını tek başına üstlenmenin devlete büyük bir mali yük olacağını, bundan dolayı din hizmetlerinin aksayacağını düşünmektedir.

“Ona (camileri inşa etmeye) güç yetirmesi biraz zor olur zannedersenem. Mali açıdan devleti zorlar.” G 4

“Devlet camileri yapsın dersek, Türkiye’de Musevi’si var, Hristiyan’ı var, Türk vatandaşım diyor. Benim kimliğim var diyor. Devlet Müslüman’a cami yaparsa bana da kilise yapacak, hakkı. Buranın yeri ibadethane olduğu için bir Yahudi veya Hristiyan gelip burada kilise yapabilir, çünkü yeri ibadethane. Ben vatandaşınmsa senin yapabilirim diyor. Devlet cami yaptıği zaman bunlara da yapmak zorunda.” G 5

G 5; devletin camileri inşa etmesinin, devletin tüm din mensuplarına eşit mesafede hizmet etmesi gerektiği görüşüne zarar vereceğini düşünse de, cami görevlilerin finansmanı söz konusu olduğunda “Burası İslami bir devlet” demektedir.

Devletin din hizmetlerini tek başına üstlenmesinin halkın din hizmetlerine, dolayısıyla dini faaliyetlere katılımını düşüreceği ifade edilen bir başka görüştür.

“Sadece Diyanet olarak değil sadece, bu bütün kurumlarda eğer halk yoksa orada hizmet sıkıntılı. Yani şu var, sadece devlete bırakmak demek hazır nimet yemek, hazır yemek demektir. Hazır yendiği zaman da kıymeti olmuyor. Yani hem devlet olacak başta, ondan sonra halk olacak. Sadece halk olur da devlet çekilirse o da sıkıntı. Ama halk mutlaka olması gerekiyor, dernek birlik ve beraberlik devletle beraber.” G 6

Yine çalışmanın ikinci bölümünde belirtildiği gibi; İslam tarihinde, camilerin devletten ziyade sivil unsurlar tarafından yapıldığı, fakat bunun ancak devletin izin, onay ve denetimiyle yapılabileceği ifade edilmiştir.

“Bugüne kadar bizim kültürümüzde ananemizde camilerimizi devlet yapmamıştır. Halkımız tarafından yapılmıştır. Elbette ki devletin belli bir sistematik olarak bize addettiği bir kural kanun çerçevesinde yürümemiz lazım, bazı cemaatlere de bunu bırakmamamız lazım. Devletin de izni olmadan zaten bir şey olamaz. Bir memlekette serbest olmazsa bir şey, bağımsız olmazsa, devlet izin vermezse ne kadar dinimizi yaşayabiliriz? Devletin de burada büyük bir katkısı var. Devlet bunu bize demokratik bir ortamda sunması lazım, bizim de onu demokrasi çerçevesinde serbest bir şekilde yaşamamız lazım, anlatmamız lazım, öğretmemiz lazım diyorum.” G 7

Sağlık Bakanlığı'nın sağlık ocaklarının kurulum ve idaresini aile hekimlerine bıraktığı, benzer bir uygulamanın imamlar üstünden camiler için hayata geçirilip geçirilemeyeceği sorulan G 4 imamların tek başlarına bu işin üstesinden gelemeyeceğini düşünmekte, G 5 ise bu durumun mevcut yasal çerçeveye uygun olmadığını ve denetimle ilgili sıkıntılara neden olabileceğini belirtmektedir:

“(İmamlar) Yaptıramaz. Dernek şart ama devlete devrettikten sonra gitsin. İşi bittikten sonra gitsin.” G 5

“Büyük bir cami yapımı lojman yapımı gibi öyle bir zamanda beş vakit adam beni nerede görecektir denetleyecek? Bunu denetlemenin dernek usulü, aldı girdisi de dernek de şart. Bu yönüyle şart. Yani birbirine mutlaka imamla dernek başkanının uyumlu olması lazım anlaşması lazım, birbirine ters olursa hizmetler yürümez. Yani birisi etse birisi de kemik gibi bir şey olacak. Ben başkan olmadan para toplayamam, yasal değil, kanuni değil. En ufak bir şeyde misal anlatayım adam şikayetçi olsa, gıcık birisi şikayetçi olsa ben şu kadar para verdim, hoca başka yere harcadı derse işte ver hesabı, uğraş dur.” G 4

Burada imamların toplum üstlerindeki bütün güçlerine rağmen sivil toplumu kendi içinden çıkan insanlar kadar iyi yönlendiremeyeceklerine dair itiraflarını açıkça görmekteyiz. Sonuç olarak imamların, inşaat süreçlerinde, hem karşılaşılan zorlukları aşmak hem de mali kaynak oluşturmak bakımından cami derneklerinin varlıklarını kerhen de olsa onayladıklarını görebilmekteyiz.

İnşaat sonrası süreçte ise imamların derneklere bakışı karmaşıklaşmaktadır. İmamların dernekle uyumlu çalışanları dahil büyük bir çoğunluğu derneklerin faal olmasına hatta derneklerin varlığına karşı olmakla beraber, devletle yani konumuz itibarıyla ilçe müftülüğü ile karşı karşıya geldikleri konularda derneklerin varlığına önem atfetmektedir. İmamların inşaat sonrası süreçte derneklerin varlığına ilişkin bazı görüşlerini yukarıdaki ifadelerden anlamak mümkündür, bunların dışında dile getirilen görüşler aşağıdaki gibidir:

“Dernekçiler hocaların baş belası. Dernek olduğu zaman derneğin faydası ne ki? Bir dünya prosedürü var, ıvırı var zıvrı var. Zaten dernekçilerle hocaların geneli anlaşamaz. Dernekçiler benim dediğim olacak der, müftülük der benim dediğim olacak der, hoca arada kalır. Onu tutsa bununla dövülecek, bunu tutsa onunla dövülecek. Ben derneklerin olması taraftarı değilim. Dernekler camiye yaptığı anda bitirdiği anda Diyanet'e devredecek, elini eteğini çekecek. (...) DİB'in dernekleri fesh etmesi lazım. Benim şeyim o. Dernek

camiyi devretti mi çıkacak dernekten. Cemaat zaten yaptırıyor. Dernekçilerin yaptığı ne?" G 5

"Valla genel olarak söyleyeyim (cami derneklerine bakışım) hep olumsuz" G 4

"Ben cami derneği ile ilk defa burada karşılaştım. Ehil insanlarda olmazsa sorun çıkarıyor. Dernekler genel olarak imamların belası. Paldır küldür kendilerini bir şey zannediyorlar. İnsanoğlu hani, başkan dediğin zaman sanki belediye başkanı, idare edecek imamın başında amir gibi. Aslında hiç alakası yok, dernek demek hizmet demek. Dernek demek o hizmeti kusursuzca hukuka uygun bir şekilde yapmak demek. Ama bunlar bunu değil, karıştırma, sıkıntı yaratma, basit şeyleri büyütme şeklinde imamları sıkıntıya sokuyorlar. Bence dernekler iyi değerlendirilirse ehil insanların eline verilirse çok faydalı. Ama ehil insanların elinde olmazsa çok tehlikeli. Ben mesela insanlara vaaz vereceğim zaman tesir altında bırakabilir, ister istemez etkiliyor insanı. Yani zarar bu durumda." G 6

"(Din hizmetlerinin tamamen sivil topluma devredilmesi) O tamamen yanlış. Ben 13 yıldan beri bu camide görev yapıyorum, ilk görev yerim burası. Aynı zamanda ben bu caminin de dernek başkanıyım. Daha evvelki dernek başkanları ile de çalıştık, 2.5 yıldan beri dernek başkanlığını yürütüyorum. Bu vesile ile dernek başkanları da kendini sanki böyle bir yönetici, bir müdür, bu camiyi ben yaptım ben yaptırдыm. Aslında yapmamıştır de kendisi, kendisinin belki bir tuğlası bile yoktur burada. Ama hasbelkader gelmiş buraya efendim mahalle sakinlerinden olmuş, belli bir kurumda çalışıyordu örneğin, o vesileyle kendisini dernek başkanı olarak buraya seçirmiş. Adam şimdi namaz kılmasından bile bihaber, kendisini yönetici konumunda hissediyor. İmam arkadaşlarımıza, müezzin arkadaşlarımıza ezalar cefalar, onlar hakkında şikayetler... Cemaat arasında dedikodulara varan olaylar yapılıyor. Bu tamamen yanlış, derneklere bırakılmaması lazım. Hatta ben bir cami imamı olarak ve cami dernek başkanı olarak diyorum ki; bitmiş camilerin derneklerinin fesholması lazım. Bitmiş caminin derneği bitmesi lazım. (...) Paraların yönetilmesi hususunda da, o konuyu da düşünecek olursak, derneklerin de ben fesholmamasından yanayım o konuda da. Bu sefer imama kalacak veyahutta buradan belli bir kişi, kurul oluşturacağız bu da dernek gibi bir şey olacak. Dernek mutlaka da olması lazım aslında diyorum yani. Ama derneklerin de bu yönetimi hususunda dernek başkanlarına bu kadar yetki verilmemesi lazım. Avrupa'da da bu böyleymiş aslında, bizim müftülüklerimiz de baz alıyorlar Avrupa'dakileri. Şimdi Avrupa'daki sistemle bizim buradaki sistemimiz çok farklı. Oradaki camiler bağımsız. Ama buradaki, şu andaki bizim müftülüklerimiz de sanki Avrupa düzenindeki gibi dernek başkanlarına o kadar yetki veriyorlar

ki o vesileyle o dernek başkanlarını da şişiriyorlar. O kardeşlerimiz de, işte imam arkadaşlarımıza, Kur'an kursu hocalarımıza, müezzin arkadaşlarımıza böyle zulme varıncaya kadar böyle yapıyorlar, bu da uygun değil.” G 7

Özellikle G 7'nin ifadelerinden alınan uzun pasajda görülebileceği gibi gerek devletin ödenek vermemesi gerekse camilerin kendi özel tüzel kişiliklerine sahip olmamasından kaynaklı çelişkiler imamların inşaat sonrası süreçte derneklerin varlığı konusunda kafalarının karışmasına neden olmaktadır. Ayrıca sivil toplumun sahip olduğu özgürlükleri kullanma konusundaki tavırların ve bir önceki bölümde belirtildiği üzere din hizmetlerinin yürütülmesi hususunda devlet ile sivil toplum arasındaki sınırın net bir şekilde çizilmemiş olmasının imamlar üstündeki olumsuz etkilerini G 6 ve G 7'nin ifadelerinde açıkça görmek mümkündür. Bu etkiler imamların cami yaptırma ve yaşatma derneklerine karşı olumsuz bakışındaki başlıca faktör olmaktadır.

İfade edilen olumsuz görüşler, camilerin yaşatılmasının imamların gayreti ile yürütülebileceğine, camileri korumanın bütün Müslümanların ortak görevi olduğuna ve devletin cami derneği olmayan camilerde bu görevi kısmen de olsa yerine getirebildiğine dair görüşlerle desteklenmektedir.

“Yani burası ihtiyaç ya cami, halk da bunu biliyor. Sen de caminin ihtiyacı deyince bir de sende de fedakarlık görüyorsa, azim gayret görüyorsa, adam sen bir adım atsan o da en azından bir adım atar. İki atan da oluyor da bir adımı rahat atar.” G 4

“Giderler olunca cemaate der hoca bakın şu kadar faturamız geldi, varsa verecek olan adam verecek. (...) Dernekçilerin yaptığı ne? Çıkıyor ondan bundan topluyor. Gene vatandaşın sırtında. 3 tane şahit oldu mu tamam. Caminin adına toplarız parayı.” G 5

“Yeter, dernek olmayanlar nasıl karşılıyor. Osmanlı'dan sonra camilerin korunması, yaşatması, ilgisi o bölgenin halkına ait.” (G 6)

“Caminin diğer ihtiyaçları elbette zaten bugüne kadar, halkımız bu konuda çok duyarlı. Camimizin bir ihtiyacı olduğu zaman biz cemaatimize bu konuyu anlatıyoruz, cemaatimiz o konuda yardımcı oluyor. Bugüne kadar derneği olmayan bir sürü camimiz var ama hep idare olunmuştur. Yani bizim halkımız hayırseverdir, mutlaka yardım eder.” G 7

Din hizmetlerinin tamamen sivil topluma bırakılması da imamların şiddetle karşı çıktığı bir konudur. Özellikle Hegelyan bir bakış açısıyla sivil toplumu bir kaos ortamı olarak gören G 5, din hizmetlerinin sivil topluma devredilmesinin bir kaos ortamına neden olacağını, mevcut dini yapıların camileri kendilerine ait alanlara dönüştürerek bu yapıların dışında kalan vatandaşları olumsuz etkileyeceğini düşünmekte; bu alanda devlet kontrolünü vazgeçilmez kabul etmektedir. G 6'da benzer şekilde bir düzensizliğin doğacağına işaret etmekte, ikinci bölümde vurgulanan Türkiye'de devletle dinin girift ilişkisinin neticesinde bu düzensizliğin devletin varlığına bir tehdit oluşturabileceğini düşünmektedir.

“Olmaz devletin garantisi olması lazım. Devletin dışına çıktığı anda Türkiye’de kaos çıkar. Nasıl çıkar? Kafirlerin istediği fırsat eline çeker. Gruplar kendine ayrı bir cami ister, herkes kendine bir şey ister. Herkes kendini birbirinden üstün görür. Araya nifak tohumları sokulur milleti birbirine kırdırırlar. Devletin güvencesi altında olması her daim iyidir.” G 5

“(Din hizmetlerinin tamamen sivil topluma bırakılması) O fitne olur. O ülkeyi parçalar o. Almanya öyle ama Almanya’da ne var? Müslümanlarla içiçe olmayan bir devlet orada. Ona rağmen parçalılık var. Kuran ve sünnete bağlı, Diyanet’e bağlı olursa düzen olur orada. Devlet, Diyanet Vakfı ve halk bu üçü bir arada olur.” G 6

Aynı şekilde G 4’ün ifadeleri de ilk bölümde ele aldığımız devletin sivil topluma bakışındaki şüpheli tavrını (Göymen, 2005: 141) yansıtmaktadır. Ayrıca bu ifadeler yine ilk bölümde değinilen; toplum tarafından devletin, toplumun en üst örgütlenişi olarak görüldüğüne dair fikirleri (Özcan, 2005: 13) destekler niteliktedir:

“Sivil toplum kuruluşları açısından verilebilir ama denetimsiz zamanla çığırından çıkabilir. Belli bir zamanda ehil kişiler olabilir sivil toplum rahat bir şekilde götürebilir ama belli zaman sonra bunların suistimal edilerek amacının dışına çıkabilir. O yüzden mutlaka devlet hakem olmalı. Devleti temsil edecek kişiler de bu toplumun içinden çıkacak zaten. Oranın temsilcileri denetleyici olacak, teftiş edecek kişiler de yine bu toplumun içinden çıkacak. Denetim olmalı teftiş olmalı mutlaka.” G 4

Fakat burada ifade edilen denetim ve hakemlik rolü açılmaya çalışıldığında yine ilçe müftülüğü personelinin görüşlerini incelerken vardığımız sonuca ulaştığımız,

yani hakemlik rolünün hakimlik rolüne döndüğü görülür. G 4'ün bu konudaki gerekçesi ise vatandaşın din anlayışının devlet tarafından korunması gerektiğidir:

“(İmamı cemaat atasa devlet denetlese) O olmaz. Çünkü yani caminin cemaatinin kendine göre atayacağı imamlardan çok farklı imamlar meydana çıkabilir. Çok farklı inanç sahibi, mezhep sahibi. Sahih inanç sahibi olan olmayan. Devlet neyi teftiş yapacak orada? Sadece orada vakit namazlarına geliyor mu, beş vakit kaldırıyor mu? Bu yeterli olmaz. Çünkü sen oraya kürsüye çıktığın zaman, sen anlattığın zaman karşında dinleyen insanlar sen her zaman doğru anlatıyorsun zannıyla seni dinliyor. Araştırmacı sorgulayıcı bir şekilde seni dinlemiyor, kaynakları alıp falan karşılaştırmaz. O yüzden imamın anlattığını yüzde doksan doğru söylüyor diye biliyor. O yüzden imam oraya ehil olarak çıkmazsa birileri milleti yanlış yönlere saptırır.” G 4

Bununla birlikte iş lojman gibi ilçe müftülüğü ile imamların sıkıntı yaşadığı bir konuya gelince tutumlar değişmektedir. Burada şunu belirtmeliyiz ki bu çalışmanın konusu dışında kalan ve ilk bölümde belirtilen GONGO yani Devlete Entegre Sivil Toplum Kuruluşları (DESTK)'na iyi bir örnek oluşturması bakımından ayrıca incelenmesi gereken Türkiye Diyanet Vakfı'nın statüsünün imamların bu görüşüne büyük bir etkisi bulunmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), doğrudan Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı bir sivil toplum kuruluşudur. Başkanlığını bizzat Diyanet İşleri Başkanı, il ve ilçe şube başkanlıklarını ise il ve ilçe müftüleri yürütmektedir. Bu durum Türkiye Diyanet Vakfı'na devletle sivil toplum arasında özel bir konum kazandırmakla birlikte, vakfın uygulamalarında keyfiliğe sebep olmaktadır. Vakıf sivil toplum kuruluşu olması hasebiyle devletin, bir devlet kuruluşunun doğrudan yönettiği bir kurum olması hasebiyle de sivil toplumun denetiminin dışına çıkabilmektedir. İlçe müftülüğünün kendisine bağlı Türkiye Diyanet Vakfı'na ait lojmanlardan kira bedeli istemesi (URL 10) ve bu lojmanların kimi durumlarda cami görevlisi olmayan ilçe müftülüğü personeline kullandırılması imamların tepkisini çekmekte, fakat imamlar söz konusu durum karşısında müftülük ile doğrudan karşı karşıya gelmek yerine derneklerin hakemliğini kabul etmektedir.

“Caminin mülkiyetinde bir lojman meselesi var sıkıntı yaratan.” G 6

“Ha böyle durumlarda dernek olur. Lojman derneğin üstüne olursa, dernek de imamı severse kira almaz.” G 5

“Başka bir camide dernek başkanı hacdayken imam gitmiş caminin yedi dükkanını iki lojmanını Diyanet'e bağışlamış. Yedi dükkan iki lojman Diyanet Vakfı'na geçti orada, imamla müezzin kirada oturuyor, dükkanların gelirlerinden cami hiç faydalanamıyor. Yazıktır, günahdır. O insanlar yaptırdı orayı. Bazı camilerin lojmanında Diyanet'te çalışan büro personeli oturuyor, cami görevlisi kirada oturuyor, ben buna çok karşıyım. O konuda Diyanet Vakfı'na taraftar değilim, işi hakkaniyetli yapmıyorlar. Belki Diyanet Vakfı'ndaki alim hocalarımız öyle düşünmüyordur, ama bizim şu andaki müftülüğümüzdeki yöneticilerimiz yanlış düşünüyor. Türkiye'de bürokrasinin değişmesi lazım. Bürokrasi de yanlışlık var, cumhurbaşkanımızın yapmak istediklerini maalesef şu andaki müdürlerimiz yanlış değerlendiriyorlar, iyi yapmıyorlar.” G 7

G 7'nin ifadelerinden DESTK'ların sivil toplumdan çok devlet bürokrasisi ile özdeşleştirildiğini anlamamız mümkündür.

İmamların cami yaptırma ve yaşatma derneklerine yönelttiği eleştirilerin başında, bu derneklerin imamlara karşı tutumlarındaki olumsuzluklar gelmektedir.

“İmamlar hür değil aslında kesinlikle bir de dernek başkanları o hürriyeti iyice kısıtlıyor sanki denetleyici imiş gibi emir veren emir yağdıran, baskı kuran, ahlaksızların eline geçtiği zaman daha ileri dereceye gelebiliyor. Bu stres yapmaz mı? Görevde huzura sıkıntı vermez mi?” G 6

Bu tutumun kaynağı olarak ise başta müftülüğün dernek başkanlarına karşı tavrı ve kendi personeli olan imamların arkasında durmaması gelmektedir.

“Müftülüklerimiz de sanki Avrupa düzenindeki gibi dernek başkanlarına o kadar yetki veriyorlar ki o vesileyle o dernek başkanlarını da şişiriyorlar. O kardeşlerimiz de, işte imam arkadaşlarımıza, Kur'an kursu hocalarımıza, müezzin arkadaşlarımıza böyle zulme varıncaya kadar böyle yapıyorlar, bu da uygun değil” G 7

“Bunu da kim takip edecek? Başta imamlarla müftülük, idareci istişare edecek. Ama şu da bir gerçek, ayrımcılığı müftülük de yapıyor. Burada imamdan daha çok derneğin yanında oluyor. Bu bir gerçek. Bu çok önemli bu bilgi.” G 6

Bununla birlikte derneklerin sadece mali önden denetleniyor oluşu, dernek yöneticilerinin eğitimsizliği ya da bir diğer ifadeyle ehil olmaması ve dernek dışında kalan cemaatin pasif tavırları sorunun diğer kaynakları olarak görülmektedir.

“Dernek olduğu zaman daha düzenli olur ama sıkıntı nerede? Derneklerin başboşluğu. Bize her yerden hesap sorulur, cemaat bile hesap sorar. Biz cemaate hesap sorsak cemaati

karşımıza almış oluruz. Yani nereye geliyoruz? O mahalleyi temsil imam değil aslında. İmam amma imam her tarafa boyun eğmek zorunda. Dernek mahalleyi temsil ediyor. İmam da o mahalledeki temsilcilerle hizmet etmeye çalışıyor adı müftülük amma oraya bağlı gibi zorunda kalıyor. Dernek olması lazım ama TDV'ye bağlı olması lazım. Yani hesap vermesi. Kimse şikayet etmez onları, kendi aralarında kapatıyorlar. İmamı etse imam tek başına. Bunlar camilerde kelle kesen adamlar, efe. Sorumsuz, başıboş. İmamı müftülük soruşturuyor, dernek başkanını kim soruşturacak? Bana iftira attığını ispatladım, ne olacak? Kes imami, başka imam korsun oraya; ama derneği kesmezler. Sıkıntı nereden geliyor? Niye imamın yanında olamıyor? Derneğe hesap soramıyor da ondan. Derneği kim uyaracak? İmamı dernek de kafasına göre uyarıyor.(...) Yani ehil insan böyle yetiştirilir. Başıboş gibi hiç hesap sorulmadan, hiçbir yere bağlı değil adam, hukuksuz mukuksuz kaba kuvvet davranıyor genelde belli bir kısım dernekler. Çoğunluk hatta bu. İmamların en büyük sıkıntısı zaten dernekler. Hepsi değil, ama azınlıkta iyi hal üzere olanlar. (...) (Dernek başkanını) Devreden çıkarması için toplumun da uyarıcı, hak hukukun yanında olması gerekir. Yani yanlış bildirebilmesi için insanlarımız korkak genelde. Cemaatimiz neme lazımcı ve korkaklık var, çekingenlik var. Ben derneğe karışırsam bana sorumluluk verir veyahutta kötü olmayayım. Kötü olmayayım derken aslında kötülüğe sebebiyet veriyor. Kötü olmak değil hak ve hukuku korumak dik durmak, yani cemaatimiz dik, haklılığın ve doğrunun yanında yer alırsa ne dernek yanlış yapabilir ne imam yanlış yapabilir. Bu bir gerçek Cemaatin dik durabilmesi için de o dernek başkan ve başkan yardımcılarını birkaç üyeyi de toplantılara çağırıp bilgilendirirse, onların hukuka aykırı davrandığı zaman onları bildirirse, o çok faydalı olur.” G 6

G 6 yukarıdaki ifadelerinde cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin DESTK haline getirilerek, mali hususların dışında kalan konularda da devlete hesap vermesi gerektiğini düşündüğünü ifade etmektedir. Bu görüşünü temellendirirken cami derneklerini “kelle kesici” olarak tanımlaması imamların bu derneklerle ilgili olumsuz görüşlerini yansıtması açısından önemlidir. Yine G 6’nın çözüm için sunduğu bir diğer öneri de cami cemaatinin dernek yönetim kurulu toplantılarına çağırılarak bilgilendirilmesidir. Bu iki öneri birlikte düşünüldüğünde ifade edilmek istenilenin, cami yaptırma ve yaşatma dernekleri üzerindeki denetimin üstten ve alttan artırılması olduğu görülür.

İmamların, cami yaptırma ve yaşatma dernekleri ile ilgili eleştirdikleri bir diğer konu da derneklerin denetimindeki eksikliklerdir. Bu eksiklikler kimi durumlarda

kanuni açıklardan kaynaklanmakla birlikte genel olarak mevcut kanunların tam olarak uygulanmaması neticesinde oluşmaktadır. Cami dernekleri, kanuni olarak sadece eski ismi Dernekler Masası olan 2016 yılı Nisan ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı referandumunun ertesinde ismi Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü olarak değiştirilen kurum tarafından denetlenmektedir. İmamlar cami derneklerinin bu kurum tarafından sadece mali yönden yetersiz bir şekilde denetlendiğine diğer bürokratik işlemler ve bu işlemlerin yasallığı yönünden ise herhangi bir denetime tabi tutulmadığına işaret etmektedirler.

“O konuda bilgim yok. “Senede bir sefer makbuzları veriyoruz, denetliyorlar” diyorlar ama bilmiyorum..” (G 4)

“Valla (dernekler) hiç denetlenmiyor.” G 5

“Bu derneği kim takip edecek, hukukunu kim takip edecek. Dernekler Müdürlüğü sadece para girdi çıktı ona bakıyor. Cemaat zannediyor ki bu idare ediyor bunun yapması lazım. İnsanoğlu işi ehline vermezsen bela ve musibeti bekleyin.” G 6

Bununla birlikte sorunun çözümü ile ilgili soruya G 6 kendiliğinden Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetimini önerirken, G 4 bu konudaki sorumuza olumlu bir şekilde karşılık vermektedir.

“Olur, ne zararı olacak. Dürüst adam kimseden çekinecek sakınacak bir şeyi yok. Beni burada bir kişi denetlese de fark etmez. İki kişi denetlese de fark etmez. Ben neticede burada görevimi yapıyorum çekinecek gocunacak hiçbir şeyim yok. Birinin göremediğini biri görür mesela. Olabilir, hatta güzel olur diyelim mesela..” G 4

“Dernekler başıboş. Derneklerin başıboş olmaması için hukuki olarak takip olması lazım. Müftülük bu takibi yapacak. İmam nasıl müftülüğe bağlıysa dernek de madem camiye bağlı müftülüğe bağlı olacak. Başıboş oldukları için birlik yapılmıyor. İçinde iyi bir insan olsa olur ama o değişince olmuyor.” G 6

Özellikle G 6'nın ifadeleri cami derneklerinin hukuki yanlışlarında denetleyici bir muhatap bulunamadığına dikkat çekmektedir. Cami dernekleri örneğin yasa ile açık bir şekilde yönetimi Diyanet İşleri Başkanlığı'na bırakılan ibadet alanı ile ilgili bir tasarrufta bulunarak kanuni çizginin dışına çıktıklarında, bu alanları DİB adına yönetmekle görevli imamlar herhangi bir şikayet merci bulamamaktadırlar. Bu durum

imamlar ile dernekleri karşı karşıya getirmekte, bu karşıtlık çoğu zaman haklı bile olsa geçici olarak görülen imamların aleyhine bir şekilde sonuçlanmaktadır.

“Müsaade almadan ben derneğim deyip program yapamaz. Geçen sene mesela yaptılar. Camimizi biz yaptırdık dediler. Sizin cami değil dedim kusura bakmayın. Yaptınız siz Diyanet’e devrettiniz. Bundan sonra dedim program yapacaksanız gideceksiniz izniniz alacaksınız yapacaksınız.” G 5

“İmam nasıl olsa burada gidici gidiyor, ama kalıcı olan en ahlaksız bir insan bile etkili olabiliyor. Niye? Kalıcı. İmam nasıl olsa gider başkası gelir diyor. Oradan birine ben buradan senden sorumluluğu alacam dediği zaman o zaman yanlış yapamaz.” G 6

Görülebileceği üzere Diyanet İşleri Başkanlığı’nın cami dernekleri üzerindeki denetimi tarafların birbirlerine karşı oluşmuş önyargılarını yıkmada büyük bir rol oynayabilecektir.

Sonuç olarak; cami görevlileri, müftülük personeline benzer şekilde, inşaat süreçlerinde cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin varlığını zaruri bulmakta; inşaat sonrası süreçte ise cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin görevlerini tamamladıklarını düşünerek kapanmalarını istemektedirler. Bununla birlikte müftülük personelerinden farklı olarak cami cemaatinin organize gücü olarak varlıklarını sürdürüp yanlarında oldukları durumlarda ve camilerin ihtiyaçlarını karşılamaları halinde cami derneklerinin varlıklarına rıza göstermektedirler.

4.3.3. Cami Derneklerine Diğer Bakışlar

Çalışma esnasında cami yaptırma ve yaşatma dernekleri ile günlük hayatlarının bir parçası olarak karşılaşmak durumunda kalan cami cemaati ve caminin müstemilatında faaliyet gösteren esnaflar ile de görüşülmüş, onların da mezkur derneklere yaklaşımı sorgulanmıştır.

Görüşülen cami cemaati mensubu G 12 ve esnaf G 14 bu derneklerin camilerin yapım ve yaşatılmasındaki rollerini kabul etmekte, bu işi toplumsal bir görev olarak görmektedirler.

“(Giderleri) Karşılamazsa gidecek fesh edecek. Başka dernek kurulacak. Ya bu deveyi güdecek ya bu deveyi güdecek, vazgeçmek yok.” G 12

“(Devletin) O kadar cami ile ilgilenmesi mümkün olamaz. Dernekler bu işi yapıyor.” G 14

Bununla birlikte camilerin topluma ve toplumun en üst örgütlenmesi olan devlete ait olduğu düşüncesiyle camiyle derneğe birbirinden farklı yaklaşmaktadırlar. Bu nedenle de dernekle sorun yaşamaları halinde camiye devam etmelerinin etkilenip etkilenmediğini sorduğumuzda gelen cevaplar etkilenmeyeceği yönündedir.

“Hayır, camide onların hiç alakası olmaz çünkü cami artık devletin. Sadece onlar caminin gider ihtiyacı varsa onları karşılamak zorunda. Caminin başka şeyine karışamaz. Cemaatine karışamaz.” G 12

“Etkilemez yani niye etkilesin? Cami Allah'ın evi.” G 13

Müftülük personeli gibi cemaat mensupları ve esnaf da cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin yeterince denetlenmediği görüşündedir.

“Sorun çıkmadıkça denetlenmez. Sorun çıkarsa devlet onların başının belası olur.” G 12

“Denetim yok. Ben 10 yıldır burada çalışıyorum, son 2 yıldır imam dernek başkanı olunca gördüm makbuzu, ondan öncesinde makbuz filan yoktu.” G 14

“Hiç denetlenmiyor, denetlense... Sadece kağıt üstünde belki buraya gelmeden imza atıyorlar. Bir denetlense... Gerçek manada denetlense o zaman çok şey... Mesela bir dernekte envanteriniz var mı diye sor bakalım. Buranın envanter malı nedir, demirbaşı nedir? Bu soruyu sor. Bir tanesi çıkarıp buranın envanteri budur diyemez. Nasıl kaybolur, mal erir gider nasıl gider kimse bilmez. Dernek olsun mu olsun ama yönetim şekli burada çok önemli. Denetlenmez, soru sorulmaz.” G 15

Buna rağmen cami yaptırma ve yaşatma derneklerine karşı bir güven söz konusudur. Bu güvenle birlikte derneklerin mali kaynaklarını doğru değerlendiremeyerek israf ettikleri ifade edilmiştir.

“Elhamdülillah kimsenin boğazından bir kuruş girmemiştir. Benim girmede ben herkesi kendim gibi bilirim. Girse bile Allah sorar hesabını.” G 12

“Kendileri için bir şey yapmazlar, parayı camiye harcıyorlar ama nasıl? Misal burada bir müezzinlik vardı, zamanında küçük bir müezzinlik yapılmış. Geçtiğimiz yıllarda kocaman bir müezzinlik geldi. yani müezzin iki kişiden oluşur, iki kişiliktir. Dört kişilik müezzinlik yaptılar, niye yaptılar ben onu da anlamadım, kocaman.” G 14

Görüşmelerde yapılan israfa rağmen cami gelirlerinin camiler için harcanması gerektiği düşüncesi hakimdir. Camilerde sergi usulünde toplanan paraların cami derneğine kalması beklenmekte, TDV'nin toplanan paraları camilere düzgün bir şekilde dağıtmadığı ifade edilmektedir. Camilerin müstemilatına dükkan vb. gelir getirici yerlerin yapılması olumlu karşılanmakta, buraların gelirlerinin camiler için harcanması istenmekte, bu amaçla mülkiyetinin de camilerle ilgilenen bir kurumda kalması talep edilmektedir. G 14 bu kurumun cami derneği olması gerektiğini düşünürken, G 15'e göre Diyanet İşleri Başkanlığı imam dışında bir personel görevlendirerek dükkanları ve camileri idare etmelidir.

“Ben (camilerde) para toplanmasına karşıyım. Sadece camiler için değil Afrika'ya yardım için, öğrencilere burs için para toplanıyor. Bizim yaptırdığımız bir caminin lojmanı yoktu. Müftü alın dedi gitti. Biz de imamı düşünüp alalım dedik, müftülüğe gittik. Orada dedik ki diyelim biz daireyi aldık. Nasıl olacak? Dedi ki bana devredeceksin, ben imamdan lojman parası alacağım diyor. Biz de dedik lojman falan almıyoruz, çıktık geldik. O imama vermeyebilir, müftülükte oturan bir memura verebilir. Biz bunu duyduğumuz anda vazgeçtik.” G 12

“(Toplanan paraların) Verimli kullanıldığını düşünmüyorum. Fazlular harcamalar yapıyor. her yerde var bu. cami adına toplanan paraların bir kısmı camilere bir kısmı vakıflara gidiyor, hepsinin bir yere gittiğini düşünmüyorum. gitseydi zaten düzgün olarak o kadar yardım toplanmazdı. (...) Dükkanın mülkiyeti Milli Emlak'ta olduğunda kira biraz daha düşük oluyor. Dernek istediği şekilde kira alıyor, Milli Emlak'ta kiralarımız düşüyor. Aradaki tek fark bu, ama dernekte kalması bizce daha iyi. Milli Emlak'a gittiği zaman camiye bir hizmet gelmiyor yani. Sadece bu camiye değil diğer camilere de harcanmıyor. Biz bu cami için harcandığımız biliyoruz en azından. Oralarda tam denetim yok.” G 14

“Az önce dedim ki dükkanın mülkiyeti Milli Emlak'ın olsun ama kira gelirini mesela kira geliri mesela orası da muamma. Hoca takımı akçeli işlerle uğraşmamalı. Kira geliri Milli Emlak'a gitmeli, ama o da satabilir. Yani en doğrusu mülkün sahibi kim bu kurumu yöneten? Diyanet. Bana göre Diyanet'in olmalı.” G 15

Özellikle G 14 cami müstemilatında yer alan ve gelirleri cami için harcanan bir dükkanda çalışmanın kendisini moral yönden olumlu etkilediğini belirtmektedir. Fakat cami derneklerinin kendilerinden beklentilerinin normal bir dükkan sahibinden fazla olduğunu, bazı

durumlarda cemaatin olumsuz bakışlarıyla karşılaştığını ifade etmektedir. Bu ifade G 15 tarafından da desteklenmektedir

“Caminin altı diğer yerlerden daha farklı. En azından kirayı öderken kime gittiğini değil de camiye verdiğimiz bilincinde işletmemizi yapıyoruz. Şurada birinin dükkanını tutsak bizim verdiğimiz parayla içiyor mu kumar mı oynuyor bilemeyiz. Ama burada en azından camiye gittiğini bilerek huzur huşu içinde çalışıyoruz. (...) Valla bizden daha çok şey bekliyorlar yani. Biz sadece kiracı değiliz, biz yeni caminin birer de bekçisiyiz, öyle görüyorlar. Mali açıdan biraz daha destek görüyorlar. Ama bizim isteğimize göre de hiç bir şey yapmıyorlar. Mesela şu bahçe duvarını yıkturamadık. (...) Bana rahatsızlık veren bir de şu var. Cemaatle bizim çok bir işimiz yok ama cemaat bizi dışlıyor. Müşteri telefon açıyor camiye giremiyoruz beynamazın teki diyor. Halbuki ben çocuklar görsün diye eve gidiyorum.” G 14

“Cemaatle uğraşmak mesele abi. Herkesin gözü var, herkes yönetici, herkes başkan. Benim paramla yapıldı, cemaatin parasıyla yapıldı gibi çok sıkıntı var.” G 15

Cami dernekleri ile yaşadıkları sıkıntılara rağmen görüşülen iki esnaf da dükkan mülkiyetini üzerine almayı düşünmemektedir. G 14’ün bu düşüncede olmasının nedeni İslam toplumlarına hakim olan vakıf anlayışıdır. G 15 ise daha çok çevre baskısı gibi pratik sebeplerden dükkan mülkiyetini üzerine almayı düşünmemektedir.

“Düşünmem, vakıf malı alınır mı ya? Kesinlikle ona karşıyım ben. Vakıf malı satılamaz. Param olsa da almam, vakfın iğnesinin satılmasına karşıyım.” G 14

“Hayatta almam, hayatta almam. Kimse sana doğru bakmaz menfaatçi gözüyle bakar.” G 15

Bu durumda muhatap olmaya devam edecekleri dernek başkanlarından temel beklentileri ise yönetimde istişareye önem vermeleri, tekebbüre kapılamamalarıdır.

“Derneklerin olumlu yönleri de var olumsuz yönleri de var. Mesela olumlu yönleri dernek adına olduğu zaman camilerde daha iyi hizmet oluyor, hizmet açısından. Gelir açısından dernekler daha şey. ama öbür açıdan dernek başkanlarının bazıları bizim tarzımızdaki iş yerlerine sıkıntılar yaratıyor. Kendi kafasına göre şartlar oluşturuyor, caminin altındaki bir esnaf olarak o şartlardan birazcık sıkıntılar oluşuyor. Dernek başkanı kendi başına karar alabiliyor, diğer üyelere sormadan. Onlar da hem üyeleri hem esnafı zor duruma sokuyor. Derneklerden beklentim yapılan hizmetin düzenli ve tek sefer yapılması, boşa çarçur edilmemesi, yapılacak işin daha düzgün daha sağlıklı düşünülerek tek başına karar vermeden olumlu herkesin düşüncesini alarak yapılması.” G 14

“Eğer başkana itaat etmezsen başkan senin aleyhinde konuşuyor. Cemaat şöyle konuşuyor, esnafı konuşuyor. Cemaat imamı konuşuyor, bak o da sıkıntı. Onun da sıkıntılar var. Dedikoducu bir yer.” G 15

Görüşülen sivil unsurlar da camiye kamusal alan olarak algılamakta, camiye var eden özel kurumlar olan cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin varlıklarını olumsuzlamakla birlikte cami üzerindeki haklarını sınırlamaktadırlar. Ayrıca söz konusu derneklerin cami müstemilatına eklenen ticari yapılar aracılığıyla kendi kendilerine yeter bir pozisyona kavuşmasını görüşülen kamu kesimi mensuplarının aksine olumlu karşılamaktadırlar.

4.3.4. Cami Derneklerinin Kendilerine Bakışı

Çalışmada cami yaptırma ve yaşatma derneklerinde yöneticilik yapan kişilerle de görüşülmüş, bu kişilerin sözü edilen derneklere bakışı da sorgulanmak istenmiştir. Türk tarzı sivil toplum kuruluşlarında sıkça görülen kendileri hakkında konuşmama davranışı bu kişilerde de gözlemlenmiş, kişilerin yöneticisi oldukları derneklerle ilgili konuşma süreleri imamlar ve DİB hakkındaki konuşma sürelerinin yanında kısa kalmıştır.

Camilerin inşası çalışma boyunca vurgulandığı gibi daha çok sivil kaynakların kullanımı ile yapılmışsa da bu sivil kaynaklar, sadece cami derneklerinden oluşmamakta; vakıflar, şahıslar, yöre halkının insiyatifleri, işletmeler gibi çeşitli kurumlar tarafından sağlanabilmektedir (Onay, 2008: 111). Özellikle 1950’li yıllara yaklaşılırken cami derneklerinin sayısında bir artış gözlenmiş (Arslanel, 2017: 139), günümüzde ise cami derneklerin çeşitlilik içindeki toplam payı artmış, cami inşaatı ve sonrası süreçlerde cami derneklerinin kurulması adeta norm halini almıştır. Bu durumun oluşmasında birçok etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki 9 caminin inşaatında aktif rol alan G 9’a göre toplumsal güvenin azalmasıdır. G 9 inşaatında rol aldığı ilk üç caminin inşaatını dernek kurmadan tamamladığını sonrakilerde ise dernek kurmak zorunda kaldığını şu cümlelerle belirtmektedir:

“Aşağı yukarı 9 caminin inşaatını bitirdim. 4 derneğin başkanlığını yaptım. 3 tanesini dernek kurmadan bitirdim. Şimdikilere dernek kurdum. Dernek olmadan şimdi olmaz artık. Önceden bundan 7 - 8 sene evvel derneksiz de cami yapardık. Mimardan bir proje alıp, yapıyorduk. Zaten belirli bir kesim, ne verirse versin hiç arkasına bakmaz zaten. Şimdi ben o camileri yaparken öyle insanlar geldi ki... Mesela bir bayan geldi, tesettürlü bir bayan, dedi ki ben bir hayır yapacağım.

Kolunu sıvadı altı tane burma bilezik, çıkarttı bunları bu camiye harca hacı dedi. Ne sen beni gördün, ne de ben para verdim dedi. Güven ayrı bir şey. Ben çok cami yaptırdığım için bazı insanlar beni bilirler, gelir parayı bırakır makbuz falan almadan giderler. Ama bazı adam var elli lira verir, makbuz için bakınır durur. Tabi güven biraz azalmaya başlamıştır. Zaten piyasa çalışmıyor, piyasada hiç para yok, adamların hayır verecek de bir şeyleri yok. Camilerin derneklerinin olmasında fayda var.” G 9

Toplumsal güvenin azalmasına karşılık dernekler denetlenebilir oluşlarıyla bu güvenin yeniden inşasında ve sosyal hizmetlerin yürütülmesi hususunda devreye girmişlerdir.

“Şu ortamda cami derneği olması lazım. Çünkü işte burada toplanan bağışlar yardımlar da kontrol altında olması lazım, bunların makbuzları kesilmesi lazım mutlaka dernek tarafından. İmamın sorumluluğunda olmuş olsa bunun makbuzu kesilmiş olmayacak. o zaman hesabı kontrolü kim yapacak? Devletin elini atmadığı bu ortamda derneğin mutlaka olması lazım.” G 7

“Valla ben senede iki sefer denetimden geçiyorum. Ha yamuk yıllık yapanları da duyuyoruz ama onlara da müdahil oluyorlar ceza kesiyorlar. Yeterli oluyor, devletin fazla müdahil olması da iyi değil ama denetimi de bırakmayacak. Benim buraya geldiler, yerinde inceleme yaptılar.” G 8

“Tabi şimdiki camiler büyük 1.000 metrekare büyük. Cami büyük olunca paraları da büyük oluyor. Derneğin olayı şu; alacağımız her parayı makbuzla alırız, makbuzla veririz. Dernek olmasa parayı alırsın, ama adam mutmain olmaz. Niye? Biz parayı verdik ama bu adama, bu adam buraya mı harcadı, başka yere mi harcadı? İnsanların kalbine şüphe düşer. Ama makbuz olursa, elinde makbuz hesap soran olursa bakarız, şu kadar gelirimiz var bu kadar giderimiz var.” G 9

Derneklerin denetimi resmi olarak eski ismi Dernekler Masası olan Sivil Toplumla İlişkiler Müdürlükleri aracılığıyla yapılmaktadır. Bununla birlikte dernek yöneticileri ve bilinçli vatandaşlar da denetimin doğal bir parçasını oluşturmaktadır.

“Ancak şimdi siz dernek başkanısınız elinizde makbuzunuz var, sanayiye gitmişsiniz. Filan camiye yardım istemişsiniz ve filan camiye yardım almışsınız 50 lira. Bu 50 liranın denetimini Dernekler Masası yapacak. Derneklerin denetim ve yönetimi Dernekler Masasına ait. Çünkü Dernekler Masası kanunla kurulmuştur ve bildiğim kadarıyla İçişleri Bakanlığı'na bağlı.” G 3

“Dernek olmazsa insanlarda güven az olur, azalır. Tapuyu şahsa verse, o şahsa kimse hesap soramaz. Adam satar mülkü parasını kullanır, araba alır satar cebine para kor. Kim hesap soracak? Soramaz kimse. Ama dernek olursa hesap sorarlar. Buraya bir tarla verildi, satıldı, sen bu parayı ne yaptın der yönetim kurulu. O zaman hesap verirsin, bak burada yönetim kurulu var, kararlar satıldı parasıyla şunlar şunlar alındı derneğe.” G 9

“Adam parayı vermiş, makbuzumu soruyor. Haklı, makbuz olmasa parayı kendine mi harcadın camiye mi harcadın nereden bilsin? Bana mesela yönetimden biri yada imam şu kadarlık makbuz kes dediğinde parayı görmeden kesmem makbuzu.” G 11

G 9’un ifadelerinde dikkat çeken bir diğer husus kararların, derneklerin yönetim kurulları aracılığı ile alınmasıdır. Çalışma esnasında da görüldüğü üzere büyük harcamalar, isim değişikliği vb. büyük ve önemli kararlar genellikle derneklerin yönetim kurullarında ele alınarak verilmektedir. Küçük eksikliklerin giderilmesi hususunda ise o sırada dernek binasında mevcut olan dernek üyelerinin karar almasıyla işler hızlandırılmaktadır.

“Toplanıyoruz, yani 20-21 kişi çoğunluk sağlıyoruz kararı alıyoruz. Ama ufak işlerde genelde başkanla ikimiz. Tamamen güven meselesi bu.” G 11

Burada Türk tarzı sivil toplum kuruluşlarında görülen bir diğer özellik olan söz hakkının sorumlulukla dengeli bir şekilde dağılımına dayanan bir demokrasi anlayışı göze çarpmaktadır. Uluslararası literatürde “sorumlu topluluk” ve “sorumlu birey” kavramaları ile ifade edilen bu demokrasi anlayışı kişilerle topluluklar arasında sorumluluğa dayanan bir dengeyi esas alır (Sarıbay, 2014: 295). Bu derneklerde de karar alıcı mekanizma genellikle en büyük sorumluluğu üstlenen başkan olmakta, fakat sorumluluğu üstlenen diğer yöneticiler de kendi kararlarını alabilmektedirler. Örneğin bir dernek başkan yardımcısı olan G 11 imamla yaşadığı bir problemde dernek başkanın aksi yöndeki kararına rağmen etrafına topladığı dernek üyeleri ile birlikte imamı şikayet etmiştir.

“İmamı şikayet ederken başkana sordum, etme dedi. Ama dinlemedim, gittik. Önce vilayete, sonra müftülüğe şikayet ettik 5-6 kişi.” G 11

Buradaki dernek başkanında görüldüğü gibi dernek yöneticilerinin imamlarla yaşadıkları sorunları çözmede önceliği sorunları üst mercilere şikayet etmeden, kendi aralarında çözmek şeklinde olmaktadır. Bu durum sivil toplumun sorunları çözmede bir ara tabaka oluşturmasına (Arslanel, 2017: 76) örnek olarak gösterilebilir.

Cami derneği yöneticilerinin kendilerine yönelik özeleştirimleri de bulunmaktadır. Bu özeleştirimler maddi kaynakların kullanımını konusunda yoğunlaşmaktadır. Maddi kaynakların bilinçsiz kullanımını, kaynakların nadiren de olsa zimmete geçirilmesi ve israf bu eleştirilerin odağındadır.

“Dernekler bana göre fazla geliri varsa parayı bankada tutmamalı. Fakir öğrencilere, ihtiyaç sahibi olup da evlenemeyenlere yardımcı olmalı. Sonuçta bu para, milletin parası. Dernek başkanları eğitimsiz olduğundan dolayı bunu böyle yapmıyorlar. Ben daha önce bunu birkaç defa teklif ettim dernek başkanı karşı çıktı mesela. Derneğin statüsünde de tüzüğünde de var zaten. Ama orayı yöneten insanların daha bilgili kültürlü olması, imam kardeşlerimizin bunlara öncülük etmesi lazım.” G 7

“Zor bir soru. Ben kendimiz Allah rızası için, burada yaşamadık ama öbür camilerde yaşadık, şunları duyduk hem yiyelim hem camiye yapalım. Çoğunluğu dernekler olarak yerinde kullanmaya gayret eder. İstisnalar kaideyi bozmaz.” G 8

“(Kaynakların verimliliği için) Yüzde 50 yüzde 50 diyorum. Yüzde 100 kullanıldığından emin değilim yani. Çünkü görüyorum çok israf oluyor. Sök yap Sök yap Sök yap.” G 10

Dernek yöneticileri bu konular başta olmak üzere bütün konularda devletin kendilerini denetlemesinden rahatsızlık duymamakta bilakis bunu kendileri istemektedirler. Türk tarzı sivil toplum kuruluşlarının devlete karşı bu edilgen tutumu eleştirilmektedir fakat, sivil toplum devletten özerkleşmeyi gerektirse de devletten uzaklaşma ve yabancılaşmayı şart koşmaz (Arslanel, 2017: 12). Aynı şekilde cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin yöneticileri de Milli Emlak ve müftülük gibi kurumlarla sorun yaşadıklarını ifade etmekten çekinmemekte bununla birlikte belediyelerin kendilerine yardımcı olduğunu belirtmekten de geri durmamaktadırlar. Ayrıca din hizmetlerinin yerine getirilmesinde de devletin varlığını değişik nedenlerle zaruri görmektedirler.

“Buranın korunulması, yaşatılması da, az evvel ifade ettik yukarıda, elbette derneklerin kurulması lazım ama o derneklere tam yetki değil belli bir yetki verilmesi lazım.” G 7

“Devletin yaptırıcı gücü olacak. Devlet bırakınca herkes bir yana çeker, burada çeşitli gruplar var herkes bir yana çeker. Denetimde olduğu zaman çok faydaları oluyor. Kendinde bir şey görüyorsun, yanlış yaparsam milletin yüzüne bakamam. Devlet elini çekerse kontrolsüz kalır, problem olur.” G 8

“Devlet işi tamamen bize bıraksa olmaz. Niye olmaz? Biz zaten yakıt parasını karşılayamıyoruz.” G 11

Görüldüğü gibi aynı zamanda bir camide imam olarak görev yapan ve dernek başkanı olan G 7 derneklere verilen yetkilerin sınırlandırılmasını istemekte; G 8 dini konulardaki aşırı farklılaşmanın önüne geçmek ve denetimi sağlamak için, G 11 ise camilerin finansmanında derneklerin eksik kaldığı noktaların tamamlanması için devletin bu alandaki varlığını zorunlu bulmaktadır.

Kısaca cami derneği yöneticileri; din hizmetlerinin yürütülmesinde hayati önemi olan camilerin toplumsal güven eşliğinde inşası için sorumluluğu esas alan bir demokrasi anlayışı ile idaresini yürüttükleri cami derneklerinin varlığını, bu derneklerin denetlenmesi ve din hizmetlerinin düzenlenmesinde devletin müdahalesini zaruri olarak görmektedirler.

4.3.5. Karşılıklı Beklentiler

Mevcut durum gereği birlikte çalışmak zorunda olan müftülük personeli, imamlar ve cami yaptırma ve yaşatma derneği yöneticilerinin karşılıklı olarak birbirlerinden beklentileri bulunmaktadır. Öncelikle müftülük yetkililerinin cami derneklerinden beklentilerine baktığımızda bu beklentilerin derneklerin iç işlerine müdahil olan ve günümüzde geçerli sivil toplum devlet ilişkisi formlarına uygun olmayan beklentiler olduğunu görmekteyiz. Ayrıca G 1 tarafından dile getirilen önerinin pratikte uygulandığında sorunları çözmeye yetmediği çalışma esnasında görülmüştür.

“Beklentimiz cami derneklerinin otomatik olarak başkanı caminin görevlisi olmalıdır. Tüzüğe şöyle bir madde konabilir: Caminin dernek başkanı caminin imam-hatibi ya da müezzin-kayyımıdır, isim söylemeden. Bu imam vardır o derneğin başkanıdır, yarın bu imam gider başka bir imam gelir o derneğin otomatik başkanı olur. TDV şubelerindeki sistemin

getirilmesi. Mesela TDV'nin buradaki temsilcisi kim? Müftü, başkanı müftü. Bu müftü gidiyor başka bir müftü geliyor otomatikman seçim yapılmadan o başkan oluyor. Yani bu sistem uygulanabilir. En iyi çözüm otomatikman derneğe din görevlisinin başkan olması. Şu an seçimle olan var. Ama o durum riskli. Benim dediğim atanmış olan imam dernek başkanı olunca hizmet tek elden çıkıyor.” G 1

“Cami derneklerinin dernek başkanları, çalışan aktif kişilerden oluşmalı. Emekli olmamalı. Cami dernek başkanlarının cami imamına karşı tavrı bazen hoca niteliğinde, bazen de amir niteliğinde. Bu ancak çalışan, yeterli tahsil görmüş ve sosyal kişilerden oluşan dernek başkanlarıyla önlenir. Şu andaki dernek başkanları genelde emekli olmuş, yüzde 98'i emeklidir. Kamu kurum ve kuruluşundan emeklidir. Yani bunun çözüm önerisi sadece şu dernek başkanlarının da tahsil düzeyini yerine getirmesi lazım. Tahsili şu: dini tahsil öncelikle. Bak banka memuru var, polis var değişik meslek gruplarından cami cemaatına cami derneğine uzak. Ama bunlar bizim kardeşlerimiz, cemaat. Emekli olduktan sonra cami ile içiçe geçiyor. Geliyor, polis emeklisi ya.. Yani en asgarisi imam imamdır, cemaat cemaattır. Bunu bilmiyoruz biz. Ama ilişkiler açısından caminin belki şunu söyleyeyim mihraba mihrap diyecek nitelikte birileri olmalı dernekte. Sadece inşaatına meyletmeler. Caminin dışıyla ilgili her hususta onlardan yardım alınabilir ama içiyle ilgili hususta kesinlikle dernek başkanlarının bir hükmü olmamalı.” G 3

İmamların cami dernekleri ile ilgili beklentilerine göz atacak olursak, kimi imamların bu derneklerden beklentileri realist ve gerçekleştirilebilir düzeyde iken kimi imamların beklentileri derneklerin varlık şartlarına ters ve gerçekleştirilmesi mümkün olmayan beklentilerdir.

“Beklentimiz cami hizmetlerinde yani cami hizmetleri tek kelimeyle faydalı olan her şeyde olumlu katkılar sunması gerekir. Gerek moral olarak gerekse efendime söyleyeyim çok fazla bir maddi kaynak falan da beklemiyoruz yani. (...)Samimi olmaları lazım. Bir bütünün parçası olarak bakıldığı sürece, sen bana lazımsın ben sana lazımım. Biraz önce imamla dernek başkanı tanımında yaptığımız gibi birbirine ihtiyaç, birlikte hizmet yapabileceğimizi topluma hizmet edebileceğimizi. Bu minvalde Diyanet'le dernekler gerçekten birbirini iyi anlamalı, birbirine doğru bilgiler vermeli. Amacımız ne? Topluma hizmet etmek. Kurum olarak sen de şahıs olarak, o da bir kurum sayılır küçük bir kurum, böyle samimi iyi niyetli olurlarsa birbiriyle anlaşılırlarsa birbirlerini düşman gibi görmemesi lazım. Yani sen beni denetliyorsun bilmem işte şöyle böyle deyip de o düşüncede olursa hizmet olmaz.” G 4

“Bana karıştıkları yok. Zaten bana bir şey yaptıkları da yok. 3 ay fatura ödediler tamam. Devretsinler bana camiyi tamam.”
G 5

Başta imamla iş birliği yapacak, ben değil. İmam zaten ben demez, onu her yerden bağlıyor. (...) Cemaatin dik durabilmesi için de o dernek başkan ve başkan yardımcıları birkaç üyeyi de toplantılara çağırıp bilgilendirirse onların hukuka aykırı davrandığı zaman onları bildirirse o çok faydalı olur. (...) Oradaki Diyanet görevlisi olarak imamlara ve müezzinlere karşı görevli olanlara karşı dikkatli davranmaları...” G 6

Görüldüğü gibi G 4 ve G 6'nın derneklerden beklentileri makuldür. İmamlarla uyumlu bir şekilde çalışarak onların iş motivasyonuna katkı sağlamaları, imamlara karşı asgari saygı kurallarına uymaları ve resmi dernek üyesi olmamakla birlikte derneğin doğal bir parçası sayılabilecek cami cemaatini doğru bir şekilde bilgilendirmeleri dernekler tarafından gerçekleştirilebilecek hatta gerçekleştirilmesi gereken hususlardır. Bununla birlikte G 5 derneklerin varoluşlarına kast etmekte, kendi kendilerini fesh etmelerini beklemektedir ki bu beklentinin dernekler tarafından gerçekleştirilmesi mümkün görünmemektedir.

Toplumda ayrı dini bir önemi olan camilerde görev yapan imamlara, toplumun bakışı sıradan bir devlet memuru olmanın ötesindedir. Görüşmecilerimiz, toplumun imamlardan beklentileri ile ilgili şunları ifade etmişlerdir:

“Camideki görevlinin asıl amacı namaz kıldırmak olmamalı. Camideki görevli o mahallenin o köyün ya da bulunduğu ortamın her şeyiyle ilgilenmeli toplumun her şeyiyle ilgilenen bir yapısı olmalı. Yani topluma açık olmalı. Camiyi özellikle çocuklara gençlere sevdirmeye konusunda önemli adımlar atmalı.” G 2

“Beklentilerden başlayacak olursak birinci toplumun temel beklentisi imama bakışı genel olarak imam cenaze olduğu zaman cenazemizi yıkayacak, düğünümüz olduğu zaman gelip duasını yapacak, nikahı kıyacak, sünnetlerde dua yapacak mevlid okuyacak. Çocuğumuzla yazın ilgilenecek, dini eğitimi verecek. İmam sosyal olarak cemaate yakın olmalı, dinlemeli, hal hatır sormalı. Yani manevi bir rehber olarak da bakıyorlar yani. Hastalandığı zaman ziyarete gelinmesini istiyor. Yanında olmasını istiyor. Bizim vazifemizde cemaatin ihtiyacı olan şeylerde vaktimi nispetinde bilgimiz nispetinde yardımcı olmak.” G 4

“İmamların görünürde sıkıntısı çok, öğretmenler gibi değil. Benim sabah mesaim belli olmaz akşam belli olmaz. Adam saat akşam 12'de kapını çalar, hocam benim hastam var bir

okuyuver. Sabah namazında gelir cenazem var bir sela veriver. Düğünüm var gel benimle. Akşam onunda düğünü var gel benimle. Gitmesen bir dert gitsen bir dert.” G 5

“İmam önder, imam rehber. Cemaat şunu istiyor; öncelikli vazife devam. Camiyi devamlı açık bulundursun, namaz vakitlerinden önce cami açılsın. Hadis, Tefsir, ilmihal gibi bilgiler bize öğretilsin. İkincisi de benim imamım benim cenazeme iştirak etsin, düğünüm varsa düğünüme gelsin, çocuğum olduğu zaman veya hastalandığım zaman beni hastahanedeki ziyaret etsin. İmamın sosyal olmasını istiyor cemaat. Ha keza mahallede bulunan esnaf, haftada bir de olsa hatta ayda bir de olsa kendisini bir ziyaret etmesini istiyor imamın ve imama gerçekten çok önemli sorular soruyorlar orada. İmamın cemaatiyle uyumlu olması lazım, uyum çok önemli. Bir de imamın namazı kıldırıp camiyi kilitleyip eve gitmemesi lazım, cemaatin içerisine girip cemaatle dertlenmesi lazım.” G 7

“İmamlar aktif olmalı, toplumu yönlendirmeli. Haftalık sohbetler yapmalı. Ya da özel gecelerde falan sakalı şerif getirelim, hatip getirelim, faaliyet yapalım deseler ben memnun olurum.” G 8

“Camiiyi açacak, süpürecek, orada yatsıya kadar duracak. İmamlar vazifelerine devam etsin. Hadisleri anlatması lazım. Daha çok mucizeleri anlatması lazım, vatandaşın kafasına mucizeler girer.” G 9

“İmam dediğin adam satıcı olacak satıcı. Satıcı olacak ki ben bir şeyler alacağım. Biz ilkokul çat pat bitirdik, ailelerimiz işten güçten dolayı Kuran kursuna falan göndermedi. Ben bilmediklerimi sormak istiyorum hocaya, bilmediğim çok şey var benim. Hoca dediğin zaman burada bir sohbeta açılacak. Cuma hutbesine çıkınca, hutbeyi hik mik demeden güzel okuyacak.” G 11

“Din görevlisinden beklentimiz işte: zaten namazı kıldırması gerektiğini kıldırıyor. daha fazla cemaatle haşır neşir olması, işte cemaatle daha böyle, her şeyini bilmesi. Cenazesinde cenazesini, hastasında hastasını bilmesi. Ziyaretler etmesi.” G 14

Toplumun farklı kesimlerini temsil eden görüşmecilerimizin isteklerini incelediğimizde cami görevlilerinin dini ritüellerin zamanında ve düzgün bir şekilde yapılmasını sağlamakla birlikte sosyal olarak da aktif olmalarını, camilerinin bulunduğu bölgedeki insanlarla sıkı ilişkiler içinde olmalarını, bu insanların düğün, cenaze vb. sosyal organizasyonlarına iştirak etmelerini, mahallede bulunan çocukların

eğitiminde rol almalarını, dinin topluma hitap eden farklı öğelerini belirli periyotlarda düzenlenmiş programlarla insanlara anlatmalarını bekleediklerini görebiliriz.

Derneklerin imamlardan beklentilerini ise şöyle sıralamak mümkündür:

1. Camiyi ezan vaktinden önce açmak ve vaktinde kapatmak
2. Camiyi temiz tutmak
3. Cami derneklerinin gerçekleştirmek istedikleri programlara katkı sunmak
4. Caminin dış tezyinat gibi fiziki değişiklikleri hususunda derneğin işine karışmamak
5. Derneklerle uyumlu bir şekilde çalışmak
6. Görevleri ile ilgili aldıkları inisiyatiflerde derneği bilgilendirmek.

Bu isteklerden de 1, 2, ve 5 numaralı istekler imamların zaten görev tanımları ile uyumlu bir şekilde gerçekleştirmeleri gereken istekler iken; 3, 4 ve 6 numaralı istekler imamların kanunla belirtilen görevleri ile çeliştikleri gibi kimi durumlarda bir sonraki başlıkta belirtilen sorunlara sebebiyet verebilmektedir. Bu durumlarda cami derneği yöneticilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan ve başkanlığın ilçedeki temsilci olan müftülüklerden beklentileri ortaya çıkmaktadır.

“Diyanet burnunu camilere sokmasın. Ankara’da, ilçe müftülüğü de görevini yapsın. Buranın kırığıyla çıkığıyla herşeyiyle biz ilgileniyoruz. ha dediğim gibi devlet denetimini benim üstümden eksik etmesin. Hepimiz insanız nefis taşıyoruz, hele şimdi iyice maddeselleştik. Para herşeyi bozuyor. Ondan dolayı devlet denetimi yapacak, ama burnunu da sokmayacak, ben bu işi yaparım demeyecek. Bak, camimiz inşaat olmasına rağmen her yer tertemiz. Ama derneği olmayan camilere bak, müftülüğün baktığı camilere git, belki imam camiyi temizlese de tuvaletleri perperişan duruyor. (...) Benim şahsi düşüncem, daha sıkı ilişkiler olmalı. Derdimi daha çok anlatabilmeliyim, o beni daha çok dinlemeli. Böylece daha çok iş ortaya çıkar. (...) Ben şahsi olarak etkileniyorum Diyanet'in camide etkinlik yapmamıza izin vermemesinden. Aktif olduğu sürece Müftülük de devlet de karışmasın. Yanlış yaparsa cezanın en büyüğünü versin. Onun haricinde karışmamalı devlet işine bakmalı. Devlet organize edici olacak, takip edici olacak, denetleyici olacak. (...) Cemaate sorulmalı, yerinde denetim olmalı. Müftülük hocayı denetleyecekse, müftülükten tanıdığı bir görevli de olmamalı. Müftülük kurumlar arası yazışma ile başka kurumlardan denetçi istemeli. O denetçi gelip cemaate sormalı, raporunu yazmalı. Imam onu tanınamalı, tanırsa ahbap çavuş ilişkisi olur. Müftülükten murakıp geldiği zaman, hoca omzuna elini atıyor, çay ismarlıyor, sonra gidiyor o murakıp.” G 8

“Hoca diyor cemaat gelmedi, cemaat diyor hoca gelmedi. Müftülüğün hocaları kontrol etmesi lazım.” G 9

“İmamlarla sıkıntı yaşıyoruz, müftülüğe şikayet ettik. Müftülük pek ilgilenmiyor. Bir şikayet gelince şuraya bir istihbarat bir adam gönder. (...) Sadece aydınlatmaya değil, ısıtmaya da yardımcı olmalı. Ha vatandaşı kendi haline bırakırsan çok yakar. Denetim halinde destek vermeli. Devletsin sen ya, kurumsun. Ben neyim? Ben bir hiçim, dernek başkanıysam da hiçim.” G 11

Yukarıdaki ifadeler incelendiğinde dernek yöneticilerinin devlet denetimine karşı bir tutumlarının olmadığını aksine hem devlet görevlilerinin hem de kendilerinin devlet tarafından daha sıkı denetlenmesini istediklerini görüyoruz. Bununla birlikte denetim faaliyetlerine halkın da dahil edilmesini, kendileriyle daha fazla diyaloga girilmesini, kendilerine açılan faaliyet alanının genişletilmesini ve sivil topluma yönelik maddi desteklerin artırılmasını beklediklerinin de altı çizilmelidir. Ayrıca cami görevlilerini denetlemekten mesul olan murakıpların bu görevliler tarafından tanınmasının ve karşılıklı ilişkiye girmelerinin denetleme sürecine zarar verdiğini, denetleme süreçlerine cami cemaatinin ve dernek yöneticilerin dahil edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

4.3.6. Sorun Alanları

Yukarıdaki satırlarda birçok sorundan bahsedilmiştir. Bu sorunların içinde yapısal mevzuat kaynaklı sorunlar olduğu gibi gündelik hayatın rutini içinde gelişen çözümü daha kolay olan sorunlar da bulunmaktadır. Bunların içinde en çok vurgulananları sıralamak gerekirse:

- Gerek ilçe müftülüğü personelinin gerek imamların dernek başkanlarının ağzından sıkça kullandığı ve dernek yöneticilerinin de imamlardan duyduklarını belirttikleri **“Ben onun amiriyim”** ifadesinde somutlaşan dernek başkanlarının kendilerini imamların amiri konumunda görmeleri,
- Cami derneklerinin İslam’ın israf etmeme ile ilgili hükümlerine ters uygulamaları ve bu uygulamalara imamların müdahaleleri,
- Cami derneklerinin yönetimi yasalarla DİB’e devredilen camilerin ibadet alanları ile ilgili tasarruflarda bulunma isteği,
- Cami derneklerinin yeterince denetlenmemesi,
- Cami dernek yöneticilerinin bazı imamlarla gereksiz münakaşaları,

- Camilerin özellikle cami müstemilatında yer alan ticari yapıların mülkiyeti ile ilgili sorunlar,
- İmamların cami derneklerine karşı önyargılı bakışı,
- İmamların kendi sorumluluk alanları dışındaki cami yapılarına müdahaleleri olarak sıralanabilir.

4.3.7. Sorunları Çözme Metotları

Çalışma esnasında en çok karşılaşılan sorun tipi imamlar ve cami derneği yöneticileri arasındaki anlaşmazlıklardır. Daha önce müftüler arasında yapılan bir çalışmanın da gösterdiği gibi müftülerin mesailerinde en çok uğraştığı konular arasında imamlar ile cemaat arasındaki anlaşmazlıklar bulunmaktadır (Özdemir, 2007: 109). İlçe müftülüğü personelinin imamlar ve cami dernekleri arasında yaşanan sorunları çözme ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Kanunen dernek başkanına müdahale etme yetkimiz yok. Biz arabuluculuk suretiyle barıştırma yoluna gidiyoruz. Mümkün olmadığı takdirde oradaki görevlimize idari soruşturma açıyoruz. Soruşturma neticesinde bu sorun dernekten anlaşılırsa bunu bir yazıyla Dernekler Müdürlüğü’ne bildiriyoruz. İmamdan kusur gördüysek 657 sayılı devlet memurları kanununun 123. Maddesinde ceza kıstasları var, hangisine uyuyorsa o cezayı veriyoruz. Bazen de din hizmetlerinin daha sağlıklı yürümesi açısından o imamı bir başka yere naklen tayin ettiriyoruz.” G 1

“Yani sorun çok büyük değilse zaten burada zaman zaman oluyor. Çağırıyoruz iki tarafı da imamıdır dernek başkanıdır. Karşılıklı konuşuluyor. Bir çözüm yolu aranmaya bulunmaya çalışılıyor. Çözüm yolu bulunamayacaksa da görevlinin yeri değiştiriliyor. Çünkü diğer türlü daha büyük problemlere sebep olabilir. Cami derneğinin çalışması engellenebilir.” G 2

“(Sıkıntı) Yok, olmaz.” G 3

G 3’ün sorunları inkar edici tavrını bir kenara bırakırsak, G 1 ve G 2’nin ifadelerinde ortaklaşan nokta son kertede haklı olup olmadığına bakılmaksızın imamlarda yer değişikliğine gidilmesinin ilçe müftülüğü tarafından önemli bir sorun çözme metodu olarak görüldüğünü anlayabiliriz ki bu durum imamların yukarıda zikredilen görüşleri ile uyumludur. Bir diğer çözüm metodu ise tarafları bir araya getirme arabuluculuk suretiyle sıkıntının sessiz bir şekilde çözülmesini temin etmeye çalışmaktır. Bununla birlikte cami derneklerinin DİB tarafından denetlenememesi

sorunların çözümü noktasında bir sıkıntıya sebebiyet vermektedir. Gerek imamlar gerekse denetlenecek taraf olan cami derneği yöneticileri, cami yaptırma ve yaşatma dernekleri üzerinde Diyanet İşleri Başkanlığı denetimini desteklemekte, sadece başkanlığın bu işi hakkaniyetli bir şekilde yapmasını istemektedirler.

“İlçe müftülüğü hakkaniyetle denetleyecekse denetlesin, ama onlar yeterince denetlemez.” G 8

İmamların bu konudaki yaklaşımları da ilçe müftülüğünün yaklaşımı ile benzerlik arz etmektedir. İmamlar cami dernekleri ile yaşadıkları sorunları öncelikle kendi yeteneklerini kullanarak suhuletle çözme yoluna gitmektedir.

“İyi ilişkiler kurmazsak iş çok sakat. İnsanlar genelde bencil oluyor. Yeni kendi yetişkin olmayan insan gerektiği kültürü eğitimi almayan insan en ufak bir uyarı büyük bir sana şey olarak bayrak açıyor. Ama ne yapacaksın? Altından girip onun şeyine girip, o sorunu da güzelce çözmek gene bize düşüyor. Adamın anlayacağı dilden o sorunu çözecek. (...) Kendi yöntemlerimiz belli. Sağdan giriyoruz soldan giriyoruz mutlaka onun anlayacağı bir yoldan kendimiz onu çözüyoruz müftülüğe çıkarmadan. Çünkü müftülük bizim kadar bilmez, adamı da bilmez durumunu da bilmez, olayı da bilmez. Ha şikayet olur gider ayrı mesele, onun dışında kendi işimizi kendimiz çözeriz Allah'ın izniyle. Müftülük kaç soruna bakacak. Hangi birini çözecek? Onlar da mecbur diyor imam gitsin.” G 4

Sorunlar konusunda bir diğer yaklaşım G 5'in belirttiği gibi uyumlu olarak hiç sorun çıkarmamaya çalışmaktır. Ya da sıkıntı çıkması muhtemel konularda bir üçüncü taraf olarak diğer taraflar tarafından da o işin uzmanı olarak görülebilecek kişilere danışmaktır.

“Valla genelde uyumlu olmaya bakarım. Nasıl uyumlu olmaya bakarım? Olunacak şey neyse, onların açısından da benim açımdan da derim ki yani şu şöyle yapılırsa izahatla açıklamaya danışırım. Mesela inşaatı. Ya bir bilirkişiye sorarım veya ben bildim havasına girmem. Danışılır yapılır. Tabi söz hakkı onların olduğu için onlar yapar. Kafalarına uyar o zaman yapar. İlmli davranmaya çalışırım direkman yani kafaya geçip de şey yapmaya gerek yok.” G 5

Fakat bu üçüncü taraf olarak genellikle müftülük görülmemektedir. Müftülüğün gerek diğer bürokratik işlerden kaynaklı yoğunluğu, gerekse sorun çözümünde az önce belirtildiği üzere imamların yer değişimini etkili bir çözüm yolu olarak görmesi hem imamların müftülüğe karşı güvenini sarsmakta hem de müftülüğü

bir sorun çözücü merci olarak görmemesine neden olmaktadır. İmamlar personeli oldukları müftülük kurumunun arkalarında durmadığını bilakis önce kendilerini yargıladığını, bu durumun da toplum önünde saygın bir pozisyonda olması gereken imamların konumuna zarar verdiğini düşünmektedirler.

“(Dernek Başkanı) İmamı emir altına alamadı mı hemen karıştırır. Müftülük imama güvenmiyor, E o zaman imam müftülüğe güvenir mi? Müftülük imamla gerçek bir işbirliği içinde değil ki.” (G 6)

“Ben iki ay boyunca soruşturma geçirdim, iki ay boyunca uykularımı kaybettim. Görevde başarısız oldum, psikolojim bozuldu. Haksızlığa uğradım. Benim amirim, benim şefim, benim müdürüm benim arkamda durmadı. Bizim kurumumuz kurum olamadı hala, Milli Eğitim böyle değil, Milli Eğitim çok güzel. Atamalarda mesela. Diyanet'in kurumsallaşması lazım, bu insanları rencide etmemesi lazım. Halkın önüne geçiyoruz imam olarak, millet bize uyuyor. Ama maalesef bizim amirlerimiz de bizi yargılıyor.” G 7

İmamlar arasında yaygın bir şekilde konuşulan bir diğer çözüm yolu imamların cami derneği başkanı olmasıdır. İmamlar bu uygulamayı sivil topluma bir müdahale olarak görmemekte aksine cemaat olumlu karşılandığında bu uygulamayı işlerin tek elden hızlı bir şekilde çözülmesini sağlayan bir çıkar yol olarak görmektedir. Fakat burada karşılaşılan bir diğer ilginç durum, müftülüğün bu durumdaki tutumudur. Müftülükte görüşülen G 1 Türkiye Diyanet Vakfı şube başkanlarının tüzük marifetiyle ilçe müftülerinin olmasını örnek göstererek bu uygulamayı olumlu karşılasa da, imamların ifadelerinden anladığımız özellikle müftülerin bu durumda karşılaştıkları iktidar çıkmazını iyi yönetemedikleridir. Müftüler daha önce belirtildiği gibi görev tanımında kendileri üzerine yüklenmesine karşılık herhangi bir tahsisat verilmeyen camilerin bakımı işini üstlenen dernek başkanlarıyla iyi geçinme ve onlara saygı duyma eğilimindedir. Bununla birlikte kendilerinin altında görev yapan imamlar dernek başkanı olduğunda ilgili kişiye karşı tutumları diğer dernek başkanına olan tutumlarından farklılaşmaktadır. Ayrıca imamların dernek başkanı sıfatıyla karşılaştıkları problemlerde onlara idari soruşturma açıldığı da görülmüştür. Bu durum imamların dernek başkanı olma konusunda daha çekingen kalmasına neden olmaktadır.

“İmamın dernek başkanı olmasına taraftar değilim ben. Orada

sıkıntı yaşanır. İmamların görünürde sıkıntısı çok, öğretmenler gibi değil. Benim sabah mesaim belli olmaz akşam belli olmaz.” (G 5)

“Oldu, ama o zaman da müftülük imamla uğraştı. Çünkü ben müftülüğe bağlıyım ya, dernek başkanı ama müftülüğe bağlı. Dernek müftülüğe bağlı mı? farkı bildin mi? Dernek başkanı sıradan biri olsa gitse ben dernek başkanıym diye ona ayrı bir hürmet iltifat. Sen dernek başkanı olarak imam olarak gitsen memur olarak bakar yine sana. Onun yine amiri. Sen normal dernek statüsü ile onla muhatap olmaz.” G 6

“Şuradaki diğer caminin imamı dernek başkanı olmuş, beraber müftüye gittik. Müftü "Hoca, sana ben istediğim baskıyı yaparım, sen benim personelimsin. Ama bu adama yapamam bu dernek başkanı dışarıdan bir adam" dedi.” G 8

Bir dernek başkanı olan G 8'in müftünün ağzından aktardığı sözler, yukarıda bahsi geçen iktidar çıkmazına işaret etmektedir. Hem imam hem de dernek başkanı olan G 7'nin ifadeleri de bu durumu doğrulamaktadır.

“Önce derneğe üye oldum ben. Ondan sonra belirli bir zaman geçtikten sonra, derneğin genel kurulu oldu. Genel kurulda eski dernek başkanı dedi ki "Hocam, ben yaşım itibariyle artık hizmet edemiyorum, ayaklarım ağrıyor. Ben artık burada çalışamayacağım. Sen şu şu üyelerin içerisinde kafana yatkın olan, iyi çalışabileceğin bir arkadaşı tespit et, ben o arkadaşına görevi devredebeyim" dedi. Sonra ben bir arkadaşına teklif ettim, tamam dedi dernek başkanı oldu. Beni de ikinci dernek başkan yardımcısı olarak yönetim kuruluna aldı. Biz 2011 yılından 2017 yılına kadar beraber çalıştık. Birinci dönemde hiçbir sıkıntı yoktu, çok güzel uyumlu çalıştık. Son zamanlarda vatandaşın vermiş olduğu paralara makbuz kesmemeye başladı. Ben uyardım onu. Bana dedi "Hoca sen hocalığına devam et, benim bu hesap kitap işlerime karışma." Ama ben karışırım dedim, ben yönetimdeyim, benim sorumluluğum var. O gitti beni müftülüğe şikayet etti. Ben de gittim bu mevzuları arz ettim. Oradaki şube müdürü bana "Sen derneğin işlerine karışma" dedi. Ben de camiye döndüm, ikinci vaktinde cemaate çıkmayın dedim, olayları anlatıp ben bu camide çalışmam, gidiyorum dedim. Onlar da "Hocam bir dakika sen nereye gidiyorsun? Bu işi yapan başkası, sen neden gidiyorsun" dediler. 15 - 20 gün sonra olağanüstü genel kurul yaptılar. Ben istemedim, kimse de kabul etmedi görev ortada kaldı. "Hocam bu işi en güzel sen yaparsın" dediler, görev bana kaldı. Normalde ben bugün burada görev yaparım, yarın tayinim çıkar başka camide yaparım. Burası benim babamın malı değil. Ama ben burada hizmet ettim. Seviyorum da, cemaatimi seviyorum, camimi seviyorum, hizmet etmeyi seviyorum. Aktifim elhamdülillah. Müftülüğe gidince bana personel olarak

davrandılar. Ben bunu çok yadırgadım. Bir dernek başkanını karşısına alıyor, efendim her türlü paylaşıyordu. Ama ben onun personeli olduğumdan dolayı bana baskı yaptılar. Dernek başkanı olmamı olumsuz karşıladılar. Benim amirlerim olumsuz karşıladılar hocam. Benim dediğimi yapmazsan ben seni oradan alırım diyor adam, oradan aldığım zaman sen dernek başkanlığını da bırakırsın diyor. Resmen böyle dediler bana. Ben de dedim ben seçilmiş bir adamım dedim, ben sivil toplum örgütüyüm, dikkatli konuşun dedim. (...) Hocam ben uykularımı kaybettim. Ben dernek başkanı olarak Kur'an kursu hocası ile sorun yaşadım, bana imam olduğum için soruşturma açtılar, bu konu beni derinden yaraladı. Ben o yöneticilere hakkımı da helal etmiyorum. Benim yerimi değiştireceklerdi, ben sendikamla konuştum bilgi aldım. Cemaatime durumu açıkladım, biri sağ olsun kalktı "Ben hocamın arkasında duruyorum, sizden de destek bekliyorum. Ben bir imza kampanyası başlatıyorum. Biz hocamızı yedirmeyiz." dedi. Allah razı olsun 178 tane imza topladılar. Müftü beyle görüştüler, 12 kişilik bir ekip oluştu, gittiler müftü beyle görüşüp imzaları teslim ettiler, hocamız hakkında bir işlem yaparsanız Ankara'ya kadar gideriz demişler. Müftümüz iyi, onunla bir sıkıntımız yok Allah razı olsun, demiş ki: "Arkadaşlar ben 4 yıldan beri Selçuklu'da Müftülük yapıyorum, böyle cemaatini arkasına alan bir imam görmedim bugüne kadar." G 7

Bu ifadeler incelendiğinde imamların dernek başkanı olmasının, müftülük nezdinde bir rol çatışmasına neden olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte devlete en çok bağlı olması gereken bir devlet memurunun da sivil toplum bilinci olduğunu, devletle karşı karşıya geldiğinde kendi sınırını ifade etmekte sakınca görmediğini görebilmekteyiz. Aynı şekilde diğer dernek yöneticileri de özellikle ikinci bölümde ifade edilen 2007 yasasında öngörüldüğü gibi dernek mülkiyetlerinin tamamen devlete devredilmesi ve TDV tarafından camilerden sergi usulü toplanan paraların camiler arasındaki dağıtımı ile ilgili sorularımıza verdikleri cevaplarda kendi varlıklarına kast edildiğinde yasal sınırlar dahilinde mücadeleden çekinmediklerini ifade etmektedirler.

"Öyle bir yasa olursa, amenna. Şeriatın kestiği parmak acımaz. Bütün camilerde böyle bir kanun varmış, yapacağımız hiçbir şey yok vereceğiz. Ama bence böyle bir yasa çıkmamalı, Diyanet gelirlerin tamamına el koymamalı, yüzde ellisini ben alırım yüzde ellisi cami derneğine kalsın diye bir şey olabilir." G 7

"Dernek başkanlığını bırakmam ama böyle bir durumun olmasını hiç istemem. Böyle bir yasa geçerse şevkimizi kırar tabi. Senin üstünde baskı kuracak, sen de istediğini

yapamayacaksın. Üzerinde eli olacak seni fırıldak gibi döndürecek. Sen hiçbir şey yapamayacan, hizmet edecem desen edemeyecen. Mesela biz aşağıya arka tarafa morg yaptık, herşeyi dört dörtlük. Bunu Ankara'dan gel Diyanete yap bu işi desen, yapmaz. Benim elimden burayı aldığı zaman, ben burayı kontrol edeceğim dediği zaman elbette sen de yorulursun. çünkü üzerinde sürekli bir baskı hissedersin. bir şey yapamazsın. İnşallah öyle bir şey olmaz. Ama Türkiye'de olur mu olur. Mesela biz cami altında dükkan yapmak için görüştük, olmaz dedi Diyanet, ticari altında hiç bir şey yapamazsın yoksa ruhsat vermem diyor. Diğer camide kaçak yaptık, iyi kötü camiyi bitirip, Belediyeye yazı yazdık, onlar Milli Emlak'a yazdı. Kaç yıllığına ucuz bir fiyata kullanımı bize verdiler. (...) Diyanet Vakfi siyasi kararlar alabiliyor. Nüfuzlu insanlar müftülüğe gidince onlara daha çok destek çıkılıyor, bana o kadar destek çıkılmıyor. Bir dengesizlik var.” G 8

“Tabi biraz kırılır şevkimiz. Böyle bir kanun çıksa camilere ters olur. Mesela Bosna Hersek Mahallesiinde bir caminin 8 - 10 tane dükkanı var. Bu dükkanlardan kira alıyorlar. bu parayla da camileri ısıtmayı, ısıtmayı bunları yapıyorlar. Bu dükkanlar Diyanet Vakfi'na devrolduğunda ben camilerin iyi çalışacağını sanmıyorum. Dernek başkanlıklarından, insanlar maaş alıyor mu tam bilmiyorum ama ben alanlar varmış diye duydum. Ben almam, ben cebimden harcarım 1 lirası nasip olmaz. Tamam camilerin mallarının hepsini vakıflara devredelim de, vakıflar kendi mallarının takibini yapamıyor ki. Malları vakıflara devretsen vakıflar bakmaz. Müftülüğe devretsen müftülük de bakmaz. O para da yetmez ki müftülüğe. (...) TDV paraları toplar, ben daha kaç sefer oradan talep ettiysem de daha bir lira para almadım. Çünkü o parayı almanın prosedürü çok. Kendilerine kullanıyorlar, kendileri mercedeslerle gezerler. Çok nadir derneklere verirler. O da tanıdığın falan varsa ya da kavga dövüş edersen.” G 9

“El koyarsa karşılığında ben de hizmet almak beklerim. Ver al. Hiç bir şey hissetmem, hizmet yapmazsın, hizmet olmaz. Ama benim dönemimde böyle bir şey olsa, mücadele ederdim. Sonuna kadar mücadele ederdim. dükkanları neye verecem? Ha buraları gerçi alamaz, çoğu caminin yeri Milli Emlak'a ait arsası onlardan mecbur alıyor müftülük. Buranın ki derneğe ait tapusu, özel yani. Dernek adına kayıtlı, belediyeden alınmış yani tapusu. En başta belediyeninmiş bura Selçuklu Belediyesi'nden almışlar o zaman. Bu iş böyle ben müftülüğe güvenmiyorum. Şurayı yaparken rahmetli eski müftüye gittim, valilikten yardım için aldığım izni verdim. Tamam dedi, sana 3.000 lira para vereceğim dedi, hocam niye 3.000 lira para veriyorsun, ben ne yapacağım 3.000 lirayı dedim. Senede 2 sefer yardım alma hakkın var, sonra bir daha alamıyorsun. Ben dedim kaç tane cami var hocam dedim 300 küsur tane. Benden başka toplanacak yardım var mı? Bir cami daha var dedi. E o zamanı parasıyla 30.000 lira para ediyor bana 15.000 lira para

vereceksin dedim. Ya bir sen misin dedi, valla bir seni bir beni bilmem, ben 10.000 lira para isterim en az dedim. "Git dedi sen manyak mısın?" dedi. "Valla manyak deli buraya geldim" dedim. "Kalk kalk" dedi, "Kalkmıyorum kimin yerinden kovuyorsun sen beni" dedim ya, bu makam kimin dedim, biz olmasak kim oturtacak seni buraya. Bir çay söyledi bana," hangi okul mezunusun?" dedi, ilkokul mezunuyum dedim. Sana biri akıl vermiş, hem de buradan müftülükten dedi, kimse akıl vermedi benim aklım bana yeter dedim. "Sana en fazla 7.000 lira veririm ama sen mert bir çocuğa benziyorsun senin camine ikinci bir sergi açtıracağım 3 ayın içinde" dedi. Yani dövüürsen alıyorsun." G 10

"Olmaz öyle, müftülük arasa bir dernek başkanını nerede bulacak? Bir dernek odası olması iyidir." G 11

Bununla birlikte dernek başkanları da daha çok yüzyüze geldikleri imamlarla ilgili sorunlarında önceliği suhuletle çözmeye vermekte, sorunla baş edemediklerinde ise sorunun muhatabı olan DİB'e ya da diğer devlet kurumlarına başvurumaktadırlar.

"Sorun yaşadık da. Ama şahsımla ilgili söylüyorum her dernek başkanı benim gibi düşünmez. Ben ufaklıktan beri dernek, vakıf işlerinin içinde olduğum için farklı düşünüyorum. Müftü hocaya dedim ki aşağıya Kur'an kursu, kreş, bir de spor salonu yapmak istiyorum dedim. "Spor salonu nereden icap etti" dedi. "Ben öyle düşünüyorum, gençliği başka türlü toplayamam" dedim. Belediyede bu işleri yaptım, sarhoşla ayyaşla, hatta eroincisi ile bile samimi oldum, bıraktırdım da hamdolsun. İmam benim komşum aynı zamanda, üstelik genç benden. Hemen şikayet etmem, biraz idare ederim idare edebildiğim kadar. Başka camide sıkıntı oldu, genç bir imam geldi. Ben caminin imamıyım diye kamet getiren, namaz kıldırın, ezan okuyan amcalara karıştı. Ben araya girdim, "hocam sen gençsin sen böyle yapma" dedim. Ha müftü hoca bana bir sıkıntın olursa gel, hoca moca dinlemem dedi. hemen kadrolu imam verdi. Müslümanca düşünmeye çalışıyoruz, hemen şikayet etmem. Geçen Kur'an kursu konusunda ters düştük, ses etmedim. Normalde sen devletin memurusun, ben seçilmiş dernek başkanıyım. Dolayısıyla halk bana bu yetkiyi verdi diye, ben bunu hocaya karşı kullanayım hemen şikayet edeyim, bu yanlış bir yaklaşım. En son tahammül noktasına kadar gitmek lazım. Ben son damlasına kadar şikayetten taraf değilim. Eğer dayanamayacak, çözemeyecek bir durum olursa yapmamız gerekeni yaparız." G 8

"Geçen bir camiden geldiler, müftülüğe hocayı şikayet edeceğimiz sen de buraya imza at. Atmam dedim ya atmam. Neymiş ya? Şunu yaptı, bunu yaptı. Ha imama da sen vazifene dikkat edeceksin, senin görevin bu diyorum." G 9

“İmamla sıkıntı yaşıyınca aldım yanıma cemaatten 4 kişiyi vilayete gittim. Anlattım olup bitenleri, vaaz etmiyor ders etmiyor falan. Bir dilekçe hazırladılar, imzaladık. Ankara'ya gitmiş o dilekçe. Önce müftülüğe gittim ama bekletiler ben de beklemedim. Zaten konuşsam da sümen altı edeceklerdi. Ankara'ya gidince mecbur ilgilendiler.” G 11

Dernek yöneticilerinin sorunların çözümü ile ilgili diğer ifadeleri ise şunlardır:

“Müftülüğe diyorum, kamera sistemini zorunlu kılsınlar camilere. İmamla cemaat arasında sorun olunca, görevli gitsin çipi taksın, alsın görüntüyü, baksın kameraya. Olmuyorsa camilere şikayet kutusu yapalım. Cemaat de hoca da şikayetlerini oraya atsın.” G 9

“İmamla sıkıntı yaşadım; ayrıldım, bıraktım sonra. Dövüşüp kavgaya da ben gelemem öyle çirkefliğe.” G 10

“Adam, “Sen benim amirim misin?” diyor. Cemaatin hepsi amirin senin. Ben belediyede çalışırken sokaktaki vatandaşın hepsi benim amirimdi. Onların parasıyla çalışıyorum ben sokakta.” G 11

Bu ifadelere bakıldığında öne çıkan diğer çözüm yolları; camilere kamera takılması, camilere şikayet kutularının konulması, dernek başkanının görevi bırakması ve imamların derneklere hatta genel olarak topluma karşı bakışlarının değiştirilmesi öne çıkmaktadır.

Bütün bunların ötesinde en büyük sorun, sorunların kalıcı olarak çözülebileceğine dair umutsuzluktur. Görüşmeciler sorunların kalıcı olarak çözülebileceğini düşünmedikleri için sorunları öteleme yoluna gitmektedirler. Bu konuyu bir cami cemaati mensubu olan G 12 şöyle özetlemektedir:

“Benim babam da imamdı ben sıkıntıları biliyorum. Genelde camilerdeki sıkıntılar hep aynıdır. Yapım şekli, yaşatma şekli, idame şekli hep aynıdır. Bunları kimse değiştiremez. Yani kanun yok. Cemaat sevdiği imamın arkasında duru. Ama sevmediği imanı hayatta yaşatmaz, mümkün değil. Gider 100 defa şikayet eder, aldırana kadar. Hatta bazen attırana kadar. İftirasına varana kadar uğraşırlar. Ama şu var genelde kanunlar olmasa bile insanlar kanunları kendisi yapıyor ve uyguluyor camilerde. Bu böyle devam eder gider.”

Camiler özelinde yaşanan sorunların görüşmecilerimizin ifade ettiği ya da etmediği çözüm yolları uygulanarak çözülmesi, benzer modellerin diğer kamu kurumlarına uygulanabilmesi açısından önem arz etmektedir. Sorunların G 12'nin

ifade ettiği gibi ötelenmesi hem mevcut uygulamanın sürdürülebilirliğinin hem de devlet ve sivil toplum arasında yeni işbirliklerinin kurulabilmesinin önünde engel teşkil etmektedir. Her ne kadar tarihsel ve dinsel anlayış camilerin varlığını sivil unsurlara yüklemiş olsa da bu anlayışlardaki değişimler süreci baltalama potansiyeline sahiptir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de devletin sivil topluma karşı her daim kuşkucu bir bakışa sahip olmuştur. Özellikle din gibi devletin kontrol altında tutmak istediği bir alanda sivil toplum kuruluşlarının varlığı ve hareketliliği devlet tarafından, ihtiyaçların karşılanması amacıyla kerhen kabul edilmiştir. Din alanında faaliyet gösteren içine kapalı dini grupların varlığı, devletin kuşkularını derinleştirdiği gibi bizzat toplumun sivil toplum kuruluşlarına ve faaliyetlerine şüpheyle yaklaşmasına, halihazırda toplumun en üst örgütlenmesi olarak görülen devletin tarafında konumlanmasına neden olmaktadır.

Cami yaptırma ve yaşatma dernekleri hem sayısal çoklukları hem de toplumsal yaygınlıkları itibarıyla Türkiye genelinde önemli bir sivil toplum kuruluşu türünü oluşturmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde belirtildiği gibi Türk insanın zihin dünyasındaki sivil toplum anlayışı batılı benzerlerinden farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın bir tartışma konusu yapılmasından çok anlaşılabilir kabul edilmesi Türk tarzı sivil toplumun kendi özgün yapısı içinde incelenmesi açısından önem arz etmektedir. Çalışma konusu olan cami dernekleri de Türk tarzı sivil toplum kuruluşlarına iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Sonuç olarak cami yaptırma ve yaşatma dernekleri inşasını gerçekleştirdikleri ve bakımında aktif rol üstlendikleri camilerin idaresini Diyanet İşleri Başkanlığı ile paylaşmakla büyük bir fedakarlık yapmakta ve devlet otoritesini kabul ettiklerini açıkça göstermektedirler. Bunun karşılığında devletten **kendi küçük iktidar alanlarına müdahil olunmamasını, düşük düzeyli bir denetime tabi tutulmayı ve sorun yaşadıkları devlet personelinin kendi iktidar alanlarından uzaklaştırılmasını** beklemektedirler. Çalışma içinde verilen örneklerde görüldüğü gibi devlet de onların üstlendikleri görevin öneminin bilincinde olarak kendi otoritesine hanel gelmediği sürece onların bu isteklerini kabul etmekte ve onlara istedikleri alanı kısmen de olsa açmaktadır.

Fakat bu karşılıklı hoşgörü yasal bir düzlemden ziyade pratikteki uygulamalarda bir görmezden gelme şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bu durum sorunların sümen altı edilmesine neden olmaktadır. Sorunların sümen altı edilmesinin

ileride doğması muhtemel sorunların etkisini arttıracığı ve cari modelin devletin hizmet ürettiği diğer alanlara yayılmasının önünde bir engel teşkil edeceği açıktır. Devletin bu konu özelinde en altta yer alarak sivil toplumla doğrudan iletişime geçen personeli olan imamlar sorunların yasalar eliyle çözülmesini istemektedir.

Ayrıca camilerin, kişisel inisiyatifler yerine dernekler aracılığıyla yaptırılması hem kamu personelinin hem de sivil unsurların tercih ettiği bir yol olarak belirlenmiştir. Bunda derneklerin:

- azalan sosyal güvenin yeniden inşasında rol sahibi olmaları,
- hukuki denetime açık oluşlarıyla kamusal kabullenmeyi kolaylaştırmaları,
- devlet gücünü zorlayabilecek kamusal hizmeti gerçekleştirmede inisiyatif olarak gönüllü katılımı sağlamaları,
- kamusal hizmetin sürekliliğinde etkin olmaları,
- kamu personelinin düzenli denetiminde aktif olarak yer almaları,
- personelle ilgili sıkıntıların çözümünde devlete karşı baskı unsuru olmaları, etkili olmaktadır.

Fakat mezkur derneklerin sadece mali yönden denetlenerek, idari denetimlerinin zayıf tutulması toplumsal katılımın genişlemesini engellemekte, birlikte çalıştıkları devlet personeli üstünde tahakküm kurmalarını kolaylaştırmakta ve keyfi uygulamalar neticesinde toplumsal kızgınlıkların hedefi olmalarını kolaylaştırmaktadır.

Kısaca cami yaptırma ve yaşatma dernekleri özelinde görülebileceği üzere, Türk tarzı sivil toplum kuruluşları devlet denetimini ve devlet otoritesini belirli sınırlar dahilinde kabul eden, hatta devletin hizmet alanlarını oluşturmada gönüllü olarak yer alan; bununla birlikte yasal boşlukları kullanmak suretiyle kendi iktidar alanlarını oluşturan, sorumlulukla yetkinin eşit dağıldığı bir demokrasi anlayışına sahip olan, devlet denetimini devletle yaptıkları işbirliği oranında azaltmayı hedefleyen, kendi iktidar alanlarının kamusal çıkarlar için bile olsa yok edilmesine karşı olan ve bu iktidar alanı içinde yer alan devlet memurlarını kendi personeli gibi gören kurumlar olarak öne çıkmaktadırlar.

Bu çalışma sırasında gerek kamu personeli gerekse cami derneği yöneticileri

tarafından ifade edilen ve bir kısmı yukarıda tartışılan başlıca sorun çözme önerileri şöyle sıralanabilir:

- Bütün görüşmecilerimizin ortak aknaati olarak cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin Diyanet İşleri Başkanlığı karşısındaki yasal statüsü belirlenmelidir. Bazı görüşmecilerimize göre bu dernekler Türkiye Diyanet Vakfı gibi doğrudan müftülöklere bağlanmalı, dernek başkanları tüzük marifetiyle imamlar olmalı, dernekler üzerindeki denetimler arttırılmalıdır. Bu mümkün olmazsa en azından mevzubahis dernekler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetimine açılmalı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yereldeki temsilcisi olan ilçe müftülükleri bu denetimlere ek olarak cami yaptırma ve yaşatma derneklerinin üye ve yöneticilerine sivil toplum çalışmalarının içeriği ve devletle ilişkileri konusunda eğitimler vermelilerdir.
- Aynı şekilde camilerin sayı, birbirlerine uzaklık, büyüklük ve şekil gibi özellikleri yasalarla belirlenmeli ya da en azından ilçedeki Belediye Başkanlığı, müftülük ve nüfus müdürlüğü gibi kamu kurumlarının yetkilileriyle cami yaptırma ve yaşatma derneği başkanı ve muhtar gibi halkı temsil eden kişilerden oluşan bir kurum nezaretinde bu özellikler belirlenmelidir.
- İlçeye atanan imamların görev yapacakları camilerin belirlenmesi maksadıyla bir kurul oluşturulmalı, ilgili camilerin dernek başkanları ya da bunların kendi aralarından seçeceği bir temsilci bu kurulda yer almalıdır.
- İmamlarla cami cemaati arasındaki sorunların temelini oluşturan; imamların camiye devamı konusunda camilere kamera takılarak ya da şikayet kutuları konularak müftülük tarafından düzenli denetimlerin yapılması beklenmektedir.
- Devlet, Diyanet İşleri Başkanlığı ve halk arasında güçlü bir işbirliği ortamı oluşturularak bu işbirliğine zarar vermesi muhtemel sorunlar ivedilikle çözüme kavuşturulmalıdır. Bu maksatla camilerde görev yapan imamların öncelikle sosyal yönü kuvvetli kişiler arasından seçilmesi, atanmalarından sonra ise imama değerlendirilme kriterleri arasına cami cemaati hoşnutluğunun eklenmesi gerekmektedir.
- İmamların görev tanımları gözden geçirilmeli, güncel ihtiyaçlar doğrultusunda

gerçekçi bir şekilde yeniden düzenlenmelidir.

- Cuma namazlarından önce verilen hutbelerin içeriği belirlenirken yerel sorunlar dikkate alınmalı, bu konuda imamlara ve ilçe müftülerine danışılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akdemir, A. (2006). *Sivil Toplum Kuruluşları ve İnsan Hakları Antakya'daki Sivil Toplum Kuruluşu Yöneticilerinin Sivil Toplum ve İnsan Hakları Tartışmalarına İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Alan Çalışması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Akpınar Gönenç, A. (2001). *Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*.

Elektronik kitap: Altkitap.

Akşit, B. (2005). *Sivil Toplumda Uzlaşmacı Düşünce Yaygınlaşmalı*. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Toplumunu Konuşmak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Akşit, B. ve Şentürk, R. ve Küçükural, Ö. ve Cengiz, K. (2012). *Türkiye'de Dindarlık Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Alp, S. (2018). *Aksaray'da Vakıf Kültürüne Bir Örnek: Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Vakfı (19. Yüzyıl)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

Anayasa (1961). *Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası*. Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>.

Anayasa (1982). *Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası*. Erişim Adresi: https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf.

Arslanel, M. N. (2017). *Türkiye'de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Aslan, S. (2010). Türkiye'de Sivil Toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 9 Sayı 31*, 260-283.

Bacık, G. (2005). Kamusal Alan Tanımı Üzerine Bir Tartışma. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Bir Kamusal Alan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1963). Fatih Câmi ve İmareti Tesîslerinin 1489–1490 Yıllarına âit Muhasebe Bilânçoları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 23, no. 1–2 (1962–63)*, 297–341.

Becker, H. (2015). *Mesleğin İncelikleri Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür?* (Baran Öztürk, Hatice Esra Mescioğlu vd. Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.

Bilgin, V. (2009). Dini Sosyalleşme ve Dini Bilinçlenmede Camiinin Yeri ve Önemi. Bedrettin Çetiner (Edt.), *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Black, T. R. (2002). *Understanding Social Science Research*. London: Sage Publications.

Bumin, K. (1981). *Sivil Toplum ve Devlet Kurumları, Deneyler, Arayışlar*. İstanbul: Yazko.

Bumin, K. (2011) Sivil Toplum ve Devlet. *Yeni Şafak, 11 Ocak 2011*. Erişim Adresi: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/kursatbumin/sivil-toplum-ve-devlet-25648>

Buğra, A. (2010). *Devlet ve İşadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Buluş, A. (2008). Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları. *Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F., Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, IX 16, 22-36*.

Burke, P. (2011). *Tarih ve Toplumsal Kuram*. (Mete Tunçay Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Buti, M. S. R. (2003). *Fıkhu's-Siyre Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Uyguladığı İslam*. (Ali Nar, Orhan Aktepe Çev.) İstanbul: İslami Edebiyat Yayınları.

Cemiyetler Kanunu (1938, 28 Haziran). *Resmi Gazete (Sayı: 3959)*. Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3959.pdf>.

Cengiz, K. (2005). Türkiye ve Ortadoğu'da Sivil Toplum Tartışmaları. Lütfi Sunar (Edt.), *Sivil Toplum ve Demokrasi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 49 Sayı 3, 79-99*.

Çaha, Ö. (2005a), Sivil Toplum Üstüne. Lütfi Sunar (Edt.), *Sivil Toplum ve Demokrasi* içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Çahai Ö. (2005b). Mahrem Kamusal Alan. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Bir Kamusal Alan*.

İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Çaha, Ö. (2008). *Modern Dünyada Din ve Devlet*. İstanbul: Timaş.

Çaha, Ö. (2016). *Sivil Toplum ve Devlet*. Ankara: Orion Kitabevi.

Çayla, İ. (2012). *Avrupa'da Dinsel Alanın Yönetimi Ve Kimlik: Köln Merkez Cami Projesi Üzerinden İslam'ın Almanya Kamusal Alanında Görünümü*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çetin, E. (2018). *Yoksullukla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü : İHH Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çubukçu Yıldızlı, Ö. N. (2012). *Sivil Toplumun Düşünsel Temelleri ve Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Sivil Toplumun Görünümü: Sivas'ta Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Dernekler Özelinde Bir Çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşlarıyla İlişkilerine Dair Kanun (2004, Ocak 29). *Resmi Gazete (Sayı: 25361)*. Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/01/20040129.htm>.

Dernekler Kanunu (1972, 22 Kasım). *Resmi Gazete (Sayı: 14379)*. Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14379.pdf>.

Dernekler Kanunu (1983, 4 Kasım). *Resmi Gazete (Sayı: 18184)*. Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18184.pdf>.

Dernekler Kanunu (2004, 23 Kasım). *Resmi Gazete (Sayı: 25649)*. Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/11/20041123.htm#1>.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2017). *2016 faaliyet raporu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2013, Mayıs 28). *Kuruluş ve Tarihi Gelişim*. Erişim Tarihi 2018, Şubat 1, Adres: <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//1/diyanet-isleri-baskanligi-kurulus-ve-tarihcesi>.

Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği (2014, Haziran 17). *Resmi*

Gazete (Sayı: 29033) Erişim Adresi:
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140617.htm>.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (1965, Haziran 22)
Resmi Gazete (Sayı: 12038) Erişim Adresi:
<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12038.pdf>.

Ekinci, E. B. (2003). *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Erdoğan, M. (2005a). Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi. Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ (Edt.). *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat Cilt 2*. İstanbul: Aktüel Yayınları.

Erdoğan, M. (2005b). Türkiye’de Sivil Toplumun Değişmesi İçin Önce Devlet Değişmeli. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Toplumunu Konuşmak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Erkilet, A. (2005). STK’lar Kapitalist Dünya Sisteminin İşleyişini Rahatlatıyor. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Toplumunu Konuşmak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Genelge 2007 (2007, Ağustos 6) Erişim Adresi:
<https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/Documents/2007%20Genelgesi.pdf>.

Göle, M. (2005). Demokratik Bir Kamusal Alan İçin, Güçlü Bir Sivil Toplum Ön Koşuldur. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Toplumunu Konuşmak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Göka, E. (1997). Sivil Toplum - Devlet İlişkisi Üzerine Aykırı Bir Bakış. *Ülke, Sayı 31, 32 – 45*.

Göka, E. (2005). Türkiye’de Devlet Nerede Başlıyor, Sivil Toplum Nerede Bitiyor Belli Değil. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Toplumunu Konuşmak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Gökalp, Ş. (2005). Yeni Dernekler Kanunu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 58, 209 – 214*.

Görmez: Devlete Yük Değiliz, (11 Aralık 2012). Erişim Tarihi 2018, Şubat 2, Adres:
<https://www.haberler.com/gormez-devlete-yuk-degiliz-4162351-haber/>.

Göymen, K. (2005). Yönetişimi Uygulamaya Mecburuz. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Toplumunu Konuşmak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri*. (Kenan Somer, Çev.) İstanbul: Onur

Yayımları. (Orijinal çalışma yayın yılı 1948)

Gür, T. (2018). *Sivil Toplum Kuruluşlarının 28 Şubat Sürecindeki Rolü: TOBB ve TÜSİAD Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Habermas, J. (2003). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*. (Tanıl Bora, Mithat Sencer, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Heper, M. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

İmar Kanunu (1985, Mayıs 9). *Resmi Gazete (Sayı: 18749)* Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18749.pdf>.

İslamoğlu, A. H. ve Alnıaçık, Ü. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta.

Karataş, M. (2006). “18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Bazı Müsâdere Uygulamaları”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sy. 19, 219-237.

Kaya, G. ve Ayan, S. (2011). *Türkiye’de Anayasalar ve Sivil Toplum*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Kendir, H. (2019, Ocak 15). Devletin Dönüşümüne Sivil Toplum Kuruluşları Üzerinden Bakmak. *Ayrıntı Dergi*. Erişim Adresi: ayrintidergi.com.tr/devletin-donusumune-sivil-toplum-kuruluslari-uzerinden-bakmak/.

Keyman, F. (2005). Kamusal Alan, Sivil Toplum ve Demokrasi. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Toplum ve Demokrasi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Köker, L. (2005). Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Toplumunu Konuşmak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Kömeçoğlu, U. (2005). Kamusal Alan: Katılım ve Dışlama Güçleri Arasındaki Diyalektiğin Biçimi. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Bir Kamusal Alan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Kuhn, T. (1995). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Nilüfer Kuyaş, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık. (Orijinal çalışma yayın yılı 1970)

- Küçükömer, İ. (2009). *Düzenin Yabancılaması*. İstanbul: Profil Yayınları
- Küçükömer, İ. (2013). *Cuntacılıktan Sivil Topluma*. İstanbul: Profil Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve Antropolojide Nitel Araştırmalar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Makdisi, G. (2007). *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim*. (Hasan Tuncay Başoğlu Çev.) İstanbul: Klasik. (Orijinal çalışma yayın yılı 1991)
- Mardin, Ş. (2008). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müftüoğlu, A. (2005). Liberal Kamusal Alan Tanımına Yeni Bir Bakış: Rawls'un Uzlaşmacı Liberal Kültürü. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Bir Kamusal Alan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mütevellî, M. M. (2012). *Halk Eğitiminde Cami Dersleri*. (Selami Yalçın, Zeynelabidin Yıldız Çev.) İstanbul: İnkılab Basım Yayın.
- Onaran, B. (2018). *Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*. (Saadet Özen Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onay, A. (2008). *Türkiye'nin Cami Profili*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Onay, A. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Camilerin Finansmanı. *Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 7, No. 18*, 43-80.
- Onbaşı, F. (2005). *Sivil Toplum*. İstanbul: L&M Yayınları.
- Onbaşı, F. (2008). *Civil Society Debate in Turkey: A Critical Analysis*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Önkal, A. ve Bozkurt, N. ve Eyice, S. ve Şener, M. (1993) Cami. *TDV İslam Ansiklopedisi, 7. Cilt*, 46-92. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdemir, Ş. (2007). *Müftülerin Gözüyle Din Hizmetleri*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Özcan, A. (2005). Türkiye'de Sivil Toplumun Batılı Anlamda Hiçbir Karşılığı Yoktur. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Toplumunu Konuşmak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Patton, M. Q. (1987). *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*. London: Sage Publications.
- Sarıbay, A. Y. (2014). *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Sennet, R. (1996). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (Serpil Durak, Abdullah Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2019a) *Yıllara Göre Faal Dernek Sayıları*. Erişim Tarihi 2019, Şubat 18, Adres: <https://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/yillara-gore-faal-dernek.aspx>.
- Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2019b) *Derneklerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı*. Erişim Tarihi 2019, Şubat 19, Adres: <https://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/derneklerin-faaliyet-alanina-gore.aspx>.
- Şenlik, M. (2007). *Kütahya'da Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kurumları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Tahir, K. (1992). *Notlar/ Batılaşma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Taş, K. (2002). *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Toprak, Z. (1985). 1909 Cemiyetler Kanunu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1*, 205-208. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunçay, M. (2005). Sivil Toplum Halkın Duyarlılığını Geliştirmeli. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Toplumunu Konuşmak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Türk Medeni Kanunu. (2001, 8 Aralık). *Resmi Gazete (Sayı: 24607)* Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/12/20011208.htm#1>.
- Yelken, R. (2005). Kamusal Alan Kim(ler)in Alanı. Lütfü Sunar (Edt.) *Sivil Bir Kamusal Alan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, Y. (2017). *Osmanlı Modernleşmesi ve Sivil Toplum*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık.

Zürcher, E. J. (2011). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Yasemin Saner Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

URL 1: <https://www.istanbulcami.com/bir-eser-insaa-etmek/#>.

URL 2: <https://www.arkitera.com/haber/8200/iste-taksim-camisi>.

URL 3: <https://dernekara.com/kurulus/kuzey-yildizi-camii-ve-kuelliyesi-koruma-ve-yasatma-dernegi>.

URL 4: <https://www.memurlar.net/haber/95017/diyanet-ten-cami-reformu.html>.

URL 5: <https://www.yenisafak.com/gundem/cami-dernekleri-diyanete-tepkili-40385>.

URL 6: <http://www.camiderneklerifederasyonu.org.tr/icerikdetay.php?id=18>.

URL 7 : <https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/rakamlar-belli-oldu-turkiyede-il-il-cami-sayisi/2>.

URL 8: <https://www.verikaynagi.com/konu-basligi/diyanet-isleri-baskanligi-istatistikleri/>.

URL 9:

<https://konya.diyanet.gov.tr/selcuklu/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=743>.

URL 10: <http://www.diyanetsen.org.tr/turkiye-diyanet-vakfi-lojman-hususunda-din-gorevlilerini>.

Ek 1: Görüşülen Kişiler Tablosu

Görüşülen Kodu	Konum	Yaş	Görev Süresi	Eğitim Durumu
G 1	DİB Yetkilisi	55	12	Üniversite
G 2	DİB Yetkilisi	40	4	Yüksek Lisans
G 3	DİB Yetkilisi	63	36	Önlisans
G 4	İmam	45	18	Önlisans
G 5	İmam	37	11	Önlisans
G 6	İmam	52	30	Önlisans
G 7	İmam	44	13	Önlisans
G 8	Dernek Başkanı	53	5	Lise
G 9	Dernek Başkanı	73	21	İlkokul
G 10	Dernek Başkanı	56	7	Ortaokul
G 11	Dernek Yöneticisi	54	3	İlkokul
G 12	Cami Cemaati	60	3	Lise
G 13	Cami Cemaati	54	21	İlkokul
G 14	Esnaf	34	9	İlkokul
G 15	Esnaf	59	3	İlkokul

Ek 2: Görüşme Formu

1. Bölüm:

Yaşınız?

Bulduğunuz konumdaki görev süreniz?

Eğitim Durumunuz?

2. Bölüm:

1. Cami sizin için ne anlam ifade ediyor?
2. Din hizmetleri denilince aklınıza neler geliyor?
3. Camilerde gerçekleştirilecek hizmetler neler olmalıdır? Bu hizmetlerin içeriğine ve şekline kim karar vermelidir?
4. Din hizmetlerinin tamamen devletin ya da tamamen sivil toplumun eline bırakılması mümkün müdür?
5. Din hizmetleri için toplanan paraların verimli kullanıldığını düşünüyor musunuz?
6. Bir mahalleye hangi sayıda ve nereye cami yapılacağına nasıl ve kim tarafından karar verilmelidir?
7. Camileri inşa etmek ve korumak sizce kimin görevidir?
8. Camilerin mülkiyeti kimin üzerine olmalıdır?
9. Cami yaptırma ve yaşatma derneklerine yaklaşımınız nasıldır? Bu derneklerden beklentileriniz nelerdir?
10. Cami yaptırma ve yaşatma dernekleri sizce yeterince denetleniyor mu?
11. Camilerdeki Din Görevlilerinin başlıca görevleri ve sizin bu görevlilerden beklentileriniz nelerdir?
12. Camilerdeki din görevlilerinin performans denetimi kimler tarafından yapılmalıdır?
13. Cami yaptırma ve yaşatma dernekleri ile DİB arasında nasıl bir ilişki olmalıdır?

14. Cami yaptırma ve yaşatma derneklerine Kamu Yararına Çalışan Dernek statüsü verilmesini destekler misiniz?

3. Bölüm:

A) DİB Yetkilisi

15. Cami yönetiminde Diyanet İşleri Başkanlığı ve cami yaptırma ve yaşatma dernekleri arasında nasıl bir sınır var?

16. DİB'in 2007 yılında cami yaptırma ve yaşatma derneklerine ait mülklerin DİB'e bırakılması ile ilgili bir kanun teklifi olmuştu. Bu konuda ne düşünüyorsunuz? Yeni inşa edilen camilerde bu tür mülklere yaklaşımınız nasıl?

17. Hiç bir caminin yapımına onay vermediğiniz oldu mu?

18. Cami görevlileri ile cami yaptırma ve yaşatma derneği yöneticileri arasındaki gerginliklerde nasıl bir çözüm yolu izliyorsunuz?

19. Mülkiyeti şahsa veya derneğe ait bir cami ile ilgili mülkiyet sahibi ile yaşadığınız büyük bir uyuşmazlık oldu mu?

B) Cami Din Görevlisi

15. Çalıştığınız binanın mülkiyetinin özel bir kuruma ait olması sizin rahatsız hissetmenize neden olur mu?

16. DİB tarafından bir derneğe ait ibadethane statüsü olmayan bir binada (örneğin bir öğrenci yurdunda) görevlendirilmeniz durumunda ne hissederdiniz?

17. Cami yaptırma ve yaşatma derneği ile aranızda bir sorun olduğunda sorunu çözmek için neler yaparsınız?

C) Cami Derneği Başkan ve Yöneticileri

15. Bir cami yaptırmaya nasıl karar verdiniz? Bu yoldaki temel motivasyonunuz nedir?

16. Cami inşaatı ve yönetiminde en çok sorun yaşadığınız ve size en çok yardımcı olan kurumlar hangileridir?

17. İmam veya müftü gibi devlet görevlileri ile sorun yaşadığınızda nasıl bir çözüm yolu izliyorsunuz?

18. DİB tarafından caminin ve müştemilatının mülkiyetinin elinizden alınması durumunda ne hissedersiniz? Böyle bir durumda cami için çalışmaya devam eder misiniz?

D) Cami Cemaati

15. Cami derneği ile bir sorunuz oldu mu?

16. Cami derneği ile cami din görevlisi arasındaki bir tartışmada hangi tarafı desteklersiniz? Neden?

17. Cami derneği başkanı ile problem yaşamanız camiye gidip gelmenizi etkiler mi?

E) Esnaf

15. Cami yaptırma ve yaşatma derneğinin sizden bugüne kadar ne gibi beklentileri oldu?

16. Bir ibadethane alanının altında ticaret yapmak size nasıl hissettiriyor?

17. Dükkan mülkiyetinin bir dernekte ya da DİB üzerinde olması sizi etkiler mi?

18. Dükkan mülkiyetini üzerinize almayı düşünür müsünüz?